

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΙΣ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΚΑΙ
ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

Άννα Τσινούδη

**Αποστρογγυλεμένα όστρακα και μικκύλα αγγεία από τη νεολιθική
Θεσσαλία: από το περιθώριο στο προσκήνιο**

Μεταπτυχιακή εργασία στην Προϊστορική Αρχαιολογία

Επιβλέπουσα καθηγήτρια:
Αντίκλεια Μουνδρέα – Αγραφιώτη

Εξεταστές:
Ιφιγένεια Τουρναβίτου
Γιάννης Λώλος

Βόλος 2016

Ημερομηνία έγκρισης 7 Ιουνίου 2016

Η έγκριση της μεταπτυχιακής εργασίας από το Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας δεν υποδηλώνει αναγκαστικά ότι το Τμήμα αποδέχεται τις γνώμες της συγγραφέως.

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την επιβλέπουσα της εργασίας μου κυρία Αντίκλεια Μουνδρέα – Αγραφιώτη, αναπληρώτρια καθηγήτρια, για την ευκαιρία που μου έδωσε να μελετήσω το υλικό από τα Ζερέλια και για την καθοδήγηση και τις συμβουλές που μου προσέφερε καθ' όλη τη διάρκεια της οργάνωσης και συγγραφής της παρούσας εργασίας. Επίσης, ευχαριστώ την κυρία Ιφιγένεια Τουρναβίτου, αναπληρώτρια καθηγήτρια, για τη συνεργασία και τις παρατηρήσεις της. Επιπλέον, ευχαριστώ για τη συνεργασία τον κύριο Γιάννη Λώλο, επίκουρο καθηγητή.

Θα ήθελα να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στον κύριο Γιώργο Τουφεξή για τη δυνατότητα που μου έδωσε να μελετήσω το υλικό από το Μακρυχώρι, τη Μάνδρα και το Ραχμάνι, για τις διευκρινήσεις και τις συμβουλές του. Επίσης, ευχαριστώ την Έλσα Ζήλου για τη βοήθειά της όσο μελετούσα το υλικό στο Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένεια και τους φίλους μου για την υποστήριξη και την κατανόησή τους. Ιδιαίτερες ευχαριστίες στην Αθανασία, για τη βοήθειά της στα σχέδια, και στον Διομήδη, για τη βοήθειά του στη ψηφιοποίησή τους.

Βόλος, Ιούνιος 2016

Στην οικογένειά μου

Περιεχόμενα

1.1	Εισαγωγή	7
1.2	Ο πηλός στη Νεολιθική	7
ΜΕΡΟΣ Ι		11
2.1	Τα αποστρογγυλεμένα όστρακα	12
2.2	Η ορολογία.....	12
2.3	Το ιστορικό της έρευνας	14
2.4	Οι θέσεις	16
2.4.1	Ελλάδα	16
2.4.2	Βαλκάνια.....	25
2.5	Συμπεράσματα	26
3.	Τα αποστρογγυλεμένα όστρακα από τα Ζερέλια.....	27
3.1	Εισαγωγή	27
3.2	Η μελέτη	28
3.2.1	Η πρώτη ύλη.....	29
3.2.2	Η διατήρηση.....	30
3.2.3	Οι διαστάσεις	31
3.2.4	Το σχήμα	33
3.2.5	Τεχνικές κατασκευής	34
3.5	Συζήτηση.....	35
3.5.1	Τεχνική κατασκευής και βιογραφία.....	36
3.5.2	Η χρήση των αποστρογγυλεμένων οστράκων	37
2.5.3	Αποστρογγυλεμένα όστρακα και συμβολικά συστήματα	40
3.6	Συμπεράσματα	48
ΜΕΡΟΣ II		50
4.1	Τα μικκύλα αγγεία	51
4.2	Θεωρητικές προσεγγίσεις για τη μικρογραφία	51
4.3	Τα νεολιθικά μικκύλα αγγεία.....	58
4.4.1	Μικκύλα αγγεία σε νεολιθικές θέσεις του Ελλαδικού χώρου	59
4.4.2	Μικκύλα αγγεία σε νεολιθικές θέσεις των Βαλκανίων	63

4.5 Συμπεράσματα	66
5. Τα μικκύλα αγγεία από το Μακρυχώρι, τη Μάνδρα και το Ραχμάνι	67
5.1 Εισαγωγή	67
5.2 Οι θέσεις	67
5.3 Η μελέτη	68
5.3.1 Το σχήμα	68
5.3.2 Οι διαστάσεις	69
5.3.3 Τεχνικές διαμόρφωσης.....	70
5.3.4 Συνάφειες και χρονολόγηση	71
5.3 Συζήτηση.....	72
5.4 Συμπεράσματα	78
6. Συμπεράσματα – Επίλογος	80
Συντομογραφίες	82
Βιβλιογραφία	83

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1

ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ ΑΠΟΣΤΡΟΓΓΥΛΕΜΕΝΩΝ ΟΣΤΡΑΚΩΝ ΖΕΡΕΛΙΑ 2015.....	89
---	----

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΠΟΣΤΡΟΓΓΥΛΕΜΕΝΩΝ ΟΣΤΡΑΚΩΝ	94
--	----

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΜΙΚΚΥΛΩΝ ΑΓΓΕΙΩΝ	109
----------------------------------	-----

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΑΦΕΙΕΣ ΤΩΝ ΜΙΚΚΥΛΩΝ ΑΓΓΕΙΩΝ	113
--	-----

ΧΑΡΤΕΣ	116
--------------	-----

ΕΙΚΟΝΕΣ	118
---------------	-----

ΣΧΕΔΙΑ.....	147
-------------	-----

1.1 Εισαγωγή

Η εργασία αυτή ασχολείται με δύο κατηγορίες αντικειμένων, οι οποίες συνήθως στη βιβλιογραφία εντάσσονται στην ομάδα των «μικρών» ή «διάφορων» αντικειμένων. Η ομάδα αυτή απαρτίζεται από πολλών ειδών αντικείμενα μικρού μεγέθους, τα οποία δε μπορούν να συμπεριληφθούν σε συγκεκριμένες μεγάλες κατηγορίες αντικειμένων, όπως η κεραμική, τα οστά, τα εργαλεία.

Θέλησα να φέρω στο προσκήνιο δύο κατηγορίες, οι οποίες αρχικά ίσως φαίνεται ότι δεν σχετίζονται μεταξύ τους: τα αντικείμενα που κατασκευάζονται με πρώτη ύλη όστρακα αγγείων και τα μικκύλα αγγεία. Πρόκειται για δύο κατηγορίες δύσκολες στην ερμηνεία, παρότι η δεύτερη ίσως φαίνεται ότι είναι εύκολο να γίνει κατανοητή. Στόχος της εργασίας είναι, μέσα από τη συστηματική καταγραφή των διαθέσιμων στοιχείων από τη βιβλιογραφία και τη μελέτη ενός συνόλου αντικειμένων από την κάθε κατηγορία, να διατυπωθούν παρατηρήσεις και ερμηνείες που θα οδηγήσουν σε καλύτερη κατανόηση της λειτουργίας και του σκοπού των αντικειμένων αυτών.

Η εργασία οργανώνεται σε πέντε τμήματα. Καταρχήν γίνεται μια σύντομη εισαγωγή με σκοπό να αναδειχθεί η σημασία του πηλού για τη νεολιθική κοινωνία, ένας από τους λόγους, για τους οποίους επιλέχθηκαν για αυτή την εργασία αντικείμενα κατασκευασμένα από αυτό το υλικό. Στη συνέχεια ακολουθούν το πρώτο και το δεύτερο μέρος της εργασίας που αφιερώνονται στα αντικείμενα κατασκευασμένα από όστρακα αγγείων και στα μικκύλα αγγεία αντίστοιχα. Και τα δύο διαρθρώνονται με τον ίδιο τρόπο, ώστε κάθε φορά να περιλαμβάνουν πρώτα τα στοιχεία της βιβλιογραφίας, στη συνέχεια την περιγραφή της μελέτης και, τέλος, τις ερμηνείες. Στο τελευταίο κεφάλαιο διατυπώνονται σκέψεις, ερμηνείες και συμπεράσματα για το σύνολο του υλικού που μελετήθηκε. Έπειτα, μετά τη βιβλιογραφία, ακολουθούν τα παραρτήματα, οι εικόνες και τα σχέδια.

1.2 Ο πηλός στη Νεολιθική

Η χρήση του πηλού από τον άνθρωπο ξεκινά ήδη στην Παλαιολιθική Περίοδο. Ευρήματα ψημένου πηλού σε παλαιολιθικές θέσεις (για παράδειγμα στη θέση Dolni Věstonice στη Μοραβία) δείχνουν ότι οι άνθρωποι ήταν εξοικειωμένοι με τη

χρήση και την όπτηση του πηλού. Στη Νεολιθική ο πηλός γίνεται κυρίαρχο υλικό που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή διάφορων αντικειμένων και, στη συνέχεια, κεραμικής αλλά και στην αρχιτεκτονική. Επιπλέον, γινόταν ανακύκλωση της κεραμικής, με χρήση των οστράκων για την κατασκευή άλλων αντικειμένων (όπως τα αντικείμενα, με τα οποία ασχολείται το Μέρος Ι της εργασίας), ως εγκλείσματα στην κεραμική μετά από κονιορτοποίησή τους αλλά και στην αρχιτεκτονική (για παράδειγμα στην κατασκευή δαπέδων)¹.

Ο Bailey υποστηρίζει² ότι ίσως τα πιο προφανή στοιχεία που διαφοροποιούν τα Βαλκάνια μετά το 6500 π. Χ. από τις προηγούμενες χιλιετίες είναι η ποικιλία, η ποσότητα και το υλικό των αντικειμένων, τα οποία οι άνθρωποι κατασκεύαζαν, χρησιμοποιούσαν και απέρριπταν. Ο Hodder³ συσχετίζει αυτό το γεγονός με τη μόνιμη εγκατάσταση και επισημαίνει ότι οι άνθρωποι συνδέονται περισσότερο με την κοινωνία μέσα από την εμπλοκή τους με τα αντικείμενα. Ο Bailey θεωρεί ότι εκτός από την ανάπτυξη των κτιρίων και των οικισμών, θεωρεί ότι δύο σημαντικοί παράγοντες που χαρακτηρίζουν τη Νεολιθική είναι η υιοθέτηση της κεραμικής πυροτεχνολογίας για την κατασκευή ευρέως φάσματος σκευών και άλλων αντικειμένων και η αύξηση του αριθμού και των τύπων εκφραστικών αντικειμένων. Διακρίνει δύο στάδια ανάπτυξης της πρώιμης κεραμικής σε πολλά διαφορετικά μέρη των Βαλκανίων, τα οποία αντιπροσωπεύουν διαφορές στην τεχνολογία κατασκευής, στις χρήσεις των σκευών αλλά και στον τρόπο, με τον οποίο αντιλαμβάνονταν οι άνθρωποι τα κεραμικά σκεύη, τους κεραμείς και τις διαδικασίες κατασκευής. Το πρώιμο στάδιο ήταν πειραματικό, με σπάνια κατασκευή αγγείων, σε μικρές ποσότητες, από μη ειδικούς κεραμείς. Με τον καιρό οι δεξιότητες των κατασκευαστών και οι τεχνολογίες κατασκευής βελτιώθηκαν, με αποτέλεσμα την παραγωγή περισσότερων αγγείων από εξειδικευμένους κεραμείς⁴.

Σύμφωνα με τον Bailey, τα πρώτα αγγεία ίσως χρησιμοποιήθηκαν κατά κύριο λόγο για ειδικούς σκοπούς, που είχαν να κάνουν με τελετουργίες, εορτασμούς ή κοινωνική έκθεση περιεχομένων των αγγείων. Τονίζει ότι η υπόθεση ότι η αρχική δημιουργία και χρήση της κεραμικής συνδέονταν με ιδιαίτερα άτομα και ιδιαίτερα

¹ Θεοχάρης 1973, 66 . Demoule & Perlès 1993, 370, 390 . Perlès 2003, 180 – 194 . Kalogirou & Urem – Kotsou 2004, 3 . Akkerman 2010, 24 – 25 . Δημουλά 2014, 8, 11

² Bailey 2000, 7

³ Hodder 2005, 9 – 10

⁴ Bailey 2000, 76 – 77, 93

περιεχόμενα, όπως φάρμακα και ναρκωτικά, έχει σημαντικές επιπτώσεις για τη δύναμη της κεραμικής ως εκφραστικό μέσο. Ακόμη και χωρίς λανθάνουσες μυστηριακές τάσεις, κατά τον Bailey, ο ψημένος πηλός ήταν ένα ιδιαίτερα δυναμικό μέσο και συμπίπτει με άλλες αλλαγές στη ζωή των ανθρώπων μετά το 6500 π. Χ.. Τα σκεύη από ψημένο πηλό είχαν προφανή πλεονεκτήματα σε σχέση με αυτά από άλλα διαπερατά και φθαρτά υλικά (ξύλο, δέρμα), όπως η δυνατότητα φύλαξης υγρών και στερεών και η προστασία του περιεχομένου από τρωκτικά και έντομα. Επιπλέον, επισημαίνεται ότι τα κεραμικά σκεύη ήταν σημαντικά πεδία, τα οποία παρείχαν τυπολογικά και διακοσμητικά σχεδόν απεριόριστη δυνατότητα για έκφραση. Επίσης, ο Bailey σημειώνει ότι, λαμβάνοντας υπόψη τη δυνατότητα για κατασκευή σχεδόν απεριόριστου εύρους τρισδιάστατων μορφών από πηλό, προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι τα περισσότερα αντικείμενα ανήκουν σε μία από τις εξής τρεις κατηγορίες: αγγεία, διακοσμητικά αντικείμενα, αναπαραστατικά ειδώλια⁵.

Ο Bailey εντοπίζει έναν αξιοσημείωτο αριθμό αλλαγών στα Βαλκάνια μετά το 6500 π. Χ. στους ανθρώπους, τα ζώα, τα φυτά, τα υλικά (πηλός, λίθος, οστό, κέρατο) και το πλήθος κατασκευής αντικειμένων. Για τα αντικείμενα από πηλό τονίζει ότι κατασκευάζονταν μέσα από μετατρεπτικές και προσθετικές διαδικασίες (μεταφράζοντας το *transformative and additive processes*), αποκτώντας διαφορετική φυσική διάσταση από τα επιμέρους συστατικά τους (πηλός, εγκλείσματα). Τέλος, σημειώνει ότι η πιθανή εκφραστική ή άλλη δύναμη των κεραμικών αντικειμένων πολλαπλασιαζόταν ραγδαία μέσα από την ανθεκτικότητα και τη μονιμότητα που προσέφεραν η σωστή προετοιμασία και κατασκευή⁶.

Συμπερασματικά, φαίνεται ότι μαζί με την αλλαγή στον τρόπο ζωής, μέσα από τη μόνιμη εγκατάσταση και την «νέα» οικονομία, στη Νεολιθική παρατηρείται μια αλλαγή στη σχέση του ανθρώπου με τον υλικό κόσμο. Ο ψημένος πηλός έδωσε στον νεολιθικό άνθρωπο νέες δυνατότητες για κατασκευή ανθεκτικών και εκφραστικών αντικειμένων με διάφορες λειτουργίες. Η Stevanović, μάλιστα, προτείνει τον επαναπροσδιορισμό της Νεολιθικής ως «Εποχής του Πηλού», καθώς ο πηλός είναι κυρίαρχο υλικό, που χαρακτηρίζεται από διαθεσιμότητα, αφθονία, απόδοση ανθεκτικότητας και ορατότητας στα αντικείμενα, κυριολεκτικά και συμβολικά⁷. Είναι

⁵ Bailey 2000, 93 – 94

⁶ Bailey 2000, 270 – 271

⁷ Stevanović 1997, 342 – 343

φανερó ότι ο πηλός και τα πήλινα αντικείμενα στη Νεολιθική αποτέλεσαν κυρίαρχο κομμάτι του υλικού πολιτισμού.

ΜΕΡΟΣ Ι

2.1 Τα αποστρογγυλεμένα όστρακα

Το κεφάλαιο αυτό αφορά στα αποστρογγυλεμένα όστρακα της Νεολιθικής Περιόδου⁸. Πρόκειται για αντικείμενα που δημιουργήθηκαν με πρώτη ύλη όστρακα αγγείων μετά από δευτερογενή επεξεργασία της περιφέρειας που του δίνει δισκοειδές ή άλλο σχήμα. Τα αποστρογγυλεμένα όστρακα αποτελούν προϊόντα ανακύκλωσης. Δεν πρέπει να συγχέονται με αντικείμενα που κατασκευάστηκαν από πηλό εξ αρχής ως δισκοειδή αντικείμενα με καθορισμένο σχήμα. Η κατηγορία αυτή είναι γνωστή στη βιβλιογραφία αλλά υπάρχουν πολλές διχογνωμίες ως προς τη χρήση τους. Αναφέρονται με διαφορετικούς όρους, οι οποίοι θα παρατεθούν και θα συζητηθούν αμέσως μετά, καθώς το ζήτημα της ονοματολογίας κρίνεται σημαντικό. Στη συνέχεια παρουσιάζεται το ιστορικό της έρευνας και ακολουθούν τα παράλληλα που είναι γνωστά από κάθε νεολιθική θέση με βάση τη βιβλιογραφία.

2.2 Η ορολογία

Το ζήτημα της ορολογίας των αντικειμένων που κατασκευάζονται από όστρακα αγγείων με απασχόλησε σε όλη τη διάρκεια της μελέτης, εφόσον και η βιβλιογραφία δεν έχει κατασταλάξει στη χρήση ενός κοινού όρου. Επίσης, το γεγονός ότι πρόκειται για αντικείμενα, των οποίων η λειτουργία και η χρήση παραμένει ακαθόριστη, καθιστά δύσκολη την επιλογή ενός όρου. Επομένως, η αναζήτηση στράφηκε σε έναν περιγραφικό όρο, ο οποίος να περιγράφει τα αντικείμενα χωρίς να αναφέρεται στη λειτουργία τους.

Η ορολογία που αφορά στα αντικείμενα αυτά συνοψίζεται στον Πίνακα 2.2.1. Οι όροι μπορούν να ομαδοποιηθούν σε δύο μεγάλες κατηγορίες: μια με βασικό όρο τον *δίσκο* και μία με βασικό όρο το *όστρακο*. Η πρώτη εστιάζει στο σχήμα και η δεύτερη στο υλικό κατασκευής. Ο όρος *δίσκος* χρησιμοποιείται για αυτά τα αντικείμενα από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα μόνος του⁹ ή σε συνδυασμό με διάφορους προσδιορισμούς, ώστε να διευκρινιστεί η μορφή ή το υλικό κατασκευής: *επίπεδος (flat)*¹⁰, *από πηλό (~of clay)*¹¹/*πήλινος (clay~)*¹², *κεραμικός (ceramic)*¹³, *από*

⁸ Πρέπει να σημειωθεί ότι αποστρογγυλεμένα όστρακα συνεχίζουν να κατασκευάζονται στην Εποχή του Χαλκού και τους Ιστορικούς Χρόνους.

⁹ Tringham 1990, 341

¹⁰ Wace & Thompson 1912, 130

όστρακο (sherd)¹⁴. Ο όρος *όστρακο* χρησιμοποιείται για αυτά τα αντικείμενα από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 σε συνδυασμό με διάφορους προσδιορισμούς, που αναφέρονται στη λειτουργία, την κατασκευή ή το σχήμα: στιλβωτήρας (burnisher)¹⁵, λειασμένο (worn)¹⁶, ξαναδουλεμένο (reworked)¹⁷, ξαναδουλεμένο και ξανασχηματισμένο (reworked and reshaped)¹⁸, δίσκος (disk)¹⁹, αποστρογγυλεμένο²⁰. Μια τρίτη, μικρότερη ομάδα είναι αυτή που αναφέρεται σε πώματα (lids²¹, pot lids²²). Τέλος, σε μία περίπτωση τα αντικείμενα από όστρακο ονομάζονται κεραμικά εργαλεία²³.

Οι όροι που αφορούν σε εργαλεία και πώματα δε θεωρήθηκαν κατάλληλοι για αυτό το κείμενο, γιατί υποδηλώνουν τη χρήση των αντικειμένων και αυτή δεν είναι επιβεβαιωμένη. Οι προτάσεις που αναφέρονται σε δίσκους απορρίπτονται, επίσης, γιατί δεν έχουν όλα δισκοειδές σχήμα. Ο όρος αυτός είναι κατάλληλος για τους σκόπιμα κατασκευασμένους δίσκους. Όπως θα γίνει φανερό στη συνέχεια του κειμένου, κάποιες φορές τα αντικείμενα από όστρακα αγγείων θεωρείται ότι ανήκουν στην ίδια κατηγορία με τις λεγόμενες «μάρκες» (tokens), γνωστές στη βιβλιογραφία περισσότερο για τη Νεολιθική στην Ανατολή αλλά και στην Ελλάδα και τα Βαλκάνια. Οφείλουμε να διαχωρίσουμε αυτές τις δύο κατηγορίες αντικειμένων, καθώς δεν είναι βέβαιο ότι λειτουργούσαν με τον ίδιο τρόπο, και, εφόσον η τεχνολογία της κατασκευής τους διαφέρει, είναι αρκετά πιθανό να προορίζονταν για διαφορετικές χρήσεις.

Στο παρόν κείμενο επιλέγεται ο όρος **αποστρογγυλεμένα όστρακα**, ο οποίος δηλώνει ότι η πρώτη ύλη είναι το όστρακο και υπονοεί ότι τα αντικείμενα ήταν κάποτε τμήματα ενός άλλου αντικειμένου, ότι είναι δηλαδή προϊόντα ανακύκλωσης. Προτείνω, επίσης, το όρο *επεξεργασμένα όστρακα*, αφού, κατά τη γνώμη μου, είναι

¹¹ Evans & Renfrew 1968, 69

¹² Gimbutas 1989, 254 . Perlès 2001, 250

¹³ Wijnen 1981, 47

¹⁴ Perlès 2001, 251 . Ridley 2000, 207

¹⁵ Evans & Renfrew 1968, 69

¹⁶ Coleman 1977, 9

¹⁷ Schmandt – Besserat 1992, 108

¹⁸ Elster 2003, 422

¹⁹ Ridley 2000, 207

²⁰ Παππά 2008, 164

²¹ Ridley 2000, 212 . Tringham 1990, 342

²² Evans & Renfrew 1968, 71

²³ Παντελίδου – Γκόφα 1991, 1

πιο «ουδέτερος», εφόσον δεν παραπέμπει ούτε στη λειτουργία ούτε στο σχήμα των αντικειμένων, τα οποία δεν είναι μόνο κυκλικά. Όμως, δεν κρίνεται σκόπιμο σε αυτό το κείμενο να παρεκκλίνω από τη βιβλιογραφία χρησιμοποιώντας έναν νέο όρο, δεδομένου ότι δεν καταλήγω να προτείνω κάποιον, ο οποίος να προσδιορίζει τη λειτουργία των αντικειμένων.

ΟΡΟΣ	ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ
Flat disks	Wace & Thompson 1912, 130
• Sherd burnishers • Disks of clay • Pot lids	Evans & Renfrew 1968, 69 - 71
Worn sherds	Coleman 1977, 9
Ceramic disks	Wijnen 1981, 47
Clay disks	Gimbutas et al. 1989, 254
• Disks • Lids	Tringham & Krstić 1990, 341 – 342
Κεραμικά εργαλεία	Παντελίδου - Γκόφα 1991, 1
Reworked sherds	Schmandt – Besserat 1992, 108
• Sherd disks • Lids	Ridley 2000, 207 – 208, 212
• Unperforated clay disks cut out of sherds • Clay disks • Sherd disks	Perlès 2001, 250 - 251
Reworked and reshaped sherds	Elster & Renfrew 2003, 422
Αποστρογγυλεμένα όστρακα	Παππά 2008, 164

Πιν. 2.2.1 Ορολογία αποστρογγυλεμένων οστράκων.

2.3 Το ιστορικό της έρευνας

Είναι αξιοσημείωτο ότι η έρευνα πολύ λίγο ασχολήθηκε με αυτά τα ευρήματα. Στις δημοσιεύσεις των ανασκαφών αφιερώνουν μόνο λίγες γραμμές στην παρουσίαση των αποστρογγυλεμένων οστράκων. Συχνά παρουσιάζονται σε συνδυασμό με αυτή των σφονδυλιών. Συνήθως οι περιγραφές εντάσσονται σε κεφάλαια που κάνουν λόγο για «διάφορα αντικείμενα», για τα οποία δεν έχει γίνει μέχρι τώρα μια συστηματική μελέτη και τα οποία δε μπορούν να περιληφθούν σε συγκεκριμένες πολυάριθμες κατηγορίες. Κάποιες φορές γίνεται απλή αναφορά στη γενική κατηγορία²⁴ και άλλες προτείνονται και ερμηνείες για τη λειτουργία τους.

²⁴ Wace & Thompson 1912, 130 . Vitelli 1999, 105 . Wijnen 1981, 47 . Παππά 2008, 164

Το 1908 ο Τσουντας στα μικρά ευρήματα για τις νεολιθικές ακροπόλεις του Διμηνίου και του Σέσκλου αναφέρεται σε σφονδύλια αλλά όχι σε αποστρογγυλεμένα όστρακα²⁵. Η πρώτη αναφορά σε νεολιθικά αποστρογγυλεμένα όστρακα βρίσκεται στον τόμο των Wace & Thompson για την προϊστορική Θεσσαλία το 1912. Πρόκειται για απλή περιγραφή, χωρίς λεπτομέρειες και πρόταση για τη λειτουργία των αντικειμένων²⁶. Ο Συριόπουλος στη συστηματική αποδεκτίωση των ευρημάτων των νεολιθικών θέσεων της Πελοποννήσου και της Στερεάς Ελλάδας²⁷ κάνει λόγο για πήλινους και λίθινους δίσκους με διάτρηση ή χωρίς και αναφέρει απλά χωρίς περαιτέρω περιγραφή μόνο έναν λίθινο δίσκο χωρίς διάτρηση από τις Αλές²⁸.

Για πρώτη φορά προτείνονται ερμηνείες για τα αποστρογγυλεμένα όστρακα το 1968 από τους Evans & Renfrew για την ανασκαφή του Σαλιάγκου. Γίνεται λόγος για εργαλεία και πώματα, ενώ για κάποια από τα αντικείμενα δεν διευκρινίζεται η χρήση τους²⁹. Οι ερμηνείες που αφορούν σε εργαλεία συνεχίζουν να διατυπώνονται μέχρι πολύ αργότερα, με τελευταία αυτή στη δημοσίευση των Σιταγρών το 2003³⁰. Το ίδιο ισχύει και για την ερμηνεία των αποστρογγυλεμένων οστράκων ως πώματα, η οποία προτείνεται συχνά ως μία από τις εναλλακτικές λειτουργίες³¹.

Παράλληλα, από το 1977 και εξής σε μία τελείως διαφορετική προοπτική ερμηνείας ξεκινά η συζήτηση για τις «μάρκες» (tokens) αρχικά για την Ανατολή και στη συνέχεια για την Ευρώπη και πολλές φορές σε αυτή εντάσσονται και τα αποστρογγυλεμένα όστρακα. Πρόκειται για θεωρίες που αφορούν σε λειτουργίες πήλινων αντικειμένων, συμπεριλαμβανομένων των αποστρογγυλεμένων οστράκων, με οικονομικό χαρακτήρα, ίσως στα πλαίσια συμβολαίων, πριν την εμφάνιση της γραφής³².

²⁵ Τσουντας 1908, 345

²⁶ Wace & Thompson 1912, 130

²⁷ Συριόπουλος 1964 . Συριόπουλος 1968

²⁸ Συριόπουλος 1968, 191

²⁹ Evans & Renfrew 1968, 69 – 71

³⁰ Coleman 1977, 9 . Παντελίδου – Γκόφα 1991, 1 – 12 . Perlès 2001, 250 – 251 . Elster 2003, 423

³¹ Tringham 1990, 325, 341 – 343 . Carington - Smith 2000, 207 – 208 . Perlès 2001, 250 – 251 . Renfrew 2003, 412 – 413

³² Schmandt – Besserat 1982a, 2 – 5 . Tringham 1990, 325, 341 – 343 . Schmandt – Besserat 1992, 108 . Budja 1998, 219 – 232 . Carington - Smith 2000, 207 – 208 . Marangou 2001, 16, 30 – 33 . Budja 2003, 126 . Renfrew 2003, 412 – 413 . D' Onofrio 2007, 5, 85 – 86 . Forouzan et al. 2012, 3540 . Μαραγκού 2013, 7 -8

Η σύνδεση των αποστρογγυλεμένων οστράκων με τα σφονδύλια είναι πάντα υπαρκτή στη βιβλιογραφία. Τα αποστρογγυλεμένα όστρακα αναφέρονται ως αντικείμενα που μοιάζουν με σφονδύλια, που προορίζονται να μετατραπούν στη συνέχεια σε σφονδύλια ή που είναι σφονδύλια χωρίς διάτρηση³³. Τέλος, αρκετές φορές διατυπώνεται η άποψη ότι πρόκειται για αντικείμενα που χρησιμοποιήθηκαν ως πόνια στα πλαίσια επιτραπέζιων παιχνιδιών³⁴.

Παρατηρείται ότι μετά το 1990 αφιερώνεται περισσότερος χώρος στη βιβλιογραφία στα αποστρογγυλεμένα όστρακα, με αναλυτικότερες περιγραφές και τονίζεται η ανάγκη για περαιτέρω μελέτη του υλικού με σκοπό να διευκρινιστεί ο σκοπός τους.

2.4 Οι θέσεις

Το υποκεφάλαιο αυτό εστιάζει στις αναφορές για τα αποστρογγυλεμένα όστρακα στη βιβλιογραφία που αφορά κατά κύριο λόγο στις νεολιθικές θέσεις στην Ελλάδα [Χάρτης 1], με έμφαση στις θέσεις που έχουν δημοσιευτεί, αλλά και ενδεικτικά σε μελέτες που συμπεριλαμβάνουν αποστρογγυλεμένα όστρακα και αφορούν σε νεολιθικές θέσεις των Βαλκανίων. Οι θέσεις παρουσιάζονται αλφαβητικά. Στον Πίνακα 2.4.1 συνοψίζονται τα σύνολα των αποστρογγυλεμένων οστράκων ανά θέση και στον πίνακα 2.4.2 οι διαστάσεις και τα σχήματα ανά θέση. Σημειώνεται ότι η παρουσία των αποστρογγυλεμένων οστράκων δεν περιορίζεται στις συγκεκριμένες θέσεις και στη Νεολιθική. Αντίθετα, απαντούν και σε άλλες θέσεις και εποχές, όχι μόνο στην προϊστορία αλλά και στα ιστορικά χρόνια³⁵.

2.4.1 Ελλάδα

Αχίλλειο

Το 1989 δημοσιεύτηκε η ανασκαφή της θέσης Αχίλλειο, η οποία βρίσκεται κοντά στα Φάρσαλα της Θεσσαλίας. Τα αποστρογγυλεμένα όστρακα παρουσιάζονται

³³ Gimbutas 1989, 254 . Tringham 1990, 325, 341 – 343 . Carington - Smith 2000, 207 -208 . Perlès 2001, 250 – 251

³⁴ Tringham 1990, 325, 341 – 343 . Carington - Smith 2000, 207 – 208 . Perlès 2001, 250 – 251 . Elster 2003, 443, 446 . Renfrew 2003, 412 - 413

³⁵ Βλ. D' Onofrio 2007

στο κεφάλαιο της Marija Gimbutas «Ornaments and miscellaneous objects» (Κοσμήματα και διάφορα αντικείμενα). Στα αποστρογγυλεμένα όστρακα (clay disks) αφιερώνεται μία παράγραφος, στην οποία εκφράζεται η άποψη ότι ίσως χρησιμοποιήθηκαν ως υφαντικά βάρη, λόγω της συχνότητας και της θέσης τους μέσα σε σπίτια και ιερά αλλά και λόγω της απουσίας πυραμιδοειδών υφαντικών βαρών. Πρέπει να σημειωθεί ότι η παράγραφος αφορά και στα σφονδύλια. Δεν αναφέρεται συγκεκριμένος αριθμός αποστρογγυλεμένων οστράκων, παρά μόνο ότι είναι «πολλά». Αποστρογγυλεμένα όστρακα στο Αχίλλειο εντοπίζονται σε όλες τις φάσεις (Ia – Iva), δηλαδή από την Αρχαιότερη μέχρι και τη Μέση Νεολιθική. Στο υπόσκαφο κτίριο της φάσης Ib (6300±200 π.Χ.) βρέθηκαν 11, χωρίς να διευκρινίζεται αν πρόκειται για αντικείμενα με διάτρηση ή όχι. Δημοσιεύονται τα σχέδια 25 αποστρογγυλεμένων οστράκων³⁶ [Εικ.1-3]. Με βάση τα σχέδια³⁷ φαίνεται ότι τα αποστρογγυλεμένα όστρακα του Αχιλλείου θα είχαν διάμετρο μεταξύ 20 και 40 χιλιοστών περίπου και πάχος μεταξύ 5 και 15 χιλιοστών περίπου. Διακρίνονται δύο διαφορετικά σχήματα³⁸.

Κεφάλαια

Ο John Coleman το 1977 στον τόμο για τη θέση Κεφάλαια της Κέας (Τελική Νεολιθική), κάνει λόγο για αποστρογγυλεμένα όστρακα στο κεφάλαιο με τίτλο «Other terracotta objects» (άλλα πήλινα αντικείμενα). Αναφέρει ότι 16 όστρακα διαφόρων σχημάτων χρησιμοποιήθηκαν ως εργαλεία για τρίψιμο (rubbing tools) και επισημαίνει ότι τα περισσότερα μοιάζουν με όστρακα [Εικ.4]. Τα χαρακτηρίζει χρησιμοποιώντας τη μετοχή «worn» εννοώντας πιθανότατα ότι κατασκευάστηκαν μέσω τριβής. Δύο από αυτά φέρουν ακόμη λαβές του αγγείου προέλευσης και ένα ήταν όστρακο από φιάλη με μοτίβο στίλβωσης στο εσωτερικό. Μόνο ένα από τα αντικείμενα είναι διάτρητο³⁹. Δεν διευκρινίζονται τα σχήματα και οι διαστάσεις των οστράκων. Στην εικόνα που δημοσιεύεται⁴⁰, διακρίνουμε 4 διαφορετικά σχήματα, ενώ το μήκος τους κυμαίνεται μεταξύ 30 και 50 χιλιοστών περίπου.

³⁶ Gimbutas 1989, 254 – 256

³⁷ Gimbutas 1989, figures 8.8, 8.9, 8.10, 8.11

³⁸ Για ορισμό των χαρακτηριστικών του κάθε τύπου βλ. Κεφάλαιο 3.

³⁹ Coleman 1977, 9

⁴⁰ Coleman 1977, plate 71

Μακρύγιαλος

Η Μαρία Παππά στο διδακτορικό της παρατηρεί ότι στον Μακρύγιαλο, στον λάκκο 212 εμφανίζονται σε υψηλό ποσοστό αποστρογγυλεμένα όστρακα (δεν αναφέρεται αριθμός) σε συνδυασμό με λεπίδες, κοσμήματα, ειδώλια και 3 σφραγίδες. Σχολιάζει ότι δε μπορεί να ερμηνεύσει την παρουσία τόσων αποστρογγυλεμένων οστράκων πριν αποδοθεί μια συγκεκριμένη ερμηνεία στα αντικείμενα αυτά. Επίσης, για τον Μακρύγιαλο της Νεότερης Νεολιθικής, αν και δεν αναφέρονται - λόγω μικρού ποσοστού πιθανότατα - αποστρογγυλεμένα όστρακα στο κείμενο σε άλλα σημεία του οικισμού, από τα διαγράμματα φαίνεται ότι υπήρχαν και στους λάκκους 214 και 251⁴¹. Από τα διαγράμματα γίνεται φανερό (δεν αναφέρονται στο κείμενο) ότι και στη Νεολιθική Θέρμη (τέλη Μέσης Νεολιθικής - Νεότερη Νεολιθική Ιβ) βρέθηκαν λίγα αποστρογγυλεμένα όστρακα σε 7 λάκκους (9, 10, 34, 39, 42, 47, 50)⁴².

Νέα Μάκρη

Το 1991 δημοσιεύτηκε στην Αρχαιολογική Εφημερίδα ένα άρθρο της Μαρίας Παντελίδου - Γκόφα με τίτλο «Κεραμικά εργαλεία». Μελετώντας την κεραμική του νεολιθικού οικισμού της Νέας Μάκρης στην Αττική, εντόπισε όστρακα, τα οποία δεν είχαν σπάσει τυχαία και προτείνεται ότι είχαν σκόπιμα διαμορφωθεί σε εργαλεία. Τα σχήματά τους είναι κυκλικά, ορθογώνια, τετράγωνα, πολυγωνικά και ριπιδίοσχημα [Εικ.5 - 6]. Δεν αναφέρει ακριβή αριθμό αντικειμένων αλλά επισημαίνει ότι πρόκειται για «σημαντικό αριθμό» (στις φωτογραφίες του άρθρου απεικονίζονται 71). Προτείνεται ότι κατασκευάστηκαν με αιχμηρή ακμή οψιανού που έκοψε το αρχικό όστρακο ενώ σπανιότερα, κατασκευάζονταν με λάξευση. Εκφράζει την άποψη ότι λόγω των ιχνών χρήσης τα όστρακα, ακόμα και αν δεν έχουν ίχνη χρήσης θα πρέπει, έστω και συμβατικά, να ονομαστούν εργαλεία. Θεωρεί ότι τα ριπιδίοσχημα θα χρησιμοποιήθηκαν για ξύσιμο μαλακών υλών, η χρήση όμως των κυκλικών, ορθογωνίων, τετραγώνων και πολυγωνικών παραμένει ακαθόριστη. Υποθέτει ότι ίσως αποτελούσαν βαρίδια ζυγαριάς, αν και σημειώνει ότι δε γνωρίζουμε εάν υπήρχαν εκείνη την περίοδο ζυγαριές ή εμπορεύσιμη ύλη βάρους 10 γραμμαρίων - τόσο κατά μέσο όρο ζυγίζουν τα αντικείμενα αυτά. Σε κάθε περίπτωση θεωρεί ότι θα προορίζονταν για καθημερινές εργασίες καθώς τα όστρακα θα ήταν μια

⁴¹ Παππά 2008, 164, Πίνακες: 5.1-8, 5.1-11

⁴² Παππά 2008, Πίνακες: 4-1, 4-9, 4-12, 4-13, 4-16, 4-18

πρώτη ύλη γρήγορα και εύκολα διαμορφώσιμη από τον νεολιθικό άνθρωπο (Παντελίδου – Γκόφα 1991, 1 – 12). Δεν δίδονται στοιχεία για τις διαστάσεις των αντικειμένων και το γεγονός ότι οι φωτογραφίες του άρθρου δεν έχουν κλίμακα εμποδίζει τη συναγωγή συμπερασμάτων για το μέγεθός τους.

ΘΕΣΗ	ΠΕΡΙΟΔΟΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΕΙΣ (ΣΧΕΔΙΑ, ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ)	ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ
ΑΧΙΛΛΕΙΟ	AN - MN	"Πολλά"	25	Gimbutas 1989, 254 – 256
ΘΕΡΜΗ	MN - NN	Λίγα (με βάση τα γραφήματα)	0	Παππά 2008, Πιν. 4-1, 4-9, 4-12, 4-13, 4-16, 4-18
ΚΕΦΑΛΑ	TN	15	15	Coleman 1977, 9, Pl. 71
ΜΑΚΡΥΓΙΑΛΟΣ	NN	"Υψηλό ποσοστό"	0	Παππά 2008, 164, Πιν. 5.1-8, 5.1-11
ΝΕΑ ΜΑΚΡΗ	MN - NN	"Σημαντικός αριθμός"	22	Παντελίδου - Γκόφα 1991, 1 – 12
ΣΑΛΙΑΓΚΟΣ	MN - NN	44	14	Evans & Renfrew 1968, 69 – 71
ΣΕΡΒΙΑ	AN - NN	48	0	Carington - Smith 2000, 212 – 214
ΣΕΣΚΛΟ	AN	2	1	Wijnen 1981, 47
ΣΙΤΑΓΡΟΙ	TN	>24	0	Elster 2003, 422 – 424
ΤΣΑΓΓΑΙ	MN	5	0	Wace & Thompson 1912, 130
SELEVAC	MN	2	0	Tringham 1990, 341 – 343

Πιν. 2.4.1 Αποστρογγυλεμένα όστρακα ανά θέση.

Σάλιαγκος

Το 1968 δημοσιεύεται ο τόμος των Evans και Renfrew για την ανασκαφή στο Σάλιαγκο κοντά στην Αντίπαρο, μια θέση της 5^{ης} χιλιετίας (μετάβαση από τη Μέση στη Νεότερη Νεολιθική). Τα πήλινα αντικείμενα κατασκευασμένα από όστρακο είναι συνολικά 44 και χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες. Στην πρώτη εντάσσονται αποστρογγυλεμένα όστρακα με ελλειψοειδές σχήμα, τα οποία οι μελετητές κατατάσσουν ως «στιλβωτήρες από όστρακο» (sherd “burnishers”)[Εικ.7]. Πρόκειται για όστρακα, «προσεκτικά κομμένα κυκλικά», ώστε να παίρνουν συνήθως ελλειψοειδές σχήμα, με λείανση. Η χρήση τους, για τους Evans και Renfrew, δεν είναι ξεκάθαρη αλλά θεωρείται πιθανή η εξήγηση ότι πρόκειται για στιλβωτήρες

κεραμικής. Μόνο 3 από αυτά τα αντικείμενα δεν έχουν ελλειψοειδές σχήμα: 1 είναι ορθογώνιο και 1 έχει προεξοχές. Επισημαίνουν ότι από τα 37 συνολικά αντικείμενα, τα 18 προέρχονται από το πρώτο στρώμα (stratum I), 5 από τη δεύτερη φάση και μόνο 3 από την τρίτη φάση. Για τα 18 του stratum I διευκρινίζεται πόσα βρέθηκαν σε κάθε λάκκο και τονίζεται ως ιδιαίτερα σημαντικό ότι είναι μεγάλες οι συγκεντρώσεις στους λάκκους απορριμμάτων. Οι μελετητές θεωρούν ότι η επιλογή του οστράκου για την κατασκευή στιλβωτήρα δεν ήταν τυχαία. Τρία αντικείμενα κατασκευάστηκαν από όστρακα εισαγμένου αγγείου (πηλός ανοιχτός) με σκουρόχρωμη διακόσμηση. Επτά αντικείμενα κατασκευάστηκαν από το ίδιο εισαγμένο υλικό χωρίς διακόσμηση και από σπάνια στο Σάλιαγκο πορτοκαλόχρωμη κεραμική⁴³. Οι μελετητές υποστηρίζουν ότι η επιλογή εισαγμένης κεραμικής ως πρώτης ύλης ίσως εξηγείται από την υψηλής ποιότητας όπτηση και τη μεγάλη σκληρότητα του υλικού⁴⁴.

Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται τα κυκλικά αποστρογγυλεμένα όστρακα και περιγράφονται στο υποκεφάλαιο «Disks of clay and stone» (δίσκοι από πηλό και λίθο)[Εικ.8]. Περιγράφονται 11 δίσκοι από ψημένο πηλό. Δύο από αυτούς μεγάλοι κατασκευασμένοι από όστρακα, διαμέτρου περίπου 70 χιλιοστών, και υποστηρίζεται ότι ίσως ήταν πώματα. Από τα 11 αντικείμενα, 6 μόνο κατασκευάστηκαν από όστρακο και τα άλλα είναι σκόπιμα κατασκευασμένα. Τα τελευταία είναι λίγο κοίλα και οι μελετητές θεωρούν ότι θα μπορούσαν να ερμηνευθούν ως πιάτα. Ως προς τη στρωματογραφική κατανομή επισημαίνεται ότι και οι δύο περιπτώσεις δίσκων υπάρχουν σε όλες τις φάσεις. Στην 3^η, τέλος, κατηγορία εντάσσονται αυτά που θεωρούνται ως πώματα και περιγράφονται στο υποκεφάλαιο για τα λίθινα και πήλινα πώματα αγγείων. Ένα μόνο πήλινο αντικείμενο θεωρείται πώμα (τα υπόλοιπα είναι λίθινα) το οποίο κατασκευάστηκε από μεγάλο όστρακο (διάμετρος 120 χιλιοστών). Τονίζεται ότι μοιάζει με τους δίσκους, που αναφέρθηκαν παραπάνω, αλλά είναι πολύ μεγαλύτερο⁴⁵. Από τις φωτογραφίες⁴⁶ μπορούμε να αντλήσουμε επιπλέον τις εξής πληροφορίες: το μήκος των αντικειμένων κυμαίνεται μεταξύ 20 και 120 χιλιοστών περίπου και διακρίνονται 5 διαφορετικά σχήματα (κυκλικά, παραλληλόγραμμα, ακανόνιστα).

⁴³ Δεν διευκρινίζεται πόσα ήταν τα αδιακόσμητα εισαγμένα και πόσα της πορτοκαλόχρωμης κεραμικής.

⁴⁴ Evans & Renfrew 1968, 69 – 70

⁴⁵ Evans & Renfrew 1968, 70 – 71

⁴⁶ Evans & Renfrew 1968, figure 83, plate L, plate LV 4 και 5, figure 85, plate LIV, figure 86.7, plate LIII2

Σέρβια

Στη δημοσίευση του 2000 της νεολιθικής θέσης Σέρβια στην Κοζάνη γίνεται λεπτομερέστερη καταγραφή των αποστρογγυλεμένων οστράκων. Χρησιμοποιείται ο όρος «sherd disks» (δίσκοι από όστρακο). Βρέθηκαν συνολικά 87⁴⁷. Επισημαίνεται ότι στην ανασκαφή του 1930 ίσως υπήρχαν και άλλα. Από τον αναλυτικό πίνακα με τον αριθμό των δίσκων ανά φάση του οικισμού συνάγεται ότι τα 48 είναι σίγουρα νεολιθικά (22 της Αρχαιότερης Νεολιθικής, 18 της Μέσης Νεολιθικής και 8 της Νεότερης Νεολιθικής). Επιπλέον, 13 αποστρογγυλεμένα όστρακα είναι μη στρωματογραφημένα ή αβέβαια παραδείγματα αλλά πιθανόν προϊστορικά. Τα πρώτα παραδείγματα εμφανίζονται ήδη από την Αρχαιότερη Νεολιθική και συνεχίζουν μέχρι και την Εποχή του Χαλκού. Σε ότι αφορά στις διαστάσεις, 13 αποστρογγυλεμένα όστρακα ήταν αρκετά καλά διατηρημένα ώστε να μετρηθούν με ασφάλεια και από αυτά φαίνεται ότι η διάμετρος κυμαίνεται μεταξύ 25 και 95 χιλιοστών (ο μέσος όρος βρίσκεται στα 55 χιλιοστά)⁴⁸. Στο τέλος του κεφαλαίου δίδεται κατάλογος των αντικειμένων⁴⁹.

Η Jill Carington - Smith περιγράφει ότι κατασκευάζονται από όστρακα των οποίων οι άκρες έχουν πελεκηθεί ή τριφτεί, ώστε να πάρουν ένα περίπου κυκλικό σχήμα και ότι κάποια από αυτά είναι διάτρητα. Σχετικά με τον σκοπό τους, υποστηρίζει ότι πιθανόν εξυπηρετούσαν διάφορους σκοπούς ως μετρητές (counters), πόνια (gaming pieces) ή πώματα (lids). Τα διάτρητα θεωρούνται σφονδύλια. Το υλικό διακρίθηκε σε 3 κατηγορίες, τα διάτρητα, αυτά χωρίς διάτρηση και αυτά που είναι αβέβαιο εάν είχαν διάτρηση. Στην πρώτη κατηγορία περιλαμβάνονται και αυτά με ανολοκλήρωτες διατρήσεις, τα οποία, σύμφωνα με την Carington - Smith, δείχνουν ότι το όστρακο έπαιρνε κυκλικό σχήμα πριν τη διάτρηση και επομένως είναι πιθανό αυτά χωρίς διάτρηση να ήταν απλά ανολοκλήρωτα αντικείμενα. Ωστόσο, αφού αυτό δε μπορεί να επιβεβαιωθεί, θεωρεί ορθότερο να αντιμετωπίζονται ως διαφορετική κατηγορία⁵⁰.

⁴⁷ Πενήντα καταλογογραφημένα από τις νεώτερες ανασκαφές και 7 από την ανασκαφή του 1930.

⁴⁸ Carington - Smith 2000, 207 – 208

⁴⁹ Carington - Smith 2000, 212 – 214

⁵⁰ Carington - Smith 2000, 207 – 208

Σέσκλο

Η Wijnen το 1981 στο βιβλίο της για το Σέσκλο της Αρχαιότερης Νεολιθικής αναφέρεται σε «ποικίλα κεραμικά αντικείμενα», μεταξύ των οποίων και 2 «κεραμικοί δίσκοι» (ceramic disks). Υποστηρίζει ότι πρόκειται για συνηθισμένα αντικείμενα στις θέσεις της Αρχαιότερης Νεολιθικής στην Ελλάδα, όπως και τα σφονδύλια, οι πεσσοί σφεντόνας, η αρύταινες και τα σφαιρίδια. Επισημαίνει ότι κάποια από αυτά συνεχίζουν να υπάρχουν και στις επόμενες περιόδους. Περιγράφεται ένας κεραμικός δίσκος, του οποίου σώζεται μόνο ένα τμήμα⁵¹ [Εικ.9]. Χαρακτηρίζεται «ελαφρώς καμπυλωτό στο σχήμα», κατασκευάστηκε από μονόχρωμο όστρακο και έχει λειασμένη περίμετρο, με σημάδι ημιτελούς διάτρησης σε ένα σημείο. Η διάμετρός του θα ήταν μεταξύ 50 και 60 χιλιοστών και το πάχος του μεταξύ 5 και 11 χιλιοστών⁵².

Σιταγροί

Το 2003 στη δημοσίευση του νεολιθικού οικισμού των Σιταγρών στη Δράμα γίνεται λόγος για αποστρογγυλεμένα όστρακα στο κεφάλαιο των Elster και Nikolaidou με τίτλο «Paralipomena and other plastic forms» (παραλειπόμενα και άλλες πλαστικές μορφές). Συγκεκριμένα, η Ernestine Elster τα εντάσσει στο υποκεφάλαιο που τιτλοφορείται «Objects of utility» (αντικείμενα γενικής χρήσης) και χρησιμοποιεί τους όρους «reworked and reshaped sherds» (ξαναδουλεμένα και ξανασχηματισμένα όστρακα), «disks» (δίσκοι) και «distinct forms» (σαφή σχήματα) – τα ξαναδουλεμένα όστρακα περιλαμβάνουν τους δίσκους και τα σαφή σχήματα. Σε αυτές τις κατηγορίες ανήκουν περισσότερα από 24 όστρακα, που ξαναδουλεύτηκαν και μετατράπηκαν σε μοναδικά και γεωμετρικά σχήματα. Τα περισσότερα είναι της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού και υπάρχουν όμως και στην Τελική Νεολιθική, ενώ ένας μικρός αριθμός προέρχεται από ασαφές στρώμα. Στην πλειοψηφία τους κατασκευάστηκαν από αδιακόσμητα όστρακα⁵³.

⁵¹ Wijnen 1981, fig. 14 No 8

⁵² Wijnen 1981, 47

⁵³ Elster 2003, 422 – 424

ΘΕΣΗ	ΠΑΡΑΠΟΜΠΗ	ΠΕΡΙΟΔΟΣ	ΜΗΚΟΣ	ΠΑΧΟΣ	ΣΧΗΜΑ
ΑΧΙΛΛΕΙΟ	Gimbutas 1989, 254 - 256	AN - MN	20 – 40 mm (με βάση τα σχέδια)	5 – 15 mm (με βάση τα σχέδια)	Κυκλικά (με βάση τα σχέδια)
ΚΕΦΑΛΑ	Coleman 1977, 9, Pl. 71	TN	30 – 50 mm (με βάση τη φωτογραφία)	-	Ελλειψοειδή Κυκλικά Πολυγωνικά Ακανόνιστα (με βάση τη φωτογραφία)
ΝΕΑ ΜΑΚΡΗ	Παντελίδου - Γκόφα 1991, 1 – 12	MN - NN	Φωτογραφίες χωρίς κλίμακα – άγνωστες διαστάσεις	Φωτογραφίες χωρίς κλίμακα – άγνωστες διαστάσεις	Δίσκοι Ρομβοειδή Τριγωνικά Τετράγωνα Ορθογώνια
ΣΑΛΙΑΓΚΟΣ	Evans & Renfrew 1968, 69 - 71	MN - NN	20 – 120 mm (με βάση τις φωτογραφίες)	-	Κυκλικά Ελλειψοειδή Παραλληλόγραμμα Σταγονόσχημα Ακανόνιστα (με βάση τις φωτογραφίες)
ΣΕΡΒΙΑ	Carington - Smith 2000, 212 – 214	AN - NN	25 – 95 mm	-	-
ΣΕΣΚΛΟ	Wijnen 1981, 47	AN	50 – 60 mm	5 – 11 mm	«Ελαφρώς καμπυλωτό»
ΣΙΤΑΓΡΟΙ	Elster 2003, 422 – 424	TN	40 – 53 mm	10 - 20 mm	Κυκλικά Τρίγωνα «Άλλα σαφή σχήματα»
ΤΣΑΓΓΑΙ	Wace & Thompson 1912, 130	MN	"Μεγάλο" (δε δίνονται διαστάσεις)	-	-
SELEVAC	Tringham 1990, 341 - 343	MN	20 – 110 mm	7 – 45 mm	Δίσκοι

Πιν. 2.4.2 Διαστάσεις και σχήματα αποστρογγυλεμένων οστράκων ανά θέση.

Στους δίσκους ανήκουν επίπεδα όστρακα που διαμορφώθηκαν σε κυκλικό σχήμα (διάμετρος 40 - 53 χιλιοστά, πάχος 10 - 20 χιλιοστά). Οι επιφάνειές τους δεν είναι επεξεργασμένες και φαίνεται το αρχικό όστρακο. Διαθέτουν λειασμένη περίμετρο αλλά, σύμφωνα με την Elster, είναι άγνωστο εάν χρησιμοποιούνταν με κάποιο τρόπο. Θεωρεί ότι η κατασκευή τους δε θα ήταν δύσκολη: θα επιλεγόταν ένα όστρακο και θα διαμορφωνόταν σε κυκλικό σχήμα με λάξευση πάνω σε σταθερή επιφάνεια, ίσως με έναν μικρό πέλεκυ. Στη συνέχεια θα πραγματοποιούνταν η λείανση της περιμέτρου. Σε ό, τι αφορά στη λειτουργία των δίσκων η μελετήτρια υποθέτει ότι

θα χρησιμοποιήθηκαν ως μετρητές, πιόνια, πώματα για σκεύη με στενό στόμιο ή ίσως στη συνέχεια να μετατρέπονταν σε σφονδύλια⁵⁴.

Στα σαφή σχήματα περιλαμβάνονται όστρακα τριγωνικά και μοναδικά σε σχήμα, που θα κατασκευάζονταν όπως οι δίσκοι, με τη διαφορά ότι εκτός από λειασμένη περίμετρο διαθέτουν και λειασμένες επιφάνειες. Συγκρίνονται δύο τριγωνικά όστρακα της Τελικής Νεολιθικής με ένα αντικείμενο από το Selevac, που περιγράφεται ως στιλβωτήρας αγγείων (pot polisher). Με βάση αυτή τη σύγκριση, θεωρεί πιθανό ότι τα τριγωνικά αντικείμενα από τους Σιταγρούς χρησιμοποιήθηκαν ως στιλβωτήρες. Ωστόσο δεν αποκλείονται από τη μελετήτρια οι ερμηνείες των μετρητών και των πιονιών. Συζητά τα πώματα ξεχωριστά από τα ξαναδουλεμένα όστρακα, επισημαίνοντας ότι όλα προέρχονται από στρώματα πριν την Εποχή του Χαλκού, είναι κυκλικά, ελλειψοειδή ή τετράγωνα και φέρουν κεντρική λαβή⁵⁵.

Τσαγγλί

Στον τόμο του 1912 των Wace και Thompson για την Προϊστορική Θεσσαλία γίνεται μόνο μία αναφορά σε πέντε «επίπεδους δίσκους» από τη θέση Τσαγγλί κοντά στα Φάρσαλα σε κεφάλαιο που τιτλοφορείται «Miscellaneous objects» (διάφορα αντικείμενα). Από αυτούς περιγράφονται συνοπτικά μόνο δύο – ο ένας στη μία του επιφάνεια φέρει διάστικτη διακόσμηση σε σχήμα x και στην άλλη όψη δύο ζευγάρια οπές στις άκρες, ενώ ο άλλος είναι «μεγάλος» (οι διαστάσεις του δεν αναφέρονται) και διαθέτει μία οπή στην άκρη της μίας πλευράς⁵⁶. Δεν δίδονται άλλες πληροφορίες ούτε υπάρχει κάποια απεικόνιση.

Φράγχθι

Η Vitelli το 1999 στον τόμο για την κεραμική από Φράγχθι της Νεότερης Νεολιθικής αναφέρει ότι πολυάριθμοι δίσκοι από όστρακο, με ή χωρίς διάτρηση,

⁵⁴ Elster 2003, 422 – 423

⁵⁵ Elster 2003, 423. Στο Παράρτημα 11.1 υπάρχει κατάλογος όλων των τύπων αντικειμένων που αναλύονται στο κεφάλαιο. Σε ό,τι αφορά στα ξαναδουλεμένα όστρακα της νεολιθικής, περιγράφονται σύντομα το όστρακο και η επιφάνεια και δίνονται οι διαστάσεις του αντικειμένου (μήκος, πλάτος, διάμετρος, πάχος). Στον κατάλογο υπάρχουν συνολικά 11 αντικείμενα από τις φάσεις I –III, δηλαδή από τη Νεότερη και Τελική Νεολιθική (Elster 2003, 443, 446).

⁵⁶ Wace & Thompson 1912, 130

μεγέθους 1 – 7 εκατοστών, δεν καταγράφηκαν αλλά αποθηκεύτηκαν μαζί με τα όστρακα⁵⁷.

2.4.2 Βαλκάνια

Divostin

Το 1988 στον τόμο των McPherron και Srejović για τη θέση Divostin της 5^{ης} χιλιετίας στη Σερβία γίνεται λόγος για διάτρητους κεραμικούς δίσκους (pierced ceramic disks) της φάσης Divostin II στο υποκεφάλαιο με τίτλο «Miscellaneous small artifacts» (Διάφορα μικρά τέχνηρα). Σύμφωνα με τον McPherron, αυτά τα αντικείμενα κατασκευάστηκαν από όστρακο θα μπορούσαν να θεωρηθούν σφονδύλια αν και υποστηρίζει ότι οι οπές τους είναι πολύ μικρές, ώστε να δικαιολογούν τέτοια χρήση. Δεν αναφέρονται αποστρογγυλεμένα όστρακα χωρίς διάτρηση⁵⁸.

Selevac

Στη δημοσίευση της νεολιθικής θέσης Selevac στη Σερβία το 1990 γίνεται λόγος για αποστρογγυλεμένα όστρακα στο κεφάλαιο «Non ceramic uses of clay» που συνέγραψε η Ruth Tringham. Ήδη από την αρχή του κεφαλαίου επισημαίνεται ότι κάποια αντικείμενα δεν είναι αυστηρά «μη κεραμικά», καθώς κατασκευάζονται από ανακύκλωση οστράκων. Στο υποκεφάλαιο «Plugs and lids» (βύσματα και πώματα) περιλαμβάνονται αντικείμενα κωνικά και κυκλικά, που ονομάζονται δίσκοι (disks). Στους δίσκους περιλαμβάνονται και δίσκοι από όστρακο. Αυτοί οι δίσκοι είναι γενικά ελλειψοειδείς και συχνά δεν πήραν το σχήμα τους με προσοχή. Τα περισσότερα έχουν πάχος μεταξύ 7 και 25 χιλιοστών, ενώ λίγα έχουν πάχος περίπου 45 χιλιοστά. Η μελετήτρια επισημαίνει ότι είναι δύσκολο να προσδιοριστεί με ακρίβεια το μέγεθος, αφού λίγα σώζονται σε ποσοστό μεγαλύτερο του 25%, αλλά φαίνεται ότι – όταν η διάμετρος μπορεί να αποκατασταθεί – αυτή θα κυμαίνεται μεταξύ 20 και 110 χιλιοστών. Τις περισσότερες φορές είναι αδιακόσμητα. Τα λίγα διακοσμημένα δεν κατασκευάζονται από όστρακο και κατατάσσονται στην κατηγορία των μετρητών (counters/records). Σύμφωνα με πίνακα που δημοσιεύεται (table 10.10), από τους

⁵⁷ Vitelli 1999, 105

⁵⁸ McPherron & Srejović 1988, 325 – 326

74 δίσκους οι 2 κατασκευάστηκαν από όστρακα και προέρχονται από τη φάση III (4025 – 3925 π.Χ.)⁵⁹.

Η Tringham υποστηρίζει ότι οι δίσκοι με διαφορετικό προφίλ έχουν και διαφορετικές λειτουργίες. Υποθέτει ότι κάποια ίσως προορίζονταν για σφονδύλια, αφού η διάμετρός τους ταιριάζει με αυτές των σφονδυλιών, δεν θεωρεί όμως πιθανό να μην γινόταν η διάτρηση τη στιγμή της αρχικής κατασκευής. Υποστηρίζει ότι το μεγαλύτερο μέρος αυτών των δίσκων φαίνεται ότι ήταν μάλλον κάποιο είδος βύσματος.

2.5 Συμπεράσματα

Με βάση τα παραπάνω μπορούν να γίνουν οι εξής παρατηρήσεις. Φαίνεται ότι τα αποστρογγυλεμένα όστρακα είναι παρόντα σε όλη τη διάρκεια της Νεολιθικής. Παρατηρείται ποικιλία σε ό,τι αφορά στις διαστάσεις και τα σχήματά τους. Τα μικρότερα παραδείγματα έχουν διάμετρο/μήκος 20 χιλιοστά και τα μεγαλύτερα φθάνουν στα 120, ενώ η πλειοψηφία τους βρίσκεται μεταξύ 30 και 50 χιλιοστών. Το πάχος τους κυμαίνεται μεταξύ 5 και 45 χιλιοστών, με την πλειοψηφία να βρίσκεται μεταξύ 5 και 15 χιλιοστών. Τα σχήματα είναι κυκλικά και πολυγωνικά, με τα πρώτα να κυριαρχούν. Οι τεχνικές κατασκευής που προτείνονται από τους μελετητές είναι η κατασκευή μέσω τριβής, το κόψιμο του οστράκου με αιχμηρή ακμή οφριανού, η λάξευση και η μικτή τεχνική λάξευσης και λείανσης. Τέλος, οι προτεινόμενες ερμηνείες για των σκοπό των αποστρογγυλεμένων οστράκων είναι, επίσης, ποικίλες: υφαντικά βάρη, ανολοκλήρωτα σφονδύλια, εργαλεία, βαρίδια, μετρητές, πιόνια, πώματα.

⁵⁹ Tringham 1990, 325, 341 – 343

3. Τα αποστρογγυλεμένα όστρακα από τα Ζερέλια

3.1 Εισαγωγή

Στόχος αυτού του κεφαλαίου είναι η διαπραγμάτευση του θέματος των αποστρογγυλεμένων οστράκων με ένα αρχαιολογικό παράδειγμα, αυτό της Μαγούλας των Ζερελίων. Πρώτο απ' όλα παρατίθενται στοιχεία για τη θέση. Στη συνέχεια του κεφαλαίου παρουσιάζεται η μελέτη του συνόλου των αποστρογγυλεμένων οστράκων της Μέσης Νεολιθικής της θέσης. Ακολουθεί η συζήτηση του θέματος με βάση τα στοιχεία της μελέτης και της βιβλιογραφίας, με σκοπό την προσπάθεια συναγωγής συμπερασμάτων για τη λειτουργία των αντικειμένων και τη σχέση τους με το χώρο του συμβολικού.

Η Μαγούλα Ζερέλια στο ευρετήριο της Μαρίας Θεοχάρη περιγράφεται ως «λόφος μεταξύ δύο μικρών λιμνών, 5 χιλιόμετρα νοτιοδυτικά του Αλμυρού»⁶⁰. Η λέξη «μαγούλα» χρησιμοποιείται στη Θεσσαλία για να δηλωθούν οι χαμηλές εξάρσεις του εδάφους που καλύπτουν τα λείψανα προϊστορικών οικισμών⁶¹. Μετά από δοκιμαστική τομή του Vollgraff το 1906, το 1908 η θέση ανασκάφθηκε από τους Wace και Thompson. Στα επιφανειακά στρώματα εντοπίστηκαν ευρήματα των ιστορικών και των βυζαντινών χρόνων. Από την έρευνα των Wace και Thompson προέκυψε ότι τα Ζερέλια κατοικήθηκαν από τη Μέση Νεολιθική μέχρι και την Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Οι μελετητές εντόπισαν 8 στρώματα και θεώρησαν ότι υπήρξαν 8 διαδοχικοί οικισμοί⁶². Οι δύο λίμνες, από τις οποίες πήρε το όνομά της η θέση, επηρέασαν την εγκατάσταση και την κατοίκηση στη Μαγούλα Ζερέλια τη Νεολιθική περίοδο. Επίσης, φαίνεται ότι υπήρχαν σχέσεις κατά τη Νεολιθική με την κοντινή θέση Καρατσάνταγλι, με την οποία και για ένα διάστημα τα Ζερέλια ήταν σύγχρονα⁶³. Από το 2005 ξεκίνησε στη Μαγούλα Ζερέλια και συνεχίζεται μέχρι σήμερα η συστηματική έρευνα του τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας σε συνεργασία με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Μαγνησίας (πρώην ΙΓ' ΕΠΚΑ)⁶⁴.

⁶⁰ Θεοχάρη 1973, 349

⁶¹ Στη Μακεδονία χρησιμοποιείται ο όρος «τούμπα». Γαλλής 1992, 13

⁶² Wace et al. 1908, 198 – 201 . Wace & Thompson 1912, 150 - 153

⁶³ Μαλακασιώτη et al. 2012, 119 - 120

⁶⁴ <http://ha.uth.gr/index.php?page=arch-research-zerelia>

3.2 Η μελέτη

Πρώτη φορά ήρθα σε επαφή με τα αποστρογγυλεμένα όστρακα των Ζερελίων το 2011 στο ανασκαφικό πρόγραμμα του τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας στη Μαγούλα Ζερέλια. Κατά τη διάρκεια των ανασκαφικών περιόδων των επόμενων ετών παρατηρήθηκε η συχνή παρουσία τέτοιων αντικειμένων στην κεραμική και μου δημιουργήθηκε μεγάλο ενδιαφέρον για αυτά. Έπειτα από προτροπή της καθηγήτριάς μου και διευθύντριας της ανασκαφής των Ζερελίων κ. Αντίκλειας Μουνδρέα Αγραφιώτη αποφάσισα να ασχοληθώ με τα μικρά αυτά αντικείμενα στη διπλωματική μου εργασία.

Μελέτησα συνολικά 108 αποστρογγυλεμένα όστρακα της Νεολιθικής που βρέθηκαν στην Τομή Β των Ζερελίων στις ανασκαφικές περιόδους του 2013, 2014 και 2015. Στην πλειοψηφία τους τα αποστρογγυλεμένα όστρακα που μελετήθηκαν χρονολογούνται στις διαφορετικές στρώσεις της Μέσης Νεολιθικής της Τομής Β και προέρχονται από τις θέσεις Locus 305 και Locus 306 (τετράγωνο 5x5 μέτρα). Στη θέση Locus 305 εντοπίστηκαν μέχρι τώρα τρεις διαδοχικές στρώσεις της Μέσης Νεολιθικής. Το μεγαλύτερο σύνολο (27) εντοπίζεται στις πρώιμες φάσεις της Μέσης Νεολιθικής (S11/S11K στη θέση Locus 305). Ένα σύνολο 19 αποστρογγυλεμένων οστράκων βρέθηκε στις επιχώσεις γύρω και κάτω από την κατασκευή S17 (Ένας τοίχος με όλμο της Μέσης Νεολιθικής). Από τις νεότερες επιχώσεις της Μέσης Νεολιθικής, που αποτελούνται από στρώμα καμένων πηλοχωμάτων, κατεστραμένων πλιθίων και επιχρισμάτων δαπέδων ή τοίχων (S10, S10K), βρέθηκε ένα μικρότερο σύνολο 10 αποστρογγυλεμένων οστράκων. Πολύ λιγότερα υπάρχουν στο βόρειο και το δυτικό τμήμα της θέσης Locus 305 (S12, S16, S24, S26). Τέλος, ένα μεγάλο σύνολο 25 αποστρογγυλεμένων οστράκων προέρχεται από τον νεότερο λάκκο S13, που εντοπίστηκε στο βορειοδυτικό τμήμα των θέσεων Locus 305 και Locus 306. Πρόκειται για ακανόνιστο λάκκο, που ανοίχτηκε μέσα στις επιχώσεις της Μέσης νεολιθικής και περιέχει όστρακα που χρονολογούνται στη Μέση, Νεότερη και Τελική Νεολιθική⁶⁵.

⁶⁵ Οι ανασκαφικές πληροφορίες αντλήθηκαν από τις ανασκαφικές εκθέσεις της ανασκαφής Ζερελίων 2010 – 2014.

Καταρτίστηκε αρχικά κατάλογος των αντικειμένων αυτών. Από τη βάση δεδομένων της ανασκαφής εξήχθη ο πρώτος κατάλογος των καταγραμμένων αποστρογγυλεμένων οστράκων, ο οποίος συμπληρώθηκε κατά τη διάρκεια της μελέτης. Έγιναν αναλυτικά δελτία για το κάθε αντικείμενο με τα εξής πεδία: ημερομηνία ανασκαφής, χρονολόγηση, τομέας και ενότητα εύρεσης, διαστάσεις, βαθμός διατήρησης, μέγεθος, σχήμα, αναλυτική περιγραφή [Παράρτημα 2]. Τα αντικείμενα σχεδιάστηκαν και φωτογραφήθηκαν. Όλα αυτά τα στοιχεία εισήχθησαν σε βάση δεδομένων στο Microsoft Excel και, στη συνέχεια, έγινε απλή στατιστική επεξεργασία των ποιοτικών και ποσοτικών στοιχείων.

3.2.1 Η πρώτη ύλη

Προκειμένου να δούμε ποια όστρακα επιλέγονταν για την κατασκευή αποστρογγυλεμένων οστράκων καταγράφηκαν τα χαρακτηριστικά της κεραμικής με τις εξής μεταβλητές πηλού: χρώμα, εγκλείσματα, όπτηση (αναγωγική, οξειδωτική, μικτή), επεξεργασία της επιφάνειας (αδρή, ομαλυσμένη, λειασμένη, στιλβωμένη), χρώμα, διακόσμηση. Τέλος, σημειώνεται η καμπυλότητα του οστράκου. Σε γενικές γραμμές και με βάση την εμπειρία μου από την επαφή με την κεραμική των Ζερελίων, υπάρχει αντιστοιχία μεταξύ της κεραμικής και των αποστρογγυλεμένων οστράκων.

Σε ό,τι αφορά στους πηλούς, φαίνεται ότι κυριαρχούν οι ερυθροί (54,7%). Σημειώνεται ότι οι ερυθροί πηλοί έχουν σχεδόν πάντα πάρα πολλά εγκλείσματα λευκά και γκρίζα συνήθως και σπανιότερα και λιγότερα πυριτόλιθου. Αντίθετα, οι καστανοί πηλοί (45,3%) στις περισσότερες περιπτώσεις έχουν λιγότερα εγκλείσματα. Μίκα παρατηρήθηκε και στους ερυθρούς και στους καστανούς πηλούς και περίπου στα μισά αντικείμενα (53 από τα 108). Τις περισσότερες φορές η όπτηση είναι οξειδωτική (49,1%), ενώ σπανιότερα είναι αναγωγική (25,9%) ή μικτή (25%).

Σε ό,τι αφορά στην επεξεργασία των επιφανειών φαίνεται ότι επιλέγονται συχνότερα όστρακα με στιλβωμένες ή λειασμένες επιφάνειες και σπανιότερα αδρές ή ομαλυσμένες [Πιν. 3.2.1.1]. Γραπτά όστρακα σπάνια επιλέχθηκαν για την κατασκευή αποστρογγυλεμένων οστράκων - εντοπίστηκαν μόνο 3 γραπτά όστρακα στο σύνολο των 108 αντικειμένων [Εικ. 16, Σχ. 1(4), 3 (6)]. Τα δύο από αυτά φέρουν διακόσμηση ερυθρή σε λευκό βάθος. Το σχήμα των αποστρογγυλεμένων οστράκων από τα γραπτά όστρακα δεν παρουσιάζει ιδιαιτερότητα: το ένα είναι εξαγωνικό και το άλλο

ακανόνιστο. Το τρίτο γραπτό αντικείμενο φέρει σκούρα καστανή διακόσμηση σε λευκό βάθος και ίχνη έντονης ερυθρής βαφής, είναι ελλειψοειδές και προέρχεται από βάση λεκανίδας – είναι ορατό μικρό τμήμα της χαρακτηριστικής εγχάραξης πάνω από τη βάση, συνηθισμένη σε γραπτές λεκανίδες της Μέσης Νεολιθικής.

ΕΠΙΦΑΝΕΙΑ ΟΣΤΡΑΚΟΥ	ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑ		ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΕΠΙΦΑΝΕΙΑ	
	ΣΥΝΟΛΟ	ΠΟΣΟΣΤΟ	ΣΥΝΟΛΟ	ΠΟΣΟΣΤΟ
ΑΔΡΗ	16	14,8%	38	35,2%
ΟΜΑΛΥΣΜΕΝΗ/ΛΕΙΑΣΜΕΝΗ	55	50,9%	56	51,8%
ΣΤΙΛΒΩΜΕΝΗ	34	31,5%	11	10,2%
ΓΡΑΠΤΗ	3	2,8%	3	2,8%

Πιν. 3.2.1.1 Βαθμός επεξεργασίας της επιφάνειας των αποστρογγυλεμένων οστράκων των Ζερελίων.

Με απασχόλησε, επίσης, ο παράγοντας της καμπυλότητας του οστράκου και αν αυτός επηρέαζε την επιλογή του οστράκου. Παρατηρείται ότι τα περισσότερα αντικείμενα κατασκευάστηκαν από όστρακα πολύ μικρής ή μικρής καμπυλότητας (86 από τα 108 αντικείμενα). Το ερώτημα είναι αν αυτό ήταν σκόπιμο λόγω του σκοπού των αντικειμένων αυτών που απαιτούσε σχετικά επίπεδες επιφάνειες ή αν πρόκειται για μια ιδιότητα που διευκόλυνε την κατασκευή τους. Επιπλέον, ίσως η επιλογή αυτή σχετιζόταν με την ελαχιστοποίηση της πιθανότητας τυχαίας θραύσης του αντικειμένου. Με άλλα λόγια, καλούμαστε να απαντήσουμε στο ερώτημα για ποιο λόγο θεωρούνταν πιο κατάλληλα τα όστρακα πολύ μικρής και μικρής καμπυλότητας για την κατασκευή των αποστρογγυλεμένων οστράκων; Η μεγάλη συχνότητα των αποστρογγυλεμένων οστράκων με πολύ μικρή και μικρή καμπυλότητα μας οδηγεί να θεωρήσουμε ότι πρόκειται για σκόπιμη επιλογή.

3.2.2 Η διατήρηση

Σε ό,τι αφορά στο βαθμό διατήρησης παρατηρήθηκαν 5 κατηγορίες, όπως παρουσιάζονται στον Πίνακα 3.2.2.1. Πρέπει να σημειωθεί ότι τα δύο αντικείμενα που διατηρούνται κατά το $\frac{1}{4}$ θεωρούνται τμήματα κυκλικού αρχικά αντικειμένου και εξετάζεται η πιθανότητα να πρόκειται για ολόκληρα ημικυκλικά και ριπιδίοσχημα αντικείμενα, αντίστοιχα [Εικ. 15(1), Σχ 2(2)]. Με αυτή την παρατήρηση τίθεται το

ερώτημα εάν αυτά που δεν θεωρούνται ολόκληρα θα έπρεπε να αντιμετωπίζονται ως τμήματα μεγαλύτερων αντικειμένων ή αν ο κατασκευαστής τους τους έδωσε σκόπιμα αυτό το σχήμα και πρόκειται τελικά για ολόκληρα αντικείμενα.

Μπορούμε να πούμε ότι από τα 47 τμηματικά αντικείμενα, τα 24 δείχνουν να έχουν σκόπιμη θραύση, καθώς είναι ορατό το σημείο επίκρουσης. Πρόκειται για λιγότερο από το $\frac{1}{4}$ του συνολικού αριθμού των αποστρογγυλεμένων οστράκων (22,2%). Η περίπτωση της σκόπιμης θραύσης των αποστρογγυλεμένων οστράκων θα συζητηθεί πιο αναλυτικά παρακάτω.

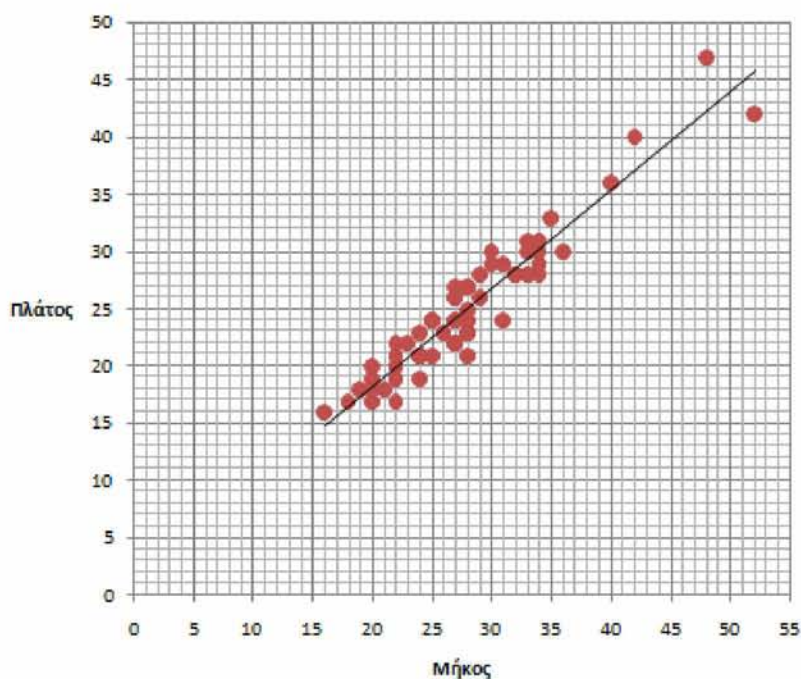
ΒΑΘΜΟΣ ΔΙΑΤΗΡΗΣΗΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΠΟΣΟΣΤΟ
ΟΛΟΚΛΗΡΟ/ ΣΧΕΔΟΝ ΟΛΟΚΛΗΡΟ	69	63,9%
2/3	24	22,2%
ΜΙΣΟ	13	12%
ΑΛΛΟ	2	1,9%

Πιν. 3.2.2.1 Βαθμός διατήρησης των αποστρογγυλεμένων οστράκων των Ζερελίων.

3.2.3 Οι διαστάσεις

Το αν ένα αντικείμενο είναι μικρό, μεσαίο ή μεγάλο προκύπτει από τις κατανομές ως προς το μήκος των ολόκληρων αποστρογγυλεμένων οστράκων. Συγκεκριμένα διακρίνονται 4 ομάδες [Γραφ. 3.2.3.1]: τα πολύ μικρά αποστρογγυλεμένα όστρακα (15 – 20 χιλιοστά), τα μικρά (21 – 30 χιλιοστά), τα μεσαία (31 – 40 χιλιοστά) και τα μεγάλα (41 – 50 χιλιοστά). Στον Πίνακα 3.2.3.1 απεικονίζεται η κατανομή των ολόκληρων αποστρογγυλεμένων οστράκων κατά το μήκος και το πλάτος. Είναι εμφανές ότι τα αποστρογγυλεμένα όστρακα των Ζερελίων διασπείρονται μεταξύ 20 και 40 χιλιοστών κατά το 85,3% (60,3% είναι μικρού μήκους μεταξύ 21 – 30 χιλιοστών, 25% είναι μεσαίου μήκους μεταξύ 31 και 40 χιλιοστών). Οι ακραίες τιμές (<15 και >40 χιλιοστών) έχουν πολύ λίγα παραδείγματα.

Επίσης, έγινε διάγραμμα με σκοπό να φανεί σε ποια ομάδα θα εντάσσονταν τα τμηματικά αποστρογγυλεμένα όστρακα εάν ήταν ολόκληρα. Η κατανομή των τμηματικά σωζόμενων ως προς τις αρχικές διαστάσεις παρουσιάζει τις ίδιες συχνότητες με την κατανομή του Πίνακα 3.2.3.1, με εξαίρεση τα μεγάλα, που είναι αφθονότερα.

Γραφ. 3.2.3.1 Σχέση μήκος – πλάτος ολόκληρων και σχεδόν ολόκληρων αποστρογγυλεμένων οστράκων των Ζερελίων (σύνολο 69).

Σε ό,τι αφορά στο πάχος στα περισσότερα αντικείμενα κατασκευάζονται από όστρακα λεπτά ή πολύ λεπτά (έως 8 χιλιστά) (το 67,6%) αλλά δε λείπουν και αυτά που κατασκευάζονται από χονδρά όστρακα (>9 χιλιοστών). Σημειώνεται ότι και στις περιπτώσεις που γνωρίζουμε το πάχος των αποστρογγυλεμένων οστράκων από άλλες θέσεις ποτέ δε φαίνεται να είναι μικρότερο των 5 χιλιοστών [Πιν. 2.4.2]. Με βάση αυτά τα δεδομένα, μπορούμε να υποθέσουμε ότι κατά προτεραιότητα στα Ζερέλια επιλέγονταν λεπτά όστρακα για την κατασκευή αποστρογγυλεμένων οστράκων.

ΟΜΑΔΑ	ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ (σε mm)	ΣΥΝΟΛΟ	ΠΟΣΟΣΤΟ
ΠΟΛΥ ΜΙΚΡΑ	16x16 – 20x20	7	10,1%
ΜΙΚΡΑ	21x18 – 30x30	41	59,4%
ΜΕΣΑΙΑ	31x24 – 40x40	18	26,1%
ΜΕΓΑΛΑ	41x40 – 55x40	3	4,3%

Πιν. 3.2.3.1 Διαστάσεις των ολόκληρων και σχεδόν ολόκληρων αποστρογγυλεμένων οστράκων των Ζερελίων.

3.2.4 Το σχήμα

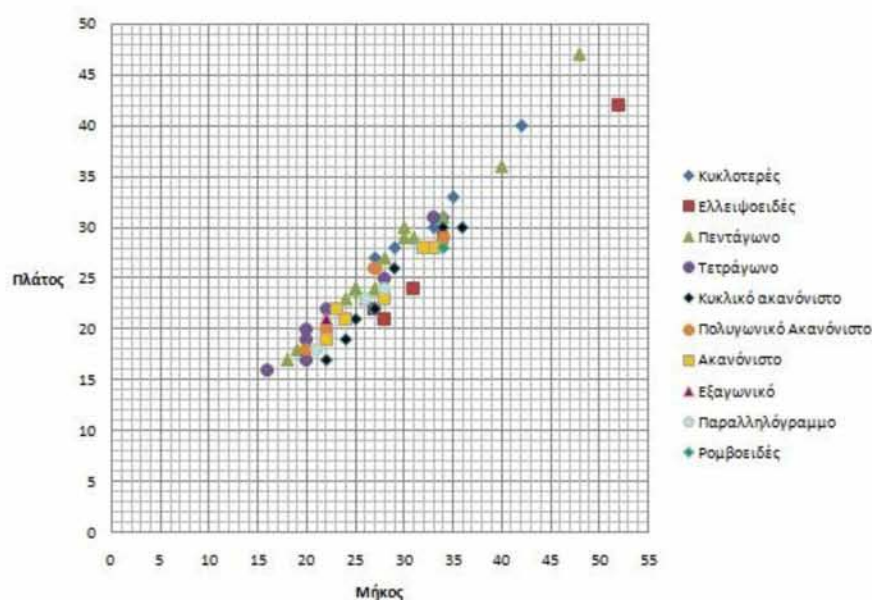
Τα τέχνηρα ταξινομήθηκαν σε 10 διαφορετικά σχήματα: **κυκλωτερές**, **ελλειψοειδές**, **παραλληλόγραμμο**, **ρομβοειδές**, **πεντάγωνο**, **εξάγωνο**, **ακανόνιστο**, **κυκλικό – ακανόνιστο** και **πολυγωνικό – ακανόνιστο** [Εικ. 10 - 17, Σχ. 1 - 3]. Το σχήμα κυκλικό – ακανόνιστο περιλαμβάνει όλα εκείνα τα αντικείμενα, το σχήμα των οποίων δε θα μπορούσε να χαρακτηριστεί κυκλωτερές, εφόσον το περίγραμμά τους δεν είναι κανονικό, αλλά βρίσκεται κοντά στο κυκλικό. Αντίστοιχα, το πολυγωνικό – ακανόνιστο περιλαμβάνει τα αντικείμενα που είναι πολυγωνικά αλλά δεν ανήκουν σε κάποιο από τα άλλα σχήματα, εφόσον το περίγραμμά τους δεν είναι κανονικό. Ακανόνιστα είναι τα αποστρογγυλεμένα όστρακα που δεν μπορούν να ενταχθούν σε κανένα από τα παραπάνω σχήματα. Με βάση τον Πίνακα 3.2.4.1 παρατηρείται ότι το 55,6% των σχημάτων είναι κυκλικά, το 37% είναι ευθύγραμμο ενώ το 7,4% - τα ακανόνιστα – δε μπορεί να ενταχθεί σε καμία από τις δύο κατηγορίες.

ΣΧΗΜΑΤΑ		ΣΥΝΟΛΟ	ΠΟΣΟΣΤΟ
ΚΥΚΛΙΚΑ	ΚΥΚΛΩΤΕΡΕΣ	31	28,7%
	ΕΛΛΕΙΨΟΕΙΔΕΣ	18	16,7%
	ΚΥΚΛΙΚΟ-ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	11	10,2%
		60	55,6%
ΠΟΛΥΓΩΝΙΚΑ	ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ/ ΕΞΑΓΩΝΙΚΟ	22	20,3%
	ΤΕΤΡΑΓΩΝΟ/ ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΓΡΑΜΜΟ/ ΡΟΜΒΟΕΙΔΕΣ	14	13%
	ΠΟΛΥΓΩΝΙΚΟ- ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	4	3,7%
		40	37%
ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΑ	ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	8	7,4%

Πιν. 3.2.4.1 Σύνολα αποστρογγυλεμένων οστράκων ανά σχήμα (τα σχήματα παρουσιάζονται με βάση τον αριθμό των αποστρογγυλεμένων οστράκων).

Δημιουργήθηκε διάγραμμα διασποράς μήκους - πλάτους των ολόκληρων και σχεδόν ολόκληρων αποστρογγυλεμένων οστράκων ανά σχήμα με σκοπό να διερευνηθεί τι είδους ομαδοποιήσεις προκύπτουν [Γραφ. 3.2.4.1]. Με βάση τους πίνακες και το γράφημα μπορούν να γίνουν κάποιες παρατηρήσεις. Πρώτο απ' όλα, φαίνεται ότι τα πεντάγωνο είναι το μοναδικό σχήμα που απαντά σε όλες τις ομάδες.

Επιπλέον, τα κυκλικά σχήματα, που αποτελούν την πλειοψηφία των αντικειμένων, όπως επίσης και τα ακανόνιστα, βρίσκονται σε μεγαλύτερες συγκεντρώσεις στις ομάδες των μικρών και των μεσαίων αποστρογγυλεμένων οστράκων. Ακόμη, ΔΥΟ σχήματα (ρομβοειδές, εξάγωνο) απαντούν μόνο μία φορά το καθένα, και επομένως, θα πρέπει να θεωρηθούν σπάνια.

Γραφ. 3.2.4.1 Διασπορά μήκους – πλάτους των ολόκληρων και σχεδόν ολόκληρων αποστρογγυλεμένων οστράκων ανά σχήμα (σύνολο 69).

Η ποικιλία αυτή των σχημάτων οδηγεί στο ερώτημα γιατί ήταν απαραίτητα τα διαφορετικά σχήματα. Πρόκειται για αντικείμενα με διαφορετικό σκοπό και λειτουργία ή εντάσσονται όλα σε ένα κοινό σύστημα, μέσα στο οποίο το κάθε σχήμα έχει τα δικά του νόημα και ρόλο;

3.2.5 Τεχνικές κατασκευής

Τα αποστρογγυλεμένα όστρακα των Ζερελίων κατασκευάζονται κατά το μεγαλύτερό τους ποσοστό με λάξευση της περιφέρειας ή με μικτή τεχνική λάξευσης και λείανσης [Πιν. 3.2.5.1]. Η λάξευση σε περισσότερα από τα μισά παραδείγματα είναι αμφιπρόσωπη (52,8%). Μπορεί όμως να διαμορφώνονταν λαξεύοντας τη μία μόνο όψη, οπότε η λάξευση είναι «ορθή», όταν είναι ορατή στην εξωτερική όψη του

οστράκου, ή «ανάστροφη», όταν είναι ορατή στην εσωτερική όψη του οστράκου⁶⁶. Η λείανση με λειαντήρα θα διευκόλυνε την απόδοση του σχήματος και τη δημιουργία ομοιόμορφου περιγράμματος.

ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ	ΣΥΝΟΛΟ	ΠΟΣΟΣΤΟ
ΑΜΦΙΠΡΟΣΩΠΗ ΛΑΞΕΥΣΗ	57	52,8%
ΜΟΝΟΠΡΟΣΩΠΗ ΟΡΘΗ	20	18,5%
ΛΑΞΕΥΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΑΝΣΗ	18	16,7%
ΜΟΝΟΠΡΟΣΩΠΗ ΑΝΑΣΤΡΟΦΗ	13	12%

Πιν. 3.2.5.1 Τεχνικές κατασκευής αποστρογγυλεμένων οστράκων στα Ζερέλια.

Σε ό,τι αφορά στη λείανση πρέπει να διευκρινιστεί ότι, εκτός από τεχνική κατασκευής, μπορεί να συνδέεται και με τη χρήση του αντικειμένου. Συγκεκριμένα σε 4 περιπτώσεις παρατηρήθηκε ότι υπάρχει λείανση στην πλευρά που έχει σπάσει. Για τα αντικείμενα αυτά μπορούμε να υποθέσουμε είτε ότι έσπασαν και λειάνθηκαν στο σημείο της θραύσης και συνέχισαν να χρησιμοποιούνται με τον ίδιο τρόπο όπως πριν σπάσουν, είτε ότι μετά τη θραύση τους άλλαξαν σκοπό και χρησιμοποιήθηκαν ως εργαλεία τριβής και, έτσι, η λείανση αποτελεί ίχνος χρήσης. Πρόκειται δηλαδή για ανακύκλωση του ήδη ανακυκλωμένου οστράκου.

Την ανασκαφική περίοδο του 2015 στα Ζερέλια πραγματοποιήθηκε πείραμα κατασκευής αποστρογγυλεμένων οστράκων, στα πλαίσια του οποίου δοκιμάστηκαν οι παραπάνω τεχνικές κατασκευής. Τα τέχνηρα που δημιουργήθηκαν είναι πολύ όμοια με τα αποστρογγυλεμένα όστρακα που βρίσκονται στην ανασκαφή. Αναλυτικά το πείραμα περιγράφεται στο Παράρτημα 1.

3.5 Συζήτηση

Με βάση τα όσα αναλύθηκαν παραπάνω μπορώ να υποστηρίξω ότι η κατασκευή ενός αποστρογγυλεμένου οστράκου είναι μια απλή διαδικασία. Έτσι, δικαιολογείται το γεγονός ότι τα αποστρογγυλεμένα όστρακα είναι ένα κοινό και συχνό εύρημα – πιθανότατα το μεγαλύτερο μέρος της κοινότητας θα είχε την ικανότητα να τα κατασκευάσει. Τα ερωτήματα που τίθεται είναι πώς και γιατί προέκυπτε η ανάγκη κατασκευής ενός τέτοιου αντικειμένου και ποια η χρήση του.

⁶⁶ Εδώ ακολουθείται η ορολογία των τεχνικών επεξεργασίας του λαξευμένου λίθου.

3.5.1 Τεχνική κατασκευής και βιογραφία

Σε αυτό το σημείο κρίνεται σκόπιμο να γίνει λόγος για τις προσεγγίσεις της εγχειρηματικής αλυσίδας, της βιογραφίας και της συμπεριφορικής αλυσίδας. Σύμφωνα με τον Lemonnier, η εγχειρηματική αλυσίδα, είναι μια σειρά διαδικασιών που φέρνει το αρχικό υλικό από τη φυσική του κατάσταση σε μία κατασκευασμένη κατάσταση. Οι εγχειρηματικές αλυσίδες δείχνουν τον τύπο της δράσης πάνω στο υλικό που είναι υπό επεξεργασία, το εργαλείο που χρησιμοποιήθηκε, την κατάσταση του υλικού, την ταυτότητα του δράστη κ.ά.. Οι τεχνολογικές αλυσίδες συγκροτούνται από τεχνικές πράξεις που οργανώνονται σε στάδια και φάσεις, πρόκειται δηλαδή για αλληλουχίες ενεργειών, κατά τις οποίες το προϊόν που προκύπτει από μία φάση ενεργειών ή μία πράξη αποτελεί την πρώτη ύλη για την επόμενη, μέχρι τη δημιουργία του τελικού προϊόντος. Η αναγνώριση των ορίων της τεχνολογικής αλυσίδας είναι απαραίτητη. Σύμφωνα με τον Lemonnier, οι τεχνολογικές επιλογές συνδέονται με το συμβολικό σύστημα και την κοινωνική οργάνωση αλλά και με ζητήματα συγκρότησης κοινωνικής ταυτότητας, διαφοροποίησης ή/και διάκρισης⁶⁷.

Η πολιτισμική ανθρωπολογία ασχολήθηκε με την προσέγγιση της βιογραφίας των αντικειμένων. Ο Kopytoff αναφέρθηκε στις «βιογραφίες των αντικειμένων» του υλικού πολιτισμού και τις διάφορες φάσεις από την παραγωγή μέχρι την καταστροφή τους. Σύμφωνα με τον Appadurai τα αντικείμενα, κινούμενα σε διαφορετικά κοινωνικά πλαίσια αποκτούν νέες σημασίες και αλλάζουν ταυτότητα. Έτσι, η σημασία και το νόημα των αντικειμένων μπορεί να μεταβληθεί στα διάφορα στάδια της ζωής του. Στην προσέγγιση αυτή τίθενται ερωτήματα για όλο τον κύκλο της ζωής των αντικειμένων, από την προέλευση και τον κατασκευαστή μέχρι την απόρριψή του⁶⁸.

Οι συμπεριφορικοί αρχαιολόγοι πρότειναν την προσέγγιση της συμπεριφορικής αλυσίδας, η οποία δεν περιορίζεται στη διαδικασία κατασκευής αλλά εστιάζει και στις αλληλεπιδράσεις κατά τη χρήση, τη συντήρηση, την επανάχρηση, την απόθεση και άλλες μετά την κατασκευή διαδικασίες. Κάθε σύνδεσμος της συμπεριφορικής αλυσίδας συντίθεται από μία δραστηριότητα, που αποτελείται από συγκεκριμένες αλληλεπιδράσεις μεταξύ ανθρώπων και τεχνέργων, ανθρώπων και ανθρώπων, τεχνέργων και τεχνέργων. Σύμφωνα με τους Skibo και Schiffer στόχος αυτής της

⁶⁷ Lemonnier 1986, 149, 181 . Γκουγκουλή 2012, 291 – 295

⁶⁸ Kopytoff 1986, 66 – 67 . Skibo & Schiffer 2008, 9 . Γιαλούρη 2012, 30

ανάλυσης είναι η επίλυση ζητημάτων που σχετίζονται με την τεχνολογική επινόηση, το σχέδιο, την αναπαραγωγή και την υιοθέτηση⁶⁹.

Η τεχνολογική αλυσίδα των αποστρογγυλεμένων οστράκων ξεκινά με την επιλογή του κατάλληλου οστράκου και λήγει με την επίτευξη του επιθυμητού σχήματος. Αντίθετα, η συμπεριφορική αλυσίδα ή η βιογραφία των αποστρογγυλεμένων οστράκων ξεκινά από τον πηλό, από τον οποίο κατασκευάστηκε το αρχικό αντικείμενο – το αγγείο – και μετά από διάφορα στάδια τεχνολογικής επεξεργασίας και χρήσης ή/και απόρριψης από τα υποκείμενα, μέσα από την αλληλεπίδραση με αυτά, φθάνει στο τέλος της «ζωής» του, έχοντας «ζήσει» και υποστεί τεχνικές επεξεργασίας και ως αγγείο και ως αποστρογγυλεμένο όστρακο. Πρόκειται για μια πολύπλοκη βιογραφία, η οποία περιλαμβάνει τουλάχιστον δύο τεχνολογικές αλυσίδες, το λιγότερο δύο φάσεις χρήσης και δύο απορρίψεις. Ίσως δεν είναι δυνατό να ανασυντεθεί ολόκληρη η ιστορία του κάθε αντικειμένου αλλά κατά τη μελέτη γίνονται εμφανή τουλάχιστον τα καθοριστικά στάδια για την αλλαγή της λειτουργίας, της χρήσης και του νοήματος.

3.5.2 Η χρήση των αποστρογγυλεμένων οστράκων

Η πιο κοινή ερμηνεία που αποδίδεται σε αυτά τα αντικείμενα είναι αυτή του εργαλείου, και μάλιστα του στιλβωτήρα κεραμικής. Αντικείμενα από τον Σάλιαγκο έχουν θεωρηθεί στιλβωτήρες⁷⁰ – ερμηνεία που αναφέρει ως μία από τις πιθανότητες και η Elster για τα αντικείμενα των Σιταγρών⁷¹ - και ο Coleman στην Κεφάλα τα χαρακτήρισε εργαλεία για τρίψιμο (rubbing tools)⁷². Η Παντελίδου – Γκόφα υποστήριξε ότι τα ριπιδιόσχημα θα χρησιμοποιήθηκαν για το ξύσιμο μαλακών υλών⁷³. Οι ερμηνείες αυτές προτάθηκαν λόγω των ιχνών χρήσης στις περιμέτρους των αποστρογγυλεμένων οστράκων. Η Perlès, ωστόσο, δεν θεωρεί πιθανό να ήταν εργαλεία, καθώς τα ίχνη χρήσης είναι περιορισμένα⁷⁴. Στο υλικό από τα Ζερέλια που μελετήθηκε, μόνο 22 από τα 108 αντικείμενα διαθέτουν λείανση στην περίμετρο

⁶⁹ Skibo & Schiffer 2008, 10 - 11

⁷⁰ Evans & Renfrew 1968, 69 – 70

⁷¹ Elster 2003, 423

⁷² Coleman 1977, 9

⁷³ Παντελίδου – Γκόφα 1991, 1 – 12

⁷⁴ Perlès 2001, 250 – 251

τους, η οποία θα μπορούσε να αποτελεί ένδειξη χρήσης ως εργαλείο τριβής. Από την άλλη πλευρά δεν αποκλείεται να πρόκειται για ένα τελευταίο στάδιο της διαδικασίας κατασκευής. Άλλωστε, 22 από τα 108 αντικείμενα είναι λίγα και, στην περίπτωση που θεωρήσουμε ότι τα αποστρογγυλεμένα όστρακα είναι εργαλεία, θα πρέπει να δεχτούμε ότι τα υπόλοιπα 86 αντικείμενα είναι εργαλεία που δε χρησιμοποιήθηκαν ποτέ.

Η ερμηνεία των πωμάτων έχει προταθεί, επίσης, σε αρκετές περιπτώσεις. Αντικείμενα από τον Σάλιαγκο, το Selevac, τα Σέρβια και τους Σιταγρούς θεωρήθηκε από τους μελετητές τους ότι πιθανόν να λειτουργούσαν ως πώματα⁷⁵. Βεβαίως, γνωρίζοντας την κεραμική της Μέσης Νεολιθικής, τα αποστρογγυλεμένα όστρακα έχουν πολύ μικρότερη διάμετρο από αυτή που θα απαιτούταν για να σφραγιστεί ένα σκεύος⁷⁶. Οι Evans & Renfrew ερμηνεύουν ως πώματα μόνο τα αντικείμενα διαμέτρου 7 εκατοστών και πάνω, χωρίς και προτείνουν ερμηνεία για τα μικρότερα⁷⁷ και η Elster θεωρεί ότι θα έκλειναν σκεύη με στενό στόμιο⁷⁸. Τέτοιου τύπου σκεύη δεν υπάρχουν όμως στη Μέση Νεολιθική. Στο Selevac οι διάμετροι των αντικειμένων φθάνουν μέχρι και τα 11 εκατοστά και στα Σέρβια μέχρι τα 9⁷⁹, επομένως, ίσως οι μελετητές τους υποθέτουν ότι μία από της λειτουργίες θα ήταν ως πώματα έχοντας στο νου τα μεγαλύτερα παραδείγματα.

Πάντως, σε ό,τι αφορά στα αντικείμενα από τα Ζερέλια, όπως ήδη αναφέρθηκε, η πλειοψηφία των ολόκληρων έχει μήκος μεταξύ 21 και 40 χιλιοστών. Το μήκος των μεγαλύτερων από τα ολόκληρα αγγίζει τα 52 χιλιοστά (μόνο 3 αντικείμενα ανήκουν στην ομάδα «μεγάλα») και ίσως ένα από τα τμηματικά να έφτανε σε μήκος τα 80 χιλιοστά. Ας θυμηθούμε επίσης ότι υπάρχουν και αντικείμενα με μήκος μικρότερο από 20 χιλιοστά (7). Επιπλέον, 62 από τα αντικείμενα είναι κυκλικά και 48 είναι πολυγωνικά και ακανόνιστα – άρα δε θα ήταν κατάλληλα για πώματα. Κατά τη γνώμη μου, επομένως, λαμβάνοντας υπόψη αυτά τα στοιχεία και τα σχήματα των αγγείων της Μέσης Νεολιθικής, τα αποστρογγυλεμένα όστρακα από τα Ζερέλια δε θα έπρεπε να θεωρηθούν πώματα.

⁷⁵ Evans & Renfrew 1968, 70 – 71 . Tringham 1990, 325, 341 – 343 . Carington - Smith 2000, 207 – 208 . Elster 2003, 422 – 423

⁷⁶ Perlès 2001, 250 – 251

⁷⁷ Evans & Renfrew 1968, 70 – 71

⁷⁸ Elster 2003, 422 – 423

⁷⁹ Tringham 1990, 325, 341 – 343 . Carington - Smith 2000, 207 – 208

Άλλη μία ερμηνεία που έχει διατυπωθεί είναι ότι τα αποστρογγυλεμένα όστρακα χρησιμοποιήθηκαν ως σφονδύλια. Η Gimbutas υποστηρίζει για τα αντικείμενα του Αχιλλείου, λόγω της θέσης εύρεσής τους σε περιοχές οικημάτων – ιερών και λόγω της έλλειψης πυραμιδοειδών υφαντικών βαρών ότι οι «πήλινοι δίσκοι» ήταν σφονδύλια⁸⁰. Η Perlès στο βιβλίο της για την Πρώιμη Νεολιθική στην Ελλάδα αναφέρεται στα αποστρογγυλεμένα όστρακα σε υποκεφάλαιο που αφορά στην υφαντική, αφού κάποιες φορές στη βιβλιογραφία έχουν ερμηνευθεί ως υφαντικά βάρη. Σχολιάζει ότι δεν έχει εντοπίσει ίχνη που να υποδηλώνουν ότι με κάποιο τρόπο οι δίσκοι χωρίς διάτρηση δένονταν, ώστε να χρησιμοποιηθούν ως σφονδύλια, και θεωρεί το σχήμα και το βάρος τους ακατάλληλα⁸¹. Επιπλέον, το πάχος των αντικειμένων είναι μικρό (στα αντικείμενα των Ζερελίων ο μέσος όρος είναι στα 7 χιλιοστά – κάποια αντικείμενα φθάνουν και τα 3 χιλιοστά) για να θεωρήσουμε ότι με κάποιο τρόπο περνούσε σχοινί περιμετρικά και έδενε το αντικείμενο. Οι Tringham, Carington – Smith και Elster κάνουν λόγο για την πιθανότητα να πρόκειται για ανολοκλήρωτα σφονδύλια, για αντικείμενα δηλαδή που στη συνέχεια θα αποκτούσαν διάτρηση – αν και η Tringham αμφισβητεί ότι η διάτρηση δεν πραγματοποιούνταν κατά την αρχική κατασκευή⁸². Πράγματι, το μικρό βάρος και πάχος, το μέγεθος, το σχήμα και η έλλειψη διάτρησης συνηγορούν υπέρ της απόρριψης της θεωρίας ότι τα αποστρογγυλεμένα όστρακα ήταν σφονδύλια. Βεβαίως, η πιθανότητα να πραγματοποιούνταν διάτρηση στη συνέχεια δεν μπορεί να αποκλειστεί – αν και δε φαίνεται λογικό να είναι τόσο συχνά ευρήματα τα ανολοκλήρωτα σφονδύλια.

Οι Carington – Smith και Elster προτείνουν ότι ένας από τους σκοπούς των αποστρογγυλεμένων οστράκων ήταν η χρήση σε επιτραπέζια παιχνίδια, ότι χρησιμοποιούνταν δηλαδή ως πόνια⁸³. Η ερμηνεία του παιχνιδιού αποδίδεται και στα ειδώλια και στα μικρογραφικά αγγεία. Σε όλες τις περιπτώσεις η υπόθεση αυτή είναι ανεξακρίβωτη και, κατά τη γνώμη μου, θα ήταν πολύ δύσκολο να επιβεβαιωθεί. Στα Ζερέλια δε βρέθηκαν συγκεντρωμένα αποστρογγυλεμένα όστρακα, ενώ διακρίνονται δύσκολα από τα κανονικά όστρακα των ενοτήτων. Επομένως, τίθεται το ερώτημα εάν θα έπρεπε να βρίσκονται σε μεγαλύτερες συγκεντρώσεις κατά χώραν εφόσον ήταν πόνια.

⁸⁰ Gimbutas 1989, 254 – 256

⁸¹ Perlès 2001, 250 – 251

⁸² Tringham 1990, 343, 349 . Carington - Smith 2000, 207 – 208 . Elster 2003, 423

⁸³ Carington - Smith 2000, 207 – 208 . Elster 2003, 423

Τέλος, η πρόταση της Παντελίδου – Γκόφα ότι τα ορθογώνια και τα τετράγωνα αντικείμενα στη Νέα Μάκρη ίσως ήταν βαρίδια ζυγαριάς αμφισβητείται και από την ίδια καθώς, πράγματι, δε γνωρίζουμε εάν υπήρχαν ζυγαριές στη Νεολιθική ή εάν υπήρχε εμπορεύσιμη ύλη βάρους περίπου 10 γραμμαρίων – όσο και ο μέσος όρος βάρους των αντικειμένων στη Νέα Μάκρη⁸⁴. Επισημαίνεται ότι μέσος όρος του βάρους των αποστρογγυλεμένων οστράκων από τα Ζερέλια είναι στα 8 γραμμάρια.

2.5.3 Αποστρογγυλεμένα όστρακα και συμβολικά συστήματα

Οι ερμηνείες που αφορούν στο συσχετισμό των αποστρογγυλεμένων οστράκων με την καταγραφή και την αρίθμηση παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η Schmandt – Besserat ήδη από το 1977 μέχρι και σήμερα δημοσιεύει βιβλία και άρθρα σχετικά με τις μάρκες (χρησιμοποιεί τον όρο «tokens», που μπορεί να αποδοθεί με τους όρους «μάρκα», «κουπόνι», «τεκμήριο/ ένδειξη») και τα αποστρογγυλεμένα όστρακα στην Εγγύς και τη Μέση Ανατολή. Οι μελέτες της αφορούν στην ανάδυση της καταγραφής. Προτείνει ένα εξελικτικό σχήμα που οδηγεί στην ανάδυση της γραφής, το οποίο ξεκινά στα 8000 π. Χ. με ένα σύστημα καταγραφής που βασίζεται σε μάρκες και καταλήγει στις πρώτες εμπίστες ή εγχάρακτες επιγραφές στα 3100 π.Χ.. Εντοπίζει τα διάφορα σχήματα, δίνει ερμηνείες για τη σημασία τους και παρατηρεί τις αλλαγές στο σύστημα καταγραφής με την πάροδο του χρόνου – τις μεγαλύτερες συγκεντρώσεις, τους φακέλους που χρησιμοποιούνται για την αποθήκευσή τους μέχρι την τελευταία χρήση τους και την ανάδυση της γραφής⁸⁵.

Θεωρεί τα αποστρογγυλεμένα όστρακα κοινωνικο – τεχνικά τέχνηρα που σχετίζονται με οικονομικά δεδομένα και συνδέονται άμεσα με την παραγωγή τροφής και τη δημιουργία αποθέματος – συνθήκες που θα δημιούργησαν την ανάγκη καταγραφής. Παρατηρεί ότι ήδη από την 9^η χιλιετία θα υπήρχε ένα σύστημα καλά προσαρμοσμένο στις ανάγκες του νοικοκυριού και της κοινότητας, καθώς παρουσίασε πολύ μικρές αλλαγές κατά τη χρήση του από τη Νεολιθική μέχρι και την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού. Υποστηρίζει ότι τα αντικείμενα αυτά θα χρησίμευαν στην έκφραση συμφωνημένων όρων μεταξύ συμβαλλομένων και θα παρείχαν ανθεκτικές βεβαιώσεις για εμπόρους που πραγματοποιούσαν συναλλαγές, που θα

⁸⁴ Παντελίδου – Γκόφα 1991, 9

⁸⁵ Schmandt – Besserat 1982a, 2 – 5 . Schmandt – Besserat 1992, 108

μπορούσαν να χαρακτηρίζονται από δυσπιστία. Διατυπώνει την άποψη ότι η πρώτη χρήση γραφής και η τελευταία χρήση των αντικειμένων αυτών ήταν ένας τρόπος ελέγχου στη μεταφορά αγαθών και τελικά στην παραγωγή πραγματικών αγαθών. Θεωρεί ότι επέτρεπαν την εκτίμηση και τον υπολογισμό του συνολικού κεφαλαίου αγαθών, στο οποίο θα μπορούσε κανείς να βασιστεί, και ότι χρησίμευαν ως βοηθοί μνήμης και μέσα επαλήθευσης για τη μεταφορά αγαθών⁸⁶.

Με το αντίστοιχο θέμα στα Βαλκάνια ασχολήθηκε ο Mihael Budja. Το 1998 σε άρθρο του παρατηρεί την έλλειψη μελετών για αυτά τα αντικείμενα στην Ευρώπη, τα οποία κατονομάζει ως «tokens» (μάρκες) και «counters» (μετρητές). Αναφέρεται στα αντικείμενα που κατασκευάστηκαν εξ αρχής ως μάρκες και θεωρεί πιθανό να εντάσσονται στα ίδια πλαίσια και τα αποστρογγυλεμένα όστρακα. Μέσα από τον σχολιασμό της υπάρχουσας βιβλιογραφίας πάνω στο θέμα για την Ανατολή και την Ευρώπη, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι αν αυτά τα αντικείμενα χρησιμοποιήθηκαν σε ένα σύστημα καταγραφής θα ήταν απαραίτητη η τυποποίηση των μορφών, ώστε τα σύμβολα να ήταν αναγνωρίσιμα από όλους. Τονίζει, επίσης, ότι δε θα έπρεπε να αναζητούνται τυπολογικές αντιστοιχίες με τους μετρητές της Ανατολής, καθώς στην Ευρώπη αναπτύχθηκαν διαφορετικές μορφές και σύμβολα⁸⁷. Σε νεότερο άρθρο του ίδιου μελετητή το 2003, το οποίο αφορά στην ανάδυση της Νεολιθικής στην νοτιοανατολική Ευρώπη, υποστηρίζεται ότι τέτοια αντικείμενα ενσωματώθηκαν σκόπιμα στις διαδικασίες των κοινωνικών δεσμών αμοιβαιότητας και υποχρέωσης, των ανταλλαγών μεταξύ ατόμων ή μικρών ομάδων μέσα σε πλαίσια καθιερωμένων συγγενικών δεσμών, των συμμαχιών λόγω γάμων, των εμπορικών και ανταλλακτικών συνεταιρισμών. Θεωρείται, κατά συνέπεια, ότι λειτουργούσαν ως μετρητές, συμβόλαια και όργανα αναγνώρισης στα πλαίσια τέτοιων σχέσεων⁸⁸.

Η Χριστίνα Μαραγκού σε άρθρα της το 2001 και το 2013 για την αρίθμηση και την καταγραφή στη Νεολιθική πραγματεύεται το ζήτημα της λειτουργίας των μικρών αντικειμένων, των οποίων ο σκοπός σήμερα δε μας είναι γνωστός. Υποστηρίζει ότι η συσσώρευση πληροφοριών είχε κάποια στιγμή ως αποτέλεσμα την αδυναμία της ανθρώπινης μνήμης να τις διαχειριστεί και, επομένως, η εξωτερική αποθήκευση κατέστη απαραίτητη. Αποδέχεται την πρόταση του Colin Renfrew για διακριτή φάση εξωτερικής συμβολικής αποθήκευσης και την τοποθετεί μετά τη μετάβαση στην

⁸⁶ Schmandt – Besseraat 1979, 25 – 26 . Schmandt – Besseraat 1982b, 872 – 876

⁸⁷ Budja 1998, 219 – 232

⁸⁸ Budja 2003, 126

παραγωγή τροφής και πριν την ανάπτυξη της γραφής. Εκφράζει την άποψη ότι, λόγω της έλλειψης αποδείξεων για τον σκοπό των μικρών αντικειμένων άγνωστης λειτουργίας (χρησιμοποιεί τους όρους «tokens» (μάρκες), «tallies» (κέρματα, μάρκες), «κουπόνια» και «ενδείξεις»), οι μελετητές συχνά τα θεωρούν σύμβολα που ανήκουν σε ένα ή περισσότερα εναλλακτικά συστήματα συμβόλων. Στο άρθρο του 2001 συζητά και τις εγχαράξεις σε εργαλεία, σκεύη και άλλα αντικείμενα, ως μέρη των συμβολικών συστημάτων. Σύμφωνα με την Μαραγκού, είναι εύκολο να υποτεθεί ότι απλά μνημονικά όργανα, με ομαδοποίηση αντικειμένων με σκοπό την καταμέτρηση, επινοήθηκαν ανεξάρτητα και χρησιμοποιήθηκαν σε διαφορετικές περιοχές και εποχές⁸⁹.

Θεωρεί εύλογο, όταν τα μικρά αντικείμενα βρίσκονται σε ομάδες, να αποτελούν υλικές ενδείξεις για συστήματα αριθμητικής και καταγραφής. Ωστόσο, την προβληματίζει ότι στην Ελλάδα κατά τη Νεολιθική Περίοδο τα αντικείμενα βρέθηκαν μεμονωμένα ή σε πολύ μικρές ομάδες, γεγονός που αποδίδει εν μέρει στη μη συστηματική καταγραφή και αναγνώριση. Επιπλέον, τονίζει ότι οι πληροφορίες για τις συνάφειές τους είναι συνήθως αποσπασματικές. Υποστηρίζει ότι η πολυ-λειτουργικότητα είναι πάντα ένα ενδεχόμενο και ότι στο νεολιθικό οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον θα πρέπει να υπήρχαν και άλλα συμβολικά συστήματα επικοινωνίας, όπως για παράδειγμα τα ειδώλια. Η συνύπαρξη μαρκών με ειδώλια στη Νέα Νικομήδεια της Αρχαιότερης Νεολιθικής και στο Dikili Tash της Νεότερης Νεολιθικής την οδηγεί στην υπόθεση ότι οι μάρκες θα μπορούσαν να αποθηκεύονται μαζί με σημαντικά αντικείμενα αλλά όχι απαραίτητα με τα αντικείμενα που μετρούσαν. Επίσης, εφόσον στο Dikili Tash βρέθηκαν μαζί και με σφονδύλια, προτείνει ότι ενήλικες και παιδιά συνυπήρχαν στον ίδιο οικιστικό χώρο, με το παιχνίδι να αποτελεί μία εναλλακτική ερμηνεία για κάποιες μάρκες. Ακόμη, θεωρεί ότι η χρήση των αριθμών μπορεί να προκύψει και από το παιχνίδι και από το χώρο της τελετουργίας και ότι ο χώρος του υπερφυσικού είναι κάποιες φορές δύσκολο να διαχωριστεί από αυτόν του παιχνιδιού⁹⁰.

Το γεγονός ότι βρίσκουμε μικρές ομάδες αντικειμένων, οδηγεί τη Μαραγκού στην υπόθεση ότι τα άτομα, που θα ειδικεύονταν στη διατήρηση της μνήμης στις κοινότητες πριν την εμφάνιση της γραφής, θα μπορούσαν να είναι τα μεγαλύτερα σε

⁸⁹ Marangou 2001, 12 – 15 . Μαραγκού 2013, 1

⁹⁰ Marangou 2001, 16, 30 – 33 . Μαραγκού 2013, 7 -8

ηλικία μέλη της κοινότητας ή άτομα με κάποια ιδιαίτερη κοινωνική θέση. Υποθέτει ότι αυτοί θα είχαν τη γνώση και το δικαίωμα να δημιουργούν και να διαχειρίζονται τα γνωστικά όργανα και την ικανότητα να χρησιμοποιούν, να κατανοούν και να μεταδίδουν κώδικες⁹¹.

Το 2007 η Anna Maria D' Onofrio συγκέντρωσε σε έναν τόμο τις ανακοινώσεις από ένα σεμινάριο που πραγματοποιήθηκε τον Μάιο του 2004 με σκοπό τη συζήτηση των αποστρογγυλεμένων οστράκων στη Μεσόγειο και την Ανατολή από τη Νεολιθική μέχρι τους τελευταίους προχριστιανικούς αιώνες. Χρησιμοποιεί τους όρους «tallies» (κέρματα, μάρκες), «tokens» (μάρκες) και «counters» (μετρητές). Αναφέρει ότι τέτοια αντικείμενα εμφανίζονται στον ελλαδικό χώρο ήδη από την Αρχαιότερη Νεολιθική στη Θεσσαλία, τη δυτική Μακεδονία και την κεντρική Ελλάδα και στις επόμενες περιόδους κάνουν την εμφάνισή τους και στην ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη (Μέση Νεολιθική) και τέλος στα νησιά του Αιγαίου (Νεότερη Νεολιθική). Παρατηρεί ότι υπάρχει ποικιλία αποστρογγυλεμένων και πολυγωνικών σχημάτων και κάνει μια βασική διαίρεση σε δύο κατηγορίες: τα πηλίνα αντικείμενα που είναι σχηματισμένα με το χέρι και τους δίσκους που κατασκευάζονται από όστρακα αγγείων. Σε ό,τι αφορά στη δεύτερη, τονίζει ότι πρόκειται για παραμελημένη κατηγορία αντικειμένων, που αποτελούν μέρος της γενικευμένης πρακτικής της ανακύκλωσης κεραμικής και που δεν έχουν αναγνωριστεί και μελετηθεί συστηματικά⁹².

Η D' Onofrio επισημαίνει ότι γενικά τα μεγέθη των μαρκών είναι μόνο κατά προσέγγιση ομοιογενή και ότι οι μεγαλύτερες ερμηνεύονται συνήθως ως βύσματα ενώ οι διάτρητες ως σφονδύλια. Υποστηρίζει ότι συνδέονται με την διοίκηση ναών και γενικότερα με την ανάδυση του αστικού συστήματος και της γραφειοκρατίας. Αναφέρει επίσης ότι οι επίπεδες μάρκες έχουν συσχετιστεί με παιχνίδια, αν και αμφισβητεί ότι αυτή θα ήταν η μοναδική λειτουργία τους, όπως αμφιβάλλει για το αν πρόκειται για βύσματα – εφόσον κάτι τέτοιο δε δικαιολογείται από την κεραμική – ή για «χαρτί υγείας» – όπως υποστήριξε ο Παπαδόπουλος σε άρθρο του για τα αντίστοιχα ευρήματα της κλασικής αρχαιότητας⁹³. Τονίζει ότι οι ερμηνείες πρέπει να προσαρμόζονται κατά περίπτωση και ότι δεν είναι απαραίτητο ότι υπήρχε ένα μοναδικό και άκαμπτο σύστημα μαρκών που εκτείνεται στο χώρο και τον χρόνο.

⁹¹ Marangou 2001, 34 . Μαραγκού 2013, 8 - 9

⁹² D' Onofrio 2007, 5, 85 – 86

⁹³ Παπαδόπουλος 2002, 425 – 427 . D' Onofrio 2007, 2 – 5, 85

Αντίθετα, θεωρεί ότι πρόκειται για ένα ευρύ φάσμα φαινομένων σε διαφορετικά συγκείμενα – συστήματα καταγραφής ή/και μέτρησης που συνδέονται με τελετουργίες, τη διοίκηση, το εμπόριο, τις παραγωγικές δραστηριότητες, το παιχνίδι κ.ο.κ.⁹⁴.

Οι Tringham, Carington – Smith, Elster και Renfrew θεωρούν ότι μία από τις πιθανές λειτουργίες των αποστρογγυλεμένων οστράκων ήταν ως μετρητές – η πρώτη αποδίδει αυτή τη λειτουργία μόνο στα εγχάρακτα αντικείμενα⁹⁵. Η Schmandt – Besserat εντάσσει και τα αποστρογγυλεμένα όστρακα (τα ονομάζει «ξαναδουλεμένα όστρακα») στο σύστημα των μαρκών, που συνδέεται άμεσα με την οικονομία, την καταγραφή αγαθών και την καθιέρωση δεσμών. Τη σύνδεση αυτή εντοπίζουν και ο Budja και η D' Onofrio⁹⁶. Η Μαραγκού υποστηρίζει ότι τα αντικείμενα αυτά χρησίμευσαν ως μνημονικά όργανα στα πλαίσια συμβολικών συστημάτων καταγραφής όταν αυτή η ανάγκη προέκυπτε σε κάθε τόπο, αλλά δεν μας είναι σαφές το νόημα των συμβόλων, το οποίο θα γνώριζαν συγκεκριμένα άτομα σε κάθε κοινότητα⁹⁷.

Δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα τα αποστρογγυλεμένα όστρακα να αποτελούσαν όργανα μέτρησης και καταγραφής σε κοινωνίες χωρίς γραφή που θα είχαν την ανάγκη να καταγράψουν με κάποιο τρόπο αγαθά ή συμφωνίες. Κατά τη γνώμη μου, σωστά ο Budja τονίζει ότι «δε θα έπρεπε αναζητούνται τυπολογικές αντιστοιχίες με τους μετρητές της Ανατολής»⁹⁸, εφόσον πρόκειται για διαφορετικούς τόπους και διαφορετικές χρονικές περιόδους. Αν δεχθούμε την άποψη της Μαραγκού ότι τέτοια συστήματα θα μπορούσαν να επινοηθούν ανεξάρτητα σε διαφορετικές περιοχές και εποχές⁹⁹, μπορούμε να υποθέσουμε ότι διαφορετικά συστήματα θα προέκυπταν ακόμη και από θέση σε θέση. Βεβαίως, αν θεωρήσουμε ότι τα αντικείμενα αυτά ήταν σύμβολα συμφωνιών ή/και δεσμών μεταξύ ατόμων ή ομάδων διαφορετικών θέσεων, θα ήταν απαραίτητο τουλάχιστον στις συγκεκριμένες θέσεις που βρίσκονταν σε επικοινωνία να υπήρχε ένας κοινός κώδικας.

⁹⁴ D' Onofrio 2007, 2

⁹⁵ Tringham 1990, 349 . Carington - Smith 2000, 207 – 208 . Elster 2003, 422 – 423 . Renfrew 2003, 413

⁹⁶ Schmandt – Besserat 1979, 25 – 26 . Schmandt – Besserat 1982b, 872 – 876 . Budja 1998, 219 – 232 . Budja 2003, 126 . D' Onofrio 2007, 2

⁹⁷ Marangou 2001, 12 – 34 . Μαραγκού 2013, 1 – 9

⁹⁸ Budja 1998, 219 – 232

⁹⁹ Marangou 2001, 12

Το 2012 δημοσιεύθηκε άρθρο για τη θέση Chogha Gavaneh στο Ιράν, με σκοπό την έκθεση και το σχολιασμό των αποτελεσμάτων αναλύσεων με φορητή συσκευή XRF¹⁰⁰. Πραγματοποιήθηκαν αναλύσεις σε διάφορα είδη μικρών αντικειμένων της Πρώιμης Χαλκολιθικής (5000 – 4000 π.Χ.), μεταξύ των οποίων και 34 πήλινες «μάρκες» («tokens»). Οι αναλύσεις έδειξαν ότι υπάρχουν και μάρκες που δεν είναι ντόπιες. Οι ερευνητές θεωρούν για αυτό το λόγο πιθανή τη χρήση τους σε κοινωνικές ή οικονομικές αλληλεπιδράσεις μέσα στην ίδια κοινότητα αλλά και έξω από αυτή. Δεν παραβλέπουν βέβαια το γεγονός ότι θα μπορούσαν απλά να είναι προσωπικά αντικείμενα ταξιδιωτών. Ωστόσο φαίνεται να ενισχύεται η ερμηνεία της οικονομικής τους λειτουργίας, καθώς δεν είναι δυνατό, σύμφωνα με τους ερευνητές, να διαχωριστούν τα ντόπια από τα «ξένα» με βάση τη μορφή το μέγεθος ή το σχήμα, και αυτό δείχνει ότι υπήρχε κοινός κώδικας επικοινωνίας μεταξύ θέσεων, με χρήση μαρκών με συγκεκριμένα κοινά χαρακτηριστικά¹⁰¹. Στα αποστρογγυλεμένα όστρακα, που αποτελούν προϊόντα ανακύκλωσης δε θα ήταν αρκετό να επιβεβαιωθεί ότι ο πηλός δεν είναι ντόπιος – θα μπορούσε το αγγείο από το οποίο κατασκευάστηκε το αντικείμενο να είναι εισαγμένο αλλά η μετατροπή σε αποστρογγυλεμένο όστρακο και η χρήση αυτού να ήταν καθαρά εστιασμένη μόνο στα πλαίσια της συγκεκριμένης κοινότητας. Η ύπαρξη αντιστοιχιών σε μέγεθος και σχήμα μεταξύ θέσεων ίσως θα ήταν ο παράγοντας που θα έκρινε αν δύο ή περισσότερες θέσεις χρησιμοποιούσαν ένα κοινό σύστημα μέτρησης και καταγραφής.

Επιπλέον, σε κοινότητες που η επιβίωσή τους εξαρτάται από τη γεωργία και την κτηνοτροφία, φαίνεται λογικό το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της κοινότητας να γνώριζε το νόημα και τη χρήση των αντικειμένων που χρησιμοποιούνταν για την καταγραφή και τη μέτρηση των αγαθών, αν υποθέσουμε ότι κάτι τέτοιο ήταν υπαρκτό. Αν ισχύει η άποψη της Μαραγκού ότι μόνο συγκεκριμένα άτομα θα είχαν αυτές τις γνώσεις¹⁰², αυτό σημαίνει ότι μεγάλο μέρος του πληθυσμού της κοινότητας θα αποκλειόταν από αυτή τη διαδικασία.

Το γεγονός ότι πολύ λίγες πληροφορίες είναι διαθέσιμες για αυτά τα αντικείμενα δυσκολεύει την πραγματοποίηση συγκρίσεων. Στην ανασκαφή των Ζερελίων έγινε συστηματική καταγραφή και αναγνώριση των αποστρογγυλεμένων οστράκων. Ταξινομήθηκαν με βάση το μέγεθος και το σχήμα, περιγράφηκαν

¹⁰⁰ φασματοσκοπίας φθορισμού ακτίνων X

¹⁰¹ Forouzan et al. 2012, 3540

¹⁰² Marangou 2001, 34

αναλυτικά και σχεδιάστηκαν. Μέσα από τη μελέτη δε φαίνεται πιθανό να μπορεί να δημιουργηθεί μια ταξινόμηση έστω μικρότερης κλίμακας αλλά ανάλογη με της Schmandt – Besserat για την Ανατολή. Δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις ότι ανάλογα με το μέγεθος ή/και το σχήμα κάθε αντικείμενο συμβολίζει κάποιο αγαθό, ώστε να μπορεί να γίνει λόγος για συγκεκριμένο σύστημα καταγραφής. Επίσης, η Schmandt – Besserat δημιούργησε την ταξινόμησή της κατά το μεγαλύτερο ποσοστό με βάση όχι τα αποστρογγυλεμένα όστρακα αλλά τα αντικείμενα που εξαρχής πήραν μορφή γεωμετρικού ή άλλου σχήματος. Επομένως, ίσως δε θα έπρεπε να αναζητηθεί στα αποστρογγυλεμένα όστρακα ένας σκοπός ως σύμβολα σε συστήματα καταμέτρησης.

Στο σημείο αυτό αξίζει να γίνει λόγος για μια άλλη πρακτική που εφαρμόζεται τη Μέση Νεολιθική στην Ελλάδα. Η Lauren Talalay μελέτησε 18 θραύσματα ποδιών από γυναικεία ειδώλια από πέντε θέσεις της Μέσης Νεολιθικής της βόρειας Πελοποννήσου – το Φράγχθι, την Κόρινθο, τη Λέρνα, τον Ακράτα και την Ασέα. Όλα είναι προσεκτικά κατασκευασμένα από πηλό και φαίνεται να αναπαριστούν το δεξί ή το αριστερό πόδι σπασμένο στο σημείο που θα βρισκόταν η μέση του ειδωλίου, εάν αυτό ήταν ολόκληρο. Άλλο ένα τέτοιο πόδι ειδωλίου βρέθηκε στη Νεμέα. Σύμφωνα με την Talalay, είναι πιθανό ότι τα συγκεκριμένα πόδια δεν ήταν ποτέ τμήματα ολόκληρων ειδωλίων και ότι διέθεταν μία προεξοχή πάνω από τη μέση, η οποία θα ήταν ιδιαίτερα εύθραυστη και για αυτό δε διατηρείται. Ωστόσο, το κάθε πόδι ήταν σίγουρα συγκολλημένο σε άλλο, συμπληρωματικό του. Υποστηρίζει λοιπόν ότι αυτά τα πόδια ήταν αντικείμενα που σχεδιάζονταν και κατασκευάζονταν εσκεμμένα με σκοπό κάποια στιγμή τα δύο τμήματα να μπορούν εύκολα να χωριστούν. Η ξεχωριστή γραπτή διακόσμηση στο κάθε μέρος θα διευκόλυνε την επανένωση, αν προέκυπτε τέτοια ανάγκη¹⁰³.

Από εθνογραφικά παράλληλα και από τις γνώσεις μας για τα ιστορικά χρόνια μαρτυρείται η σκόπιμη διάσπαση αντικειμένων, που εξυπηρετεί είτε σαν μορφή ταυτοποίησης είτε σαν σύμβολο συμφωνίας μεταξύ δύο ατόμων. Ο κάθε συμβαλλόμενος κρατούσε ένα κομμάτι, ώστε να μπορούν και οι δύο στη συνέχεια να αποδείξουν την ταυτότητά τους¹⁰⁴. Μια τέτοια λειτουργία των ποδιών ειδωλίων είναι αντίστοιχη με των αποστρογγυλεμένων οστράκων αν λειτουργούσαν ως μετρητές, μάρκες ή όργανα συμβολαίων και αγγίζει και το ζήτημα της σκόπιμης θραύσης τους.

¹⁰³ Cherry et al. 1988, 170 . Talalay 1987, 161 – 163

¹⁰⁴ Talalay 1987, 164

Στην περίπτωση που το τελευταίο συνέβαινε θα μπορούσε να ισχύει ότι κάποια στιγμή θα προέκυπτε επανένωση με σκοπό την αναγνώριση ατόμων, ομάδων, υποχρεώσεων, δεσμών. Ο Chapman αναφέρεται σε πέντε αιτίες, για τις οποίες αντικείμενα βρίσκονται σπασμένα - πολλές φορές χωρίς να μπορούν να ενωθούν γιατί δεν έχει βρεθεί το συμπληρωματικό τους. Έτσι, ένα αντικείμενο μπορεί να έχει σπάσει λόγω ατυχήματος ή μέσω της χρήσης, μπορεί να έχει θαφτεί λόγω του ότι έσπασε, μπορεί να «σκοτώθηκε» τελετουργικά και να αποτέθηκε είτε σε τμήματα είτε ολόκληρο, μπορεί να έσπασε με σκοπό να δώσει γονιμότητα στον οικισμό και πέρα από αυτόν και, τέλος, μπορεί να έσπασε σκόπιμα στα πλαίσια δεσμευτικών σχέσεων και στη συνέχεια να θάφτηκε¹⁰⁵. Σύμφωνα με την Talalay, τα πόδια των ειδωλίων θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν μεταξύ συνεργατών ανταλλαγών, για αναγνώριση αγγελιοφόρων μεταξύ κοινοτήτων, ως σύμβολα μελλοντικών υποχρεώσεων μεταξύ ατόμων ή ομάδων και ως ένδειξη οικογενειακών δεσμών ή διακοινοτικών γαμήλιων συνδέσεων. Έτσι, δεσμεύσεις διακοινοτικής συνεργασίας θα μπορούσαν να ενεργοποιηθούν σε «κακές χρονιές» για να ενισχύσουν τις πιθανότητες επιβίωσης της ομάδας. Επίσης, η συμφωνία μεταξύ κοινοτήτων θα βοηθούσε στην καλύτερη λειτουργία ανταλλαγών με μακρινές περιοχές, αφού δε θα υπήρχαν απειλητικές συνθήκες κατά τη μετακίνηση. Τέλος, οι γαμήλιες ανταλλαγές, που θα δημιουργούσαν εξαρτήσεις και συμμαχίες, είναι μια σοβαρή πιθανότητα, αφού για την επιβίωση κοινοτήτων των 200 κατοίκων θα ήταν απαραίτητο το καθεστώς εξωγαμίας¹⁰⁶.

Είναι πράγματι πιθανό κάποια από τα αποστρογγυλεμένα όστρακα που μελετήθηκαν να μην ήταν ντόπια. Τα 54 από τα 108 αντικείμενα περιέχουν στα εγκλείσματά τους μίκα και η κεραμική με μίκα στα Ζερέλια θεωρείται εισαγμένη. Βεβαίως, δεν είναι απαραίτητο ότι αυτά τα αντικείμενα ήρθαν σε αυτή τους τη μορφή από άλλο οικισμό στα Ζερέλια – πιθανόν τα αγγεία από τα οποία προέρχεται η πρώτη ύλη τους να ήταν εισαγμένα και μετά την απόρριψή τους να κατασκευάστηκαν τα αποστρογγυλεμένα όστρακα, από κατοίκους των Ζερελίων. Από την άλλη πλευρά, δε μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα τα ίδια τα αντικείμενα να κατασκευάστηκαν αλλού και να μην είναι ντόπια. Όπως και στην περίπτωση της θέσης Chogha Gavaneh

¹⁰⁵ Chapman 2000, 23

¹⁰⁶ Talalay 1987, 168 – 169

στο Ιράν¹⁰⁷, δεν παρατηρούνται ξεχωριστά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά μεταξύ των αντικειμένων που περιέχουν μίκα και των υπόλοιπων. Αντίθετα, επικρατεί σχετική ομοιομορφία, η οποία είναι απαραίτητη για ένα κοινό σύστημα ανταλλαγών.

Τέλος, υπάρχουν τμηματικά αποστρογγυλεμένα όστρακα, τα οποία φαίνεται ότι έσπασαν σκόπιμα, αλλά δεν έχουν βρεθεί σε καμία περίπτωση τα συμπληρωματικά τους τμήματα – θα μπορούσε αυτό να υποδεικνύει ότι τα αντικείμενα αυτά «ταξίδευαν» μεταξύ οικισμών ή πρόκειται απλά για αποτέλεσμα του γεγονότος ότι δεν έχει ανασκαφεί ολόκληρη η θέση και εάν αυτό συνέβαινε ίσως ήταν δυνατή η επανένωση; Από τα αποστρογγυλεμένα όστρακα των Ζερελίων που έχουν υποστεί σκόπιμη θραύση, 24 στο σύνολό τους, 11 έχουν σπάσει στο $\frac{1}{2}$ ή στο $\frac{1}{4}$ του αρχικού. Αυτά θα μπορούσαν να αποτελούν παραδείγματα οργάνων συμβολαίων με 2 και 4 συμβαλλόμενους αντίστοιχα. Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι τα αντικείμενα αυτά δε φέρουν κάποιου είδους χαρακτηριστική διακόσμηση, όπως τα πόδια ειδωλίων που μελέτησε η Talalay, ώστε να υποστηρίξουμε ότι ενώνοντας το μοτίβο αναγνωρίζονταν μεταξύ τους οι συμβαλλόμενοι. Από την άλλη πλευρά, θα ήταν φανερό αν 2 ή 4 τμήματα ενός αποστρογγυλεμένου οστράκου συνανήκουν και χωρίς την ύπαρξη διακόσμησης, αφού το κάθε όστρακο είναι ξεχωριστό και δεν υπάρχει τυποποίηση. Από τα υπόλοιπα 13 αποστρογγυλεμένα όστρακα, όμως, που έσπασαν σκόπιμα, λείπει ένα μικρό μόνο κομμάτι τους (διατηρούνται $\frac{2}{3}$ ή σχεδόν ολόκληρα). Σε αυτά ίσως θα ταίριαζε η ερμηνεία του Chapman για τελετουργικό/συμβολικό θάνατο του αντικειμένου. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι μετά την επιτέλεση του σκοπού τους για κάποιο λόγο τα αποστρογγυλεμένα όστρακα έπρεπε να «αποσυρθούν από την κυκλοφορία», να πάψουν να χρησιμοποιούνται και για αυτό το λόγο έσπαζαν.

3.6 Συμπεράσματα

Συμπερασματικά και με βάση τα παραπάνω δε φαίνεται να μπορούμε να δώσουμε μία ερμηνεία για το σκοπό των αποστρογγυλεμένων οστράκων. Από τις προτεινόμενες στη βιβλιογραφία ερμηνείες για τα αντικείμενα αυτά, κατά τη γνώμη μου, δε μπορούμε να επιβεβαιώσουμε ότι κάποια ισχύει.

¹⁰⁷ Forouzan et al. 2012, 3540

Όπως υποστηρίζαμε παραπάνω, το μέγεθος και το σχήμα των αποστρογγυλεμένων οστράκων σε συνδυασμό με τα σχήματα των αγγείων της περιόδου δεν δικαιολογούν την ερμηνεία των αντικειμένων ως πώματα. Επίσης, η απουσία ζυγαριών στη Νεολιθική, με βάση τα μέχρι τώρα γνωστά δεδομένα, δε μας επιτρέπει να θεωρήσουμε τα αποστρογγυλεμένα όστρακα βαρίδια ζυγαριάς. Ακόμη, ο συσχετισμός με τα σφονδύλια δε μας οδηγεί σε απαντήσεις για τον σκοπό των αποστρογγυλεμένων οστράκων. Τα σφονδύλια κάποιες φορές κατασκευάζονται από όστρακα, όπως και τα αποστρογγυλεμένα όστρακα, αλλά οι δύο κατηγορίες αντικειμένων φαίνεται ότι είχαν διαφορετικούς σκοπούς.

Κάποιες υποθέσεις φαίνεται πιθανότερο να ισχύουν αλλά δεν υπάρχουν αρκετά στοιχεία, ώστε να επιβεβαιωθούν. Ίσως κάποια από τα αποστρογγυλεμένα όστρακα να ήταν εργαλεία αλλά, όπως είδαμε, για λίγα θα μπορούσε να υποστηριχθεί αυτό, καθώς στην πλειοψηφία τους δε φέρουν ίχνη χρήσης. Επίσης, οι συνάφειες δεν υποδεικνύουν ότι τα αποστρογγυλεμένα όστρακα ήταν πιόνια σε επιτραπέζια παιχνίδια, αλλά η μορφή και το μέγεθος των αντικειμένων δε θα απέκλειαν τέτοια χρήση. Η ερμηνεία για όργανα μέτρησης και καταγραφής δε μπορεί να αποκλειστεί. Υπάρχουν διαφορετικά σχήματα και μεγέθη αποστρογγυλεμένων οστράκων αλλά δε θα μπορούσαμε να δημιουργήσουμε ανάλογη ταξινόμηση με των μαρκών της Ανατολής και να θεωρήσουμε ότι το κάθε αντικείμενο συμβολίζει ένα αγαθό. Τέλος, η ερμηνεία για όργανα συμβολαίων, παρότι ανεπιβεβαίωτη, δεν μπορεί να αποκλειστεί. Πάντως, εάν ισχύει θα μπορούσε να δώσει εξήγηση για τα μισά αποστρογγυλεμένα όστρακα και για αυτά που σώζονται κατά $\frac{1}{4}$.

Παρότι η συστηματική καταγραφή και η μελέτη των αποστρογγυλεμένων οστράκων διευκρίνισε τον τρόπο κατασκευής τους, έδωσε τη δυνατότητα ταξινόμησής τους και καταγραφής όλων των διαθέσιμων στοιχείων, δεν οδήγησε στην επιβεβαίωση κάποιας από τις ήδη διατυπωμένες υποθέσεις ή στη διατύπωση κάποιας νέας, πιθανότερης υπόθεσης. Ίσως περαιτέρω μελέτη των συναφειών και των παραλλήλων να μας βοηθήσει στο μέλλον να εντοπίσουμε τον σκοπό των αποστρογγυλεμένων οστράκων.

ΜΕΡΟΣ II

4.1 Τα μικκύλα αγγεία

Τα μικκύλα αγγεία είναι μία κατηγορία αναπαραστατικών αντικειμένων. Θα αναφερθώ αρχικά στις θεωρητικές προσεγγίσεις για το θέμα της μικρογραφίας. Ακολουθεί το ιστορικό της έρευνας για το θέμα των μικκύλων αγγείων. Έπειτα, καταγράφονται τα διαθέσιμα στη βιβλιογραφία στοιχεία για τα μικκύλα αγγεία από Νεολιθικές θέσεις της Ελλάδας και των Βαλκανίων και παρουσιάζονται οι απόψεις των μελετητών σχετικά με αυτά.

4.2 Θεωρητικές προσεγγίσεις για τη μικρογραφία

Υπάρχει πληθώρα θεωρητικών προσεγγίσεων για το θέμα της μικρογραφίας. Θα ξεκινήσω από τις απόψεις της Μαραγκού (1986), η οποία υποστηρίζει ότι τα μικρογραφικά ομοιώματα δεν είναι αναγκαίο ότι αποτελούν μια ακριβή εικόνα αυτού που κάποτε ήταν η καθημερινή ζωή. Επισημαίνει ότι διάφορα αντικείμενα έχουν γίνει αντικείμενο αναπαράστασης (κτίρια, σταθερές κατασκευές, όπως εστίες, κινητός εξοπλισμός, όπως αγγεία και έπιπλα και ζωντανοί οργανισμοί, όπως άνθρωποι και ζώα) και θέτει το ερώτημα εάν οι μικρογραφίες μιμήθηκαν τα πρωτότυπα με ακρίβεια και εάν πράγματι ήταν αυτός ο σκοπός τους. Υποστηρίζει ότι η νοητική διαδικασία που οδηγούσε από το πραγματικό αντικείμενο στο ομοίωμά του μέσα από τη μίμηση μας είναι άγνωστη. Θεωρεί βέβαιο, πάντως, ότι κατά τη διαδικασία της δημιουργίας του ομοιώματος προέκυπταν αρκετές αλλαγές σε σχέση με το πραγματικό αλλά και κάποια στοιχεία παρέμεναν ίδια. Τονίζει επίσης, ότι κάποιες φορές παρατηρούνται μη πραγματικές λεπτομέρειες και τάση για αφαίρεση, αποσπασματικότητα ή υπερβολή¹⁰⁸.

Επιπλέον, η Μαραγκού υποστηρίζει ότι τα μικρογραφικά αντικείμενα μεγαλύτερου μεγέθους ίσως αποτέλεσαν πρότυπα για τα μικρογραφικά αντικείμενα μικρότερου μεγέθους. Εντοπίζει, δηλαδή, κάποια ενδιάμεσα πρότυπα για τα μικρότερα, κατασκευασμένα χωρίς ιδιαίτερη προσοχή μικρογραφικά αντικείμενα (αγγεία, έπιπλα, ειδώλια). Θεωρεί ξεκάθαρη την αντίθεση μεταξύ των μικρότερων και των προτύπων τους, τα οποία είναι κατασκευασμένα με φροντίδα και θέτει το ερώτημα αν αυτό οφείλεται σε διαφορετικούς για το καθένα σκοπούς ή σε

¹⁰⁸ Marangou 1986a, 1

διαφορετικές ικανότητες των κατασκευαστών. Υποθέτει ότι τα άτεχνα ίσως δημιουργήθηκαν από παιδιά ενώ τα πιο προσεγμένα από ενήλικες¹⁰⁹.

Θέτει, επίσης, ερωτήματα σχετικά με τη λειτουργία των μικρογραφικών αντικειμένων και τους ιδιοκτήτες τους. Θεωρεί ότι οι λειτουργίες τους θα ήταν διαφορετικές και ότι αυτό έχει να κάνει και με τον ιδιοκτήτη τους. Τέτοια αντικείμενα θα μπορούσαν να κατέχουν ή/και να χρησιμοποιούν είτε παιδιά είτε ενήλικες είτε και οι δύο. Ίσως επρόκειτο για παιχνίδια, με τα οποία έπαιζαν τα παιδιά δίπλα στους γονείς, οι οποίοι και χρησιμοποιούσαν αντίστοιχα αντικείμενα με διαφορετικό τρόπο. Άλλη μία υπόθεση θα ήταν η χρήση τους σε τελετές μύησης ή λατρείας και η φύλαξή τους για επαναχρησιμοποίηση στην ενήλικη ζωή σε αντίστοιχες περιστάσεις. Η Μαραγκού θεωρεί πιο αποδεκτή την άποψη των διαφορετικών χρήσεων και των ποικίλων ερμηνειών, αν και τονίζει ότι αυτό δεν ξεκαθαρίζει την πολυπλοκότητα του προβλήματος¹¹⁰.

Ο Bailey (2005) προτείνει δύο τρόπους για να σκεφτεί κανείς τη σμίκρυνση. Ο πρώτος είναι όταν ένα αντικείμενο μικραίνει σε αναλογία με ένα άλλο αρχικό/πρότυπο και έχει να κάνει, επομένως, με την κλίμακα. Μια πολύ μικρή κλίμακα θολώνει τις λεπτομέρειες ή καθιστά αδύνατη τη σαφή απόδοση του αντικειμένου. Από την άλλη πλευρά, μια πολύ μεγάλη κλίμακα μπορεί να φαίνεται περιττή ή και μη εφαρμόσιμη σε κάποιες περιπτώσεις. Ο δεύτερος, τρόπος να σκεφτεί κανείς τη σμίκρυνση σχετίζεται με το ανθρώπινο σώμα - γίνεται το βασικό μέγεθος κλίμακας και εξετάζεται η σχέση του αντικειμένου με αυτό (μέγεθος φυσικό, μεγαλύτερο ή μικρότερο του φυσικού). Πραγματοποιεί μια διάκριση μεταξύ του ομοιώματος (model) και της μικρογραφίας (miniature). Τα ομοιώματα προϋποθέτουν ακρίβεια και προσπαθούν να αναπαράγουν ένα πρωτότυπο με πραγματολογικό τρόπο. Με άλλα λόγια, στόχος του ομοιώματος είναι να αναπαράγει την πραγματικότητα σε μικρότερη διάσταση με τη μέγιστη δυνατή λεπτομέρεια. Αντίθετα, υποστηρίζει ότι οι μικρογραφίες είναι μικρά αντικείμενα που δε στοχεύουν στην ακρίβεια αλλά προκύπτουν από τον πειραματισμό του ανθρώπου με τον φυσικό κόσμο, δημιουργώντας εικόνες της πραγματικότητας που κινούνται μεταξύ του φυσικού και του πολιτισμικού. Σύμφωνα με τον Bailey, οι μικρογραφίες μεταμορφώνουν τον τρόπο που βλέπει και σκέφτεται ο θεατής, έχοντας τη δυνατότητα να λάβουν πολλά

¹⁰⁹ Marangou 1986b, 57

¹¹⁰ Marangou 1986b, 59 – 60

νοήματα, αντίθετα με το ομοίωμα, που διαθέτει μόνο ένα νόημα, αυτό του πιστού αντιγράφου¹¹¹.

Ο Bailey σχετικά με τις μικρογραφίες εξετάζει τα εξής χαρακτηριστικά τους: την αφαίρεση και τη συμπίεση, την επίδραση στον θεατή και τη δημιουργία εναλλακτικών κόσμων. Πρώτο απ' όλα, η μικρογράφιση μειώνει εκτός από το μέγεθος και τη λεπτομέρεια και, επομένως, απαιτεί την επιλογή. Το γεγονός ότι κάποια στοιχεία δεν περιλαμβάνονται στη μικρογραφία αλλάζει τη σχέση του παρατηρητή και της αναπαράστασης και, αναπόφευκτα, αλλάζει την αντίληψη και την κατανόηση του αντικειμένου από τον παρατηρητή. Σύμφωνα με τον μελετητή, η αφαίρεση απαιτεί από τον θεατή να συνάγει συμπεράσματα, όπως επίσης και τον ωθεί να σκεφτεί χωρίς να το καταλάβει τι δεν υπάρχει, τι δεν συμπεριελήφθη. Με αυτόν τον τρόπο, μέσα από την αφαίρεση ένα αντικείμενο γίνεται ενεργό και τα συμπεράσματα που μπορεί να συνάγει ο εκάστοτε θεατής είναι αναρίθμητα και εξαρτώνται μόνο από τις προσωπικές του πεποιθήσεις, τα ενδιαφέροντα, το υπόβαθρο και τις επιθυμίες του. Επιπλέον, η μικρογράφιση συγκεντρώνει και φιλτράρει την κανονικότητα στην καθημερινή ρουτίνα των ανθρώπινων δραστηριοτήτων και σκέψεων και παράγει μια πυκνότερη, συμπιεσμένη, έκφραση τμήματος αυτής της πραγματικότητας¹¹².

Ένα μικρογραφικό αντικείμενο μεγεθύνει τον θεατή και, επομένως, κατά τον Bailey, τον ενδυναμώνει, επιτρέποντάς του να έχει τον έλεγχο του ομολόγου ενός αντικειμένου. Σε μια μικρογραφία η γνώση του όλου προηγείται της γνώσης των τμημάτων, με αποτέλεσμα η μικρογράφιση να καθησυχάζει τον παρατηρητή, καθιστώντας τον κόσμο διαχειρίσιμο. Ο Bailey συμπεραίνει ότι με αυτό τον τρόπο ο παρατηρητής είναι ελεύθερος «να υποκύψει σε φαντασιακές αποδράσεις». Έτσι, φθάνει στη χαρακτηριστική ικανότητα των μικρογραφιών να δημιουργούν και να επιτρέπουν την πρόσβαση σε εναλλακτικούς κόσμους και πραγματικότητες, σε μια άλλη διάσταση, διαχωρισμένη από τον πραγματικό κόσμο που την περιβάλλει, όπου κυριαρχεί η φαντασία¹¹³.

Όλα τα παραπάνω χαρακτηριστικά, κατά τον Bailey, πολλαπλασιάζονται όταν η μικρογραφία είναι τρισδιάστατη. Το μικρό μέγεθος σε συνδυασμό με την ιδιότητα του τρισδιάστατου δημιουργεί μια οικειότητα και μια προσωπική σχέση, που φέρει

¹¹¹ Bailey 2005, 28 - 32

¹¹² Bailey 2005, 32

¹¹³ Bailey 2005, 33 – 35

σημαντικούς περιορισμούς αλλά και δυνατότητες για τους θεατές. Για να παρατηρήσει ένας θεατής το αντικείμενο πρέπει να το φέρει κοντά του αγγίζοντάς το. Με αυτό τον τρόπο το μικρογραφικό αντικείμενο εισέρχεται στην προσωπική ζώνη του ατόμου αναλαμβάνοντας μια υψηλή θέση ή ταυτότητα, νοήματα και σύμβολα που συνδέονται με αυτό. Επιπλέον, ένα τρισδιάστατο αντικείμενο είναι διαθέσιμο από όλες του τις όψεις, επιτρέποντας την πλήρη κατανόηση από το θεατή αλλάζοντας τη θέση του, αντίθετα με τις δισδιάστατες μικρογραφίες, οι οποίες μπορούν να ειδωθούν από τη θέση και την προοπτική που όρισε ο δημιουργός τους. Το παράδοξο, σύμφωνα με τον Bailey, είναι ότι την ίδια στιγμή, επειδή ο θεατής δεν έχει τη δυνατότητα να δει ταυτόχρονα το αντικείμενο από όλες του στις όψεις με μία ματιά, παρεμποδίζεται η απόλυτη κατανόηση¹¹⁴.

Για τον Bailey, κάτι μικρότερο σε μέγεθος γίνεται πιο δυνατό απ' ό,τι αν ήταν μεγαλύτερο, καθώς η μείωση των διαστάσεων αυξάνει τη σημασία του. Επίσης, το αντικείμενο που αναπαρίσταται σε μικρογραφία δεν είναι αυτό, στο οποίο αποσκοπεί να είναι, αφού απεικονίζει κάτι αναγνωρίσιμο, μα το κάνει εφαρμόζοντας ασύμβατους συσχετισμούς, καθιστώντας το οικείο ταυτόχρονα και μακρινό. Ο Bailey υποστηρίζει ότι είναι προτιμότερο να αποφεύγεται η απόδοση λειτουργίας στα μικρογραφικά αντικείμενα γιατί θα ήταν παραπλανητικό. Θεωρεί ότι δε θα πρέπει να ανακατασκευάζονται αφηγήσεις ενός ανθρώπου που δημιουργεί μικρογραφίες από πηλό με συγκεκριμένο σκοπό ή πρόθεση. Εκφράζει την άποψη ότι θα ήταν καλύτερο να γνωρίζουμε ότι όταν ένα άτομο κατασκεύαζε τέτοια αντικείμενα εισερχόταν σε έναν άλλο κόσμο με διαφορετικούς κανόνες για το χρόνο, τη σκέψη και την αντίληψη άλλων πραγματικοτήτων¹¹⁵.

Σύμφωνα με την Ιφιγένεια Τουρναβίτου (2009), ο όρος «μικρογραφία» στην αρχαιολογία θεωρείται συχνά αυτεξήγητος και έχει αόριστα χρησιμοποιηθεί και για μικρά αντικείμενα και για μικροσκοπικές εκδοχές αντικειμένων κανονικού μεγέθους. Θεωρεί ότι οι δυσκολίες που σχετίζονται με τη δημιουργία ενός αυστηρού ορισμού για τις κεραμικές μικρογραφίες έγκεινται στον έμφυτο συσχετισμό των κριτηρίων που αφορούν στο βαθμό της μικρογράφησης και στο βαθμό ποικιλίας των ζητημάτων τεχνικής. Η Τουρναβίτου ορίζει τις μικρογραφικές εκδοχές αγγείων ως σκεύη, των οποίων το μέγεθος και, κάποιες φορές, η μορφή υπαγορεύουν μία κατά κύριο λόγο μη

¹¹⁴ Bailey 2005, 37 – 40

¹¹⁵ Bailey 2005, 42 – 44

λειτουργική χρήση. Τονίζει ότι ο όρος «λειτουργικός» σε αυτό το πλαίσιο υπονοεί τη μεγαλύτερη δυνατή εκμετάλλευση των λειτουργικών δυνατοτήτων ή ιδιοτήτων των αντίστοιχων μη μικρογραφικών μορφών. Θέτει, επομένως ως σημαντικότερο παράγοντα τη σχέση μεταξύ μικρογραφίας και αντικειμένου κανονικού μεγέθους. Αναφέρει ότι ο ρόλος των μικρογραφικών αγγείων σε τελετουργικά συγκείμενα θεωρείται συνήθως δεδομένος και υποστηρίζει ότι η πιθανότητα τα μικρογραφικά αγγεία να χρησιμοποιήθηκαν ως παιχνίδια – ότι δηλαδή ήταν πράγματι λειτουργικά – αποτυπώνει μόνο μία εναλλακτική, παράλληλη χρήση που δεν ακυρώνει τον αρχικό ορισμό – ακόμη και ως παιχνίδια δεν εκπληρώνουν τις αρχικές τους δυνατότητες¹¹⁶.

Η Anna Simandiraki – Grimshaw (2011) υποστηρίζει ότι τα τρία συνηθισμένα κριτήρια αναγνώρισης μικρογραφιών (το απόλυτο μέγεθος, το σχετικό μέγεθος και η χρησιμικανότητα) δεν είναι από μόνα τους κατάλληλα για την αναγνώριση των μικρογραφιών και για αυτό προτείνει ένα συνδυασμό τους. Θεωρεί ότι τα μικκύλα αγγεία αποτελούν απομιμήσεις υπαρχόντων ή φανταστικών «πρωτοτύπων», δηλαδή αναγνωρισμένων τύπων αγγείων που συνήθως απαντούν σε μεγαλύτερη κλίμακα. Εστιάζει σε δύο χαρακτηριστικά των μικρογραφικών αγγείων: το υλικό κατασκευής (πηλός) και την τρίτη διάσταση. Επισημαίνει ότι ο πηλός είναι ένα κατασκευασμένο υλικό που απαιτεί διαφορετικές απτικές διαδικασίες για τη δημιουργία μικκύλων αγγείων και διαφορετικές για αγγεία μεγαλύτερου μεγέθους, τονίζοντας ότι η διαδικασία συνεπάγεται διαφορετικές ψυχοκινητικές δεξιότητες, πιο ανοιχτές χειρονομίες, διαφορετικούς τύπους πίεσης και διαφορετικό μέγεθος δακτύλων ή τουλάχιστον διαφορετικού εύρους κινήσεις των δακτύλων. Σε ό,τι αφορά στην τρίτη διάσταση, υποστηρίζει ότι αυτή οδηγεί στο να προκαλούνται εστιασμένες και επικεντρωμένες εμπλοκές με τα σκεύη, όπως ταυτόχρονη οπτική και απτική πρόσληψη ολόκληρου του σκεύους, χωρίς να υπάρχει ανάγκη σύνδεσης με ασύγχρονη ακολουθία εμπειριών, ώστε να επαναδημιουργηθεί η ιδέα του «κανονικού» σκεύους¹¹⁷.

Σχετικά με τη λειτουργία των μινωικών μικκύλων αγγείων η Simandiraki – Grimshaw διατυπώνει πέντε υποθέσεις: ότι πρόκειται (1) για περιέκτες αρωμάτων/καλλυντικών ή μπαχαρικών, (2) για παιχνίδια, (3) για όργανα μέτρησης ή (4) για συντμήσεις/δείγματα αγγείων. Η πρώτη περίπτωση συνδέεται με την

¹¹⁶ Tournavitou 2009, 213

¹¹⁷ Simandiraki 2011, 46 – 48, 51 . Simandiraki – Grimshaw 2012, 257, 261 – 262

τελετουργία και τις ταφικές πρακτικές και σύμφωνα με αναλύσεις βρέθηκαν υπολείμματα αρωμάτων σε κάποια μικύλλα αγγεία. Για να επιβεβαιωθεί η δεύτερη υπόθεση η μελετήτρια επισημαίνει ότι πρέπει να διερευνηθεί το εμπόριο μπαχαρικών και βοτάνων εκείνη την περίοδο. Και στις δύο αυτές περιπτώσεις υποστηρίζει ότι το μικύλλο αγγείο θα ήταν ένδειξη ευημερίας για τον ιδιοκτήτη του. Το μέγεθος και το γεγονός ότι βρίσκονται σε σύνολα συνηγορεί υπέρ της ερμηνείας των παιχνιδιών, κατά τη Simandiraki – Grimshaw. Ωστόσο, το γεγονός ότι πολλά μικρογραφικά αγγεία βρίσκονται ανέπαφα, την οδηγούν στην αμφισβήτηση αυτής της ερμηνείας. Επιπλέον, διερωτάται γιατί δεν αντιμετωπίζονται ως σχετιζόμενες με την παιδική ηλικία και οι μικρογραφίες δύο διαστάσεων. Για την υπόθεση ότι πρόκειται για δοσομετρητές διαφόρων μεγεθών τονίζει ότι σε κάποιες περιπτώσεις φαίνεται πιθανό και σε άλλες εξαιρετικά απίθανο ενώ απαιτείται πιο εκτεταμένη μελέτη του συγκεκριμένου για περισσότερα στοιχεία. Τέλος, σχετικά με την υπόθεση της σύντμησης/δείγματος αγγείου, θεωρεί ότι οι μικρογραφίες ίσως αποτελούσαν «προωθητικά δείγματα» για τεχνίτες, που με βάση αυτά θα δέχονταν παραγγελίες. Τονίζει και σε αυτή την περίπτωση ότι δεν είναι βέβαιο ότι θα ίσχυε κάτι τέτοιο για το σύνολο των μικκύλων αγγείων¹¹⁸.

Ο Carl Knappett (2012) συμφωνεί με τον Bailey ότι τα μικρογραφικά ή μικρής κλίμακας αντικείμενα μπορούν να γίνουν κατανοητά με δύο τρόπους: άμεσα, σε σχέση με την κλίμακα του ανθρώπινου σώματος, και έμμεσα, αφού μπορεί να αποτελούν εκδοχές μεγαλύτερων σκευών χωρίς να βρίσκονται την ίδια στιγμή στον ίδιο χώρο, απαιτώντας γνώση του ευρύτερου συνόλου, ώστε να γίνουν καλύτερα κατανοητά. Επιλέγει να εξετάσει το νόημα των μικρογραφιών από την οπτική των προσεγγίσεων της οικολογικής ψυχολογίας και της σημειολογίας, συνδυάζοντας το πραγματολογικό με το σημασιολογικό. Σύμφωνα με την πρώτη, οι προσφερόμενες δυνατότητες ενός τεχνέργου γίνονται άμεσα αντιληπτές, όντας εμφανείς μόνο από το αντικείμενο και το συγκεκριμένο του. Σύμφωνα με τη δεύτερη, πολλές όψεις του νοήματος του τεχνέργου δεν είναι άμεσα εμφανείς σε μία δεδομένη κατάσταση αλλά είναι έμμεσα παρούσες και αντιληπτές μέσω του συσχετισμού¹¹⁹.

Κατά τον Knappett, οι ιδιότητες των μικρογραφικών αγγείων μπορούν να αναλυθούν με όρους συχνότητας (frequency), πιστότητας (fidelity), απόστασης

¹¹⁸ Simandiraki 2011, 52 – 56

¹¹⁹ Knappett 2012, 87 – 88

(distance) και κατευθυντικότητα (directionality). Η συχνότητα, με την οποία μια «κανονική» μορφή αναπαράγεται σε μικρή κλίμακα, μπορεί να ποικίλει. Η πιστότητα της εκδοχής μικρής κλίμακας είναι πιθανό, επίσης, να διαφέρει κατά περίπτωση. Ένας συσχετισμός είναι δυνατό να διατηρείται σε κοντινές ή μακρινές αποστάσεις. Από τη μία πλευρά, ένας δεσμός που βασίζεται στην ομοιότητα μπορεί, κατά μία έννοια, να υπερβεί το χώρο και το χρόνο, όντας αναγνωρίσιμος σχεδόν σε κάθε κλίμακα. Από την άλλη πλευρά, ένας δεσμός που βασίζεται στη συνάφεια εξαρτάται πολύ περισσότερο από τη χωρική σχέση μεταξύ του σημείου (sign) και του αναφερόμενου (referent). Τέλος, είναι πιθανό να υπάρχει κατευθυντικότητα στους παρατηρούμενους συσχετισμούς: δηλαδή μικρής κλίμακας αγγεία μπορεί να μιμούνται μεγάλης κλίμακας αγγεία αλλά κάποια αγγεία που σχεδιάζονται ώστε να είναι μικρά μπορεί να μη μεταφέρονται σε μεγαλύτερη κλίμακα¹²⁰.

Επομένως, κάποια μικκύλα αγγεία είναι όντως μικρογραφικές εκδοχές κανονικών μορφών ενώ άλλα υπάρχουν μόνο στο μικρό αυτό μέγεθος. Ο Knappett υποστηρίζει ότι οι σχέσεις αυτών των δύο κατηγοριών με το σύνολο του υλικού πολιτισμού είναι πιθανότατα πολύ διαφορετικές. Παρατηρεί ότι τα μικρής κλίμακας σκεύη που συνδέονται εικονικά με κανονικές μορφές τις αναπαράγουν πράγματι με ακρίβεια. Αντίθετα, αυτά της δεύτερης κατηγορίας που μοιάζουν να λειτουργούν ως δείκτες¹²¹ είναι κατασκευασμένα με πολύ λιγότερη προσοχή και η έλλειψη της προσοχής στη λεπτομέρεια κάνει πιο προφανή τη μικρή κλίμακα. Η αλλαγή κλίμακας μπορεί να μην επηρεάζει την βασική τους μορφή αλλά επηρεάζει τη λειτουργία τους. Επομένως, σύμφωνα με τον Knappett, η απώλεια της λειτουργικότητας με τη μειωμένη κλίμακα εξυπηρετεί μόνο στο να τονιστεί ακόμη περισσότερο η ακρίβεια στη μορφή¹²².

Επιπλέον, ο Knappett, σχολιάζοντας τον διαχωρισμό του Bailey για τα αντικείμενα μικρής κλίμακας σε ομοιώματα και μικρογραφίες, επισημαίνει ότι η

¹²⁰ Knappett 2012, 92

¹²¹ Σε αυτό το σημείο ο Knappett αναφέρεται στα μικρογραφικά κύπελλα από τα Μάλια (Quartier Mu), που έχουν ερμηνευθεί ως «μάρκες». Πρόκειται για πολύ μικρά αντικείμενα με διάμετρο 15 χιλιοστών και ύψος 10 χιλιοστών, τα οποία επισημαίνει ότι είναι τόσο επίπεδα που μετά βίας θεωρούνται σκεύη. Τα περισσότερα βρέθηκαν σε ομάδες μαζί με αρχαιακά έγγραφα, και για το λόγο αυτό θεωρήθηκε ότι αναπαριστούν ενότητες αγαθών. Υποστηρίζει ότι αν ερμηνευθούν με αυτό τον τρόπο, δεν είναι απαραίτητη η εικονική πιστότητα (Knappett 2012, 97 – 98).

¹²² Knappett 2012, 99

εμφανής απώλεια της λειτουργικότητας είναι ο λόγος για τον οποίο πρέπει να δεχθούμε ότι και τα ομοιώματα χαρακτηρίζονται από αποσπασματικότητα, όσο ακριβή και αν είναι. Κάνει λόγο για την ιδέα της επιλεκτικής υλοποίησης του Clark, ο οποίος υποστηρίζει ότι η κατανόηση των αποσπασματικών σχέσεων βελτιώνεται όταν ο πλούτος της αναπαράστασης των σχετιζομένων αντικειμένων μειώνεται, κάτι το οποίο ο Knappett τονίζει ότι εφαρμόζεται και σε ομοιώματα και σε μικρογραφίες. Καταλήγει ότι το φιλτράρισμα των μορφών από τα περιττά στοιχεία οδηγεί σε απώλεια της λειτουργικότητας, εντείνοντας την εστίαση στο σχήμα και ότι η μείωση των διαστάσεων ενός αντικειμένου αυξάνει τα νοήματά του¹²³.

4.3 Τα νεολιθικά μικκύλα αγγεία

Στη βιβλιογραφία σχετικά πρόσφατα άρχισε να γίνεται λόγος για τα μικκύλα αγγεία της Νεολιθικής. Καμία αναφορά σε αυτά δεν υπάρχει στον τόμο του Τσουντα (1908) για τις νεολιθικές ακροπόλεις Διμηνίου και Σέσκλου, ούτε στα κεφάλαια που αφορούν στην κεραμική ούτε στο κεφάλαιο των μικρών ευρημάτων¹²⁴. Ομοίως, στον τόμο των Wace και Thompson (1912) για την προϊστορική Θεσσαλία ποτέ δεν αναφέρονται μικκύλα αγγεία. Πολλές φορές στα υποκεφάλαια της κεραμικής των διάφορων θέσεων κάποια αγγεία χαρακτηρίζονται «μικρά» (small), αλλά οι διαστάσεις τους δεν είναι διαθέσιμες, ώστε να είναι ξεκάθαρο αν πρόκειται για μικκύλα αγγεία ή απλά για μικρού μεγέθους κεραμική¹²⁵.

Από το 1986 και εξής η Μαραγκού σε αρκετές δημοσιεύσεις της ασχολήθηκε με τις μικρογραφίες, συμπεριλαμβανομένων και των μικκύλων αγγείων από το Dikili Tash¹²⁶. Το 1989 η Gimbutas στα πλαίσια της μελέτης της κεραμικής στη δημοσίευση του Αχλλείου κάνει λόγο για αγγεία με διάμετρο μικρότερη των 5 εκατοστών, για τα οποία σχολιάζει μόνο ότι ανήκουν σχεδόν αποκλειστικά στη φάση IV της Μέσης Νεολιθικής (5900 – 5600 π. Χ.)¹²⁷. Αντίθετα, η Tringham το 1990 στη δημοσίευση της θέσης Selevac διαχωρίζει τα μικκύλα αγγεία από την κεραμική και τα εντάσσει στο κεφάλαιο των μικρών αντικειμένων. Σε σύντομο υποκεφάλαιο περιγράφει τα

¹²³ Knappett 2012, 100, 102

¹²⁴ Τσουντας 1908

¹²⁵ Wace & Thompson 1912

¹²⁶ Marangou 1986a, Marangou 1986b

¹²⁷ Gimbutas 1989, 28, 89

διαθέσιμα στοιχεία για τα μικρογραφικά αγγεία της θέσης και προτείνει ερμηνείες για το σκοπό τους¹²⁸. Στη συνέχεια τα μικκύλα αγγεία αντιμετωπίζονται στις δημοσιεύσεις ως μικρογραφίες και εξετάζονται ξεχωριστά από την κεραμική αν και σχεδόν πάντα με αναφορές σε αυτή¹²⁹.

4.4.1 Μικκύλα αγγεία σε νεολιθικές θέσεις του Ελλαδικού χώρου

Προκειμένου να αναλύσουμε τα μικκύλα αγγεία που θα αποτελέσουν τη μελέτη περίπτωσης καταγράφονται αρχικά τα διαθέσιμα από τη βιβλιογραφία στοιχεία για τα μικκύλα αγγεία σε νεολιθικές θέσεις της Ελλάδας και των Βαλκανίων [Χάρτης 2].

Dikili Tash

Η Χριστίνα Μαραγκού μελέτησε μικκύλα αγγεία από τη νεολιθική θέση της 5^{ης} χιλιετίας Dikili Tash στη Δράμα. Τα μικρογραφικά αντικείμενα της θέσης κατατάσσονται σε 4 κατηγορίες με βάση τα εξής κριτήρια: την αποσπασματικότητα, τον ρεαλισμό, την προσθήκη μη πραγματικών λεπτομερειών, την επιμονή σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά ή την υπερβολή, το βαθμό της σταθερότητας και της δυνατότητας μετακίνησης, το βαθμό της επιμέλειας και της δεξιότητας κατά την κατασκευή, τη φροντίδα μετά την κατασκευή, τα πιθανά ίχνη χρήσης μετά την κατασκευή και, τέλος, τη θέση και τις συνάφειες του αντικειμένου¹³⁰.

Στις 3 από τις 4 ομάδες μικρογραφιών που εντοπίζει η Μαραγκού περιλαμβάνονται και μικκύλα αγγεία [Εικ.18]. Στην πρώτη εντάσσονται ανθρωπόμορφα ειδώλια, αγγεία και ομοιώματα σταθερών ή κινητών κατασκευών. Η ομάδα αυτή χαρακτηρίζεται από τεχνική επιμέλεια, επιμονή σε συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, ρεαλισμό αλλά και αποσπασματικότητα. Τα μικρογραφικά αγγεία είναι σχολαστικά διακοσμημένα (αναφέρονται κάποια εγχάρακτα) και καλοδιατηρημένα. Στη δεύτερη ομάδα κατατάσσονται ανθρωπόμορφα ειδώλια, αγγεία και κινητός εξοπλισμός και παρατηρείται απουσία επιμέλειας και τεχνικών δεξιοτήτων. Θεωρεί ότι κατασκευάστηκαν από άτομα χωρίς ιδιαίτερες δεξιότητες,

¹²⁸ Tringham 1990, 348

¹²⁹ Bailey 2005, 26 – 27 . Nikolaidou 2003, 436 – 437, 443 – 452 . Králík et al. 2008, 7 – 9 . Tomaž 2005, 264 – 266

¹³⁰ Marangou 1986a, 1 - 2

ακόμα και από παιδιά ή διαφορετικά ο κατασκευαστής τους ήταν εσκεμμένα απρόσεκτος. Διατυπώνει, επίσης, την υπόθεση ότι πρόκειται για αντίγραφα μικρογραφιών. Η τρίτη ομάδα περιλαμβάνει μόνο ζωόμορφα ειδώλια. Η τέταρτη ομάδα απαρτίζεται από μικρογραφικά αγγεία, τα οποία θα ήταν δυνατό να χρησιμοποιηθούν ως σκεύη. Τα συνηθέστερα σχήματά τους είναι οι φιάλες και τα αμφικωνικά αγγεία με δύο κάθετες λαβές. Κατασκευάζονταν από τραχύ υλικό. Είναι μεγαλύτερα, λιγότερο καλά διατηρημένα και λιγότερο προσεγμένα από αυτά της πρώτης ομάδας¹³¹.

Η Μαραγκού επισημαίνει ότι το συγκεκριμένο των μικρογραφιών είναι ασαφές και ότι πολλά από τα ζωόμορφα ειδώλια και άλλα μικρογραφικά αντικείμενα (δε διευκρινίζει ποια) βρίσκονται σπασμένα. Θέτει το ερώτημα αν κατασκευάζονταν με σκοπό να σπάσουν, υπενθυμίζοντας ταυτόχρονα ότι κάποια από τα μικρογραφικά αγγεία (της πρώτης ομάδας) είναι πολύ καλά διατηρημένα. Αυτά της πρώτης ομάδας ίσως προορίζονταν για έκθεση ή ίσως είχαν ένα ιδιαίτερο νόημα, όπως για παράδειγμα χρήση για τοποθέτηση πολύτιμων υλικών. Σε ό,τι αφορά σε αυτά της δεύτερης ομάδας που κατασκευάστηκαν αδέξια και χωρίς ιδιαίτερη φροντίδα, υποστηρίζει ότι ίσως είχαν ένα νόημα που εμείς αγνοούμε και θεωρεί πιθανόν να επρόκειτο για αντικείμενα που μετά την κατασκευή τους δεν τα θαύμαζαν ή ακόμη και δεν τα κοιτούσαν¹³².

Με βάση τα παραπάνω, η Μαραγκού διακρίνει ανά κατηγορία διαφορετικά είδη συμβολισμού. Ο συμβολισμός της πρώτης ομάδας ακολουθεί τους κανόνες, είναι λεπτομερής, ακριβής και πιθανόν μόνιμος. Ο συμβολισμός της δεύτερης ομάδας είναι γενικός, αποδίδει απλά την έννοια του αντικειμένου και πιθανόν είχε μικρή διάρκεια ζωής. Ο συμβολισμός της τρίτης ομάδας είναι γενικός και πιθανόν μόνιμος. Τέλος, ο συμβολισμός της τέταρτης ομάδας είναι απών, με εξαίρεση τη γενικότερη ιδέα της μικρογράφησης. Θεωρεί επικίνδυνο να συνδεθούν η πρώτη και η Τρίτη ομάδα με την τελετουργία, η δεύτερη με το παιχνίδι και η τέταρτη με αποκλειστικά πρακτική λειτουργία, αν και αυτές οι υποθέσεις υποστηρίζει ότι δε θα πρέπει να αποκλειστούν. Επισημαίνει, τέλος, ότι το παιχνίδι και η θρησκεία ή η μαγεία μπορούν να έχουν ως αποτέλεσμα παρόμοιες ρεαλιστικές μικρογραφικές αναπαραστάσεις¹³³.

¹³¹ Marangou 1986a, 3

¹³² Marangou 1986a, 3 – 4

¹³³ Marangou 1986a, 4 – 5

Σιταγροί

Στους Σιταγρούς της Νεότερης και Τελικής Νεολιθικής βρέθηκαν 34 μικκύλα αγγεία. Σύμφωνα με τη Νικολαΐδου, τα σχήματα των μικρογραφικών αγγείων βρίσκονται σε στενή αντιστοιχία με τους «πραγματικούς κεραμικούς τύπους» της κάθε περιόδου. Οι φιάλες είναι το πιο συνηθισμένο σχήμα (15) και ακολουθούν οι φιάλες με πόδι (6) και τα κύπελλα (4), ενώ άλλοι τύποι είναι μοναδικοί (δε διευκρινίζεται ποιοι) [Εικ.19]. Σε όλα είναι κοινά τα χονδρά τοιχώματα και χείλη. Μόνο ένα από τα μικρογραφικά αγγεία χρονολογείται στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, ενώ τα υπόλοιπα είναι των φάσεων II και III του οικισμού (Νεότερη και Τελική Νεολιθική). Η Nikolaidou επισημαίνει ότι παρουσιάζονται πολλές διαφοροποιήσεις στις μορφές (ανοικτές, εξωνεύουσες κ. ά). Πρόκειται για μονόχρωμα κυρίως σκεύη, αρκετά από τα οποία είναι λειασμένα και κάποια αδρά. Το μέγεθός τους ποικίλει, ίσως, κατά την ερευνητρία, ανάλογα με τη χρήση. Τα περισσότερα έχουν διάμετρο χείλους μεταξύ 30 και 45 χιλιοστών και ύψος μεταξύ 20 και 35 χιλιοστών. Στον κατάλογο διαφόρων μικρών αντικειμένων, που περιλαμβάνει και τις περιγραφές μικρογραφικών αγγείων ανά φάση¹³⁴.

Περιγράφονται 2 κλειστά αγγεία, 2 αμφορίσκοι και 2 πίθοι της φάσης III. Το ένα κλειστό αγγείο έχει σφαιρικό προφίλ και μικροσκοπικές δακτυλιόσχημες λαβές και το άλλο έχει ελικοειδές προφίλ με κυλινδρικό λαιμό και εγχάρακτη διακόσμηση γύρω από το λαιμό και τον ώμο. Ο ένας αμφορίσκος έχει πλατύ αμφικωνικό σώμα και λαβές σε μορφή κρίκων, ενώ ο άλλος, επίσης αμφικωνικός αλλά λιγότερο τονισμένος, διαθέτει χονδρές λαβές που ξεκινούν από το λαιμό και καταλήγουν στο σώμα του αγγείου. Ο ένας πίθος διαθέτει κυλινδρική βάση και ψηλό λαιμό και το σώμα του είναι αμφικωνικό. Ο άλλος διαθέτει επίσης κυλινδρική βάση αλλά σώμα πλατύτερο με πιο ευθεία τοιχώματα¹³⁵.

Οι μικρογραφικές φιάλες με πόδι είναι ένα αρκετά ομοιογενές μικρό σύνολο των φάσεων II και III. Αποτελούνται από ανοικτό, ρηχό περιέκτη, κωνικό ή δισκοειδή ανάλογα με το βάθος, που τοποθετείται πάνω σε κυλινδρικό πόδι με κυκλική βάση. Οι διαστάσεις τους ποικίλουν – πολύ μικρά παραδείγματα έχουν διάμετρο χείλους 30 – 45 χιλιοστά και ύψος έως 35 χιλιοστά ενώ ένα μεγαλύτερο παράδειγμα με εγχάρακτη διακόσμηση έχει διάμετρο 60 χιλιοστά και ύψος περίπου

¹³⁴ Nikolaidou 2003, 436 – 437, 443 - 452

¹³⁵ Nikolaidou 2003, 436

50 χιλιοστά. Και στις δύο ομάδες τον βάθος έχει ένα εύρος από λίγα χιλιοστά έως 15 – 20 χιλιοστά. Το πόδι μπορεί να είναι αρκετά κοντό και χονδρό ή λεπτό. Η επιφάνεια είναι συνήθως μονόχρωμη ή και αδρή. Η Nikolaidou ξεχωρίζει δύο παραδείγματα: το ένα φέρει εγχάρακτη διακόσμηση που θυμίζει πτυχές φορέματος ειδωλίου [Εικ.20] και το άλλο περιέχει πέντε κυκλικά ψωμάκια ενώ το πάνω τμήμα του καλύπτεται με κόκκινη ώχρα. Υποθέτει ότι το δεύτερο ίσως αναπαριστά ένα πλήρους μεγέθους πρωτότυπο. Η μελετήτρια υποστηρίζει ότι οι παραπάνω διαφορές σε ένα τόσο μικρό σύνολο μικρογραφιών ίσως αντικατοπτρίζουν την ποικιλία στα αντίστοιχα πλήρους μεγέθους σκεύη σε ό,τι αφορά στη μορφή, τον πηλό, την επεξεργασία των επιφανειών και τις διακοσμητικές τεχνικές. Επισημαίνει, ωστόσο, ότι δε μπορούμε να είμαστε βέβαιοι αν η στυλιστική ποικιλία και στα μικρογραφικά και στα πλήρους μεγέθους αγγεία σχετίζεται και με λειτουργικές διαφορές¹³⁶.

Συμπερασματικά, σχετικά με τη χρήση των μικρογραφικών σκευών η Nikolaidou υποθέτει ότι θα ήταν κατάλληλα για τοποθέτηση και παρουσίαση μικρών ποσοτήτων φαγητού, ποτού, καρπών, βοτάνων κ. ά.. Επίσης, θεωρεί ότι θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως μικρά δοχεία για μπαχαρικά, κοσμήματα, ναρκωτικά και άλλα ιδιαίτερα αγαθά. Αναφέρει ως πιθανή και την ερμηνεία των παιδικών παιχνιδιών. Για τα καλύτερης ποιότητας παραδείγματα υποστηρίζει ότι οι λειτουργίες θα ενέπλεκαν την αισθητική, το συμβολισμό και τις κοινωνικές αξίες. Τέλος, για την κατηγορία που ονομάζει «microminiatures» (οι μικρογραφίες με διάμετρο και ύψος μικρότερα του μέσου όρου – 30-45 χιλιοστά και 20 – 35 χιλιοστά αντίστοιχα) διατυπώνει την άποψη ότι ίσως ανήκαν σε σύνολα μικρογραφιών μαζί με έπιπλα και ειδώλια ανάλογου μεγέθους, όπως φαίνεται από βαλκανικά παράλληλα. Επιπλέον, αναφέρει ότι στη Μεσοποταμία κατά τη Νεολιθική και την περίοδο των πρώιμων κρατών μικροσκοπικά αγγεία διάφορων τύπων λειτουργούσαν ως κουπόνια για μέτρηση (counting tokens)¹³⁷.

¹³⁶ Nikolaidou 2003, 437 - 8

¹³⁷ Nikolaidou 2003, 436 – 438

4.4.2 Μικκύλα αγγεία σε νεολιθικές θέσεις των Βαλκανίων

Čatež – Sredno polje

Τα μικκύλα αγγεία είναι συχνά ευρήματα στη θέση Čatež – Sredno polje του πρώτου μισού της 5^{ης} χιλιετίας στη Σλοβενία. Η Alenka Tomaž ορίζει ως μικρογραφικά τα αγγεία που φθάνουν έως 60 χιλιοστά στη διάμετρο και το ύψος τους. Θεωρεί ότι με μια πρώτη σκέψη το αγγείο εκλαμβάνεται ως περιέκτης, στον οποίο μπορεί να αποθηκευτεί, μαγειρευτεί και σερβιριστεί φαγητό. Επιπλέον, επισημαίνει ότι το αγγείο αναγνωρίζεται ως αντικείμενο που πρέπει να έχει σταθερά μέρη σώματος και όγκο, ώστε να υπάρχει ένας χώρος που να μπορεί να γεμίσει με διάφορες ουσίες. Υποστηρίζει ότι στις μελέτες του υλικού πολιτισμού η πρώτη σκέψη συνδέεται συνήθως με τη λειτουργία ενός αντικειμένου και μόνο στη συνέχεια ακολουθεί η υλική όψη του. Θεωρεί ότι, αν δεχθούμε ότι ένα σύμβολο συνήθως ορίζεται ως ένα σημαίνον που είναι εντελώς αυθαίρετο στη σχέση του με το σημαινόμενο - που σημαίνει ότι η σύνδεση διαμορφώνεται μόνο από κοινωνική σύμβαση (χρήση) -, τα αγγεία μπορούν να λειτουργήσουν συμβολικά. Επίσης, υποστηρίζει ότι τα μορφολογικά, τεχνολογικά και στυλιστικά χαρακτηριστικά των αγγείων σχετίζονται με τον πρακτικό σκοπό για τον οποίο κατασκευάστηκαν και είναι στενά συνδεδεμένα με το κοινωνικό συγκείμενο των κατασκευαστών και των χρηστών τους. Στοιχεία όπως το υλικό, η μορφολογία, η διακόσμηση και η επεξεργασία της επιφάνειας επηρεάζουν τον τρόπο, με τον οποίο το αγγείο γίνεται κοινωνικά αντιληπτό και καθορίζει το πώς χρησιμοποιείται σε συγκεκριμένα κοινωνικά συγκείμενα¹³⁸.

Στη θέση βρέθηκαν 28 μικρογραφικά αγγεία. Η κατασκευή τους είναι παρόμοια με των άλλων κεραμικών αντικειμένων, όσον αφορά στην τεχνική, το υλικό και την επεξεργασία της επιφάνειας. Οι επιφάνειές του γενικά είναι στιλβωμένες ή κάποιες φορές λειασμένες ενώ σπάνια είναι διακοσμημένα. Στα σχήματα περιλαμβάνονται κύπελλα, φιάλες, φιάλες με πόδι, κλειστά αγγεία και ευρύστομα αγγεία (η Tomaž συμπεριλαμβάνει και τα κουτάλια στα μικρογραφικά αγγεία) [Εικ.21]. Σύμφωνα με την Tomaž, τα μικκύλα μοιάζουν με αυτά που συνήθως θεωρούνται καθημερινά, χρηστικά αντικείμενα και το καθένα έχει μια μεγαλύτερου μεγέθους εκδοχή. Βρέθηκαν σε αρκετές κατασκευές του οικισμού αλλά όχι σε όλες και γενικά

¹³⁸ Tomaž 2005, 261 – 263

παρατηρήθηκε μια τάση για απόθεσή τους στα κεντρικά σημεία της θέσης. Η συχνότητα εμφάνισής τους ανά κατασκευή είναι σχετικά χαμηλή, αναλογικά με άλλα κεραμικά ευρήματα¹³⁹.

Η Tomaž παρατηρεί ότι τα μικρογραφικά αγγεία δεν έχουν αυτό που παραδοσιακά χαρακτηρίζει τα αγγεία, δηλαδή αρκετά μεγάλο όγκο ώστε να περιέχουν ουσίες. Θεωρεί ότι το μέγεθος των μικκύλων αγγείων υποστηρίζει τη συμβολική σημασία του αντικειμένου, αφού η πρακτική του σημασία μειώνεται, λόγω της έλλειψης όγκου. Επιπλέον, εντοπίζει διαφορετικές τάσεις στη χωρική διασπορά των μικκύλων αγγείων και της χρηστικής κεραμικής, συμπεραίνοντας ότι οι κυρίαρχοι τρόποι με τους οποίους χρησιμοποιούνταν κάθε ομάδα κεραμικής ήταν διαφορετικοί. Το γεγονός ότι τα μικρογραφικά αγγεία δεν είναι αρκετά συχνά ευρήματα σε κάθε κατασκευή την οδηγεί στην υπόθεση ότι θα ήταν ιδιαίτερα αντικείμενα και για αυτό η θέση τους στην κοινωνικοοικονομική οργάνωση του οικισμού και, συνεπώς, το συμβολικό τους νόημα πιθανότατα διέφεραν από αυτά άλλων κεραμικών αντικειμένων. Υποστηρίζει ότι η καλή τους ποιότητα δείχνει ότι πιθανόν να κατασκευάστηκαν από ενήλικες, γιατί θεωρεί ότι οι δεξιότητες του κεραμέα είναι δύσκολο να αποκτηθούν. Τέλος, επισημαίνει ότι η λειτουργία τους ως παιχνίδια είναι πιθανή αλλά και ότι δεν πρέπει να αποκλείονται άλλες ερμηνείες, καθώς πολλά αντικείμενα με διαφορετικές αρχικά λειτουργίες μπορούν να χρησιμοποιηθούν τελικά ως παιχνίδια¹⁴⁰.

Oncharovo

Στη θέση Oncharovo της 5^{ης} χιλιετίας στη Βουλγαρία βρέθηκε ένα ενδιαφέρον σύνολο μικρών αντικειμένων [Εικ. 22 - 23]. Σε μονόχωρο κτίριο των τελευταίων φάσεων του οικισμού εντοπίστηκε ένα σύνολο 26 μικρών αντικειμένων, που περιλαμβάνει 4 ειδώλια, 3 ορθογώνιες πλάκες, 3 τραπέζια, 6 καρέκλες, 3 κυλίνδρους, 3 φιάλες και 2 ανοιχτά αγγεία (pans). Τα ειδώλια είναι ανθρωπόμορφα και το ύψος τους φθάνει τα 80 χιλιοστά περίπου. Οι φιάλες έχουν διάμετρο περίπου 20 χιλιοστά και έχουν μορφή γενική (generic), ανοιχτή και στρογγυλεμένη. Και οι 3 διαθέτουν πώματα. Τα άλλα 2 ανοιχτά σκεύη είναι αρκετά μεγαλύτερα από τις φιάλες, το ένα είναι αδιακόσμητο και το άλλο φέρει γραπτή διακόσμηση στο εσωτερικό του όμοια

¹³⁹ Tomaž 2005, 264

¹⁴⁰ Tomaž 2005, 264 – 266

με των ορθογώνιων πλακών. Τα ίχνη φθοράς τους δείχνουν ότι χρησιμοποιήθηκαν με προσοχή ή τουλάχιστον ότι είχαν μεγάλη διάρκεια ζωής. Το σύνολο βρέθηκε κοντά σε 3 πίθους και στον ίδιο χώρο υπήρχαν χαμηλά έδρανα με άλλα σκεύη, εστία, μυλόπετρες και μία μικρογραφία του ίδιου του κτιρίου. Σύμφωνα με τον Bailey, το μέγεθος και ο προσανατολισμός του κτιρίου είναι συνηθισμένα και υποστηρίζει ότι οι μικρογραφίες δεν είναι κάτι το μοναδικό στον οικισμό, καθώς βρέθηκαν και άλλες αντίστοιχες σε άλλα σημεία και στρώματα. Θεωρεί, ωστόσο, ασυνήθιστο το γεγονός ότι όλα αυτά τα αντικείμενα βρέθηκαν μαζί και υποθέτει ότι ίσως ήταν αποθηκευμένα σε κάποιο από τα αγγεία¹⁴¹.

Η ανασκαφέας ερμήνευσε το σύνολο ως σκηνή λατρείας, υποστηρίζοντας ότι οι πλακέτες συμβολίζουν βωμούς, οι κύλινδροι τύμπανα και τα ειδώλια πιστούς. Το κτίριο θεωρήθηκε ιερό. Η γραπτή διακόσμηση των πλακετών, σύμφωνα με την Todofova, υποδεικνύει λατρεία του ήλιου, της σελήνης και άλλων φυσικών στοιχείων. Η Gimbutas υπέθεσε ότι πρόκειται για τελετουργική συγκέντρωση και ότι η θεά σχετίζεται με τη μουσική¹⁴².

Selevac

Στη θέση Selevac στη Σερβία βρέθηκαν περίπου 30 μικρογραφικά αγγεία από τις φάσεις II έως IV, δηλαδή από το 4100 έως το 3800 π.Χ.. Η Tringham παρατηρεί ποικιλία από μικρογραφικά αγγεία – τα χαρακτηρίζει «αντίγραφα των καλής ποιότητας πλήρους μεγέθους». Σε ό,τι αφορά στα σχήματα υπάρχουν από αμφικωνικές φιάλες και φιάλες με πόδι έως περιέκτες με χονδρά και αδρά τοιχώματα, σφαιρικοί ή ημισφαιρικοί [Εικ.24]. Η μικρογράφιση αναφέρεται σε σκεύη με διάμετρο μικρότερη των 10 εκατοστών – πολλά έχουν διάμετρο από 4 έως 7 εκατοστά. Η χρήση τους, κατά την Tringham, ποικίλει όσο και τα σχήματα και το υλικό τους. Έχουν ερμηνευθεί ως παιχνίδια, ως σκεύη για μικρές ποσότητες υλικών (μπαχαρικά, αλοιφές κ.ά) ή ως δοχεία για ζέσταμα μικρών ποσοτήτων υλικών. Κάποια από αυτά υποστηρίζει ότι ίσως ήταν χωνευτήρια χαλκού, αν και δεν υπάρχει απόδειξη για κάτι τέτοιο¹⁴³.

¹⁴¹ Bailey 2005, 26 – 27

¹⁴² Bailey 2005, 27

¹⁴³ Tringham 1990, 348

4.5 Συμπεράσματα

Συνοψίζοντας τα παραπάνω μπορούμε να κάνουμε τις εξής παρατηρήσεις. Πρώτο απ' όλα, στη διαπραγμάτευση του θέματος των μικκύλων αγγείων πρέπει να τεθεί το ζήτημα της σχέσης τους με τα αγγεία κανονικού μεγέθους. Τίθεται το ερώτημα αν πρέπει να αναζητήσουμε τα πρότυπα των μικκύλων αγγείων στην κεραμική κανονικού μεγέθους. Επιπλέον, θα μας απασχολήσουν η λειτουργικότητα και ο σκοπός των μικκύλων αγγείων. Σχετικά με αυτά τα ζητήματα οι προτάσεις της βιβλιογραφίας σχετίζονται άλλες φορές με το πρακτικό και άλλες φορές με το συμβολικό. Επίσης, παρατηρούμε ότι τα μικκύλα αγγεία, ανάλογα με το μέγεθος και την ποιότητα κατασκευής τους, ίσως προορίζονταν για διαφορετικούς σκοπούς και χρήσεις. Τέλος, τίθεται το ερώτημα από ποιους κατασκευάζονταν τα νεολιθικά μικκύλα αγγεία.

5. Τα μικκύλα αγγεία από το Μακρυχώρι, τη Μάνδρα και το Ραχμάνι

5.1 Εισαγωγή

Το κεφάλαιο αυτό αφορά στη διαπραγμάτευση του θέματος των μικκύλων αγγείων, μέσα από τη μελέτη ενός συνόλου μικκύλων αγγείων από τις θέσεις της ανατολικής Θεσσαλίας Μακρυχώρι, Μάνδρα και Ραχμάνι. Θα παρουσιάσουμε τις θέσεις, τη μεθοδολογία μελέτης και ταξινόμησης. Στη συνέχεια ακολουθεί συζήτηση του θέματος με βάση τα στοιχεία της μελέτης και της βιβλιογραφίας, με σκοπό την προσπάθεια συναγωγής συμπερασμάτων. Τίθεται το ζήτημα του μεγέθους: πρόκειται για μικρογραφίες μεγαλύτερων αντικειμένων ή αποτελούν σκεύη μικρού μεγέθους, ανεξάρτητα από τα αγγεία μεγαλύτερου μεγέθους; Επίσης, διερευνάται σε ποιες περιπτώσεις και σε ποια πλαίσια θα μπορούσε να χρησιμοποιείται ένα μικκύλο αγγείο και, κατ' επέκταση, ποιο νόημα ή ποια νοήματα έφερε το αντικείμενο αυτό. Ποια η σχέση τους με άλλα μικρά αντικείμενα της Νεολιθικής, όπως τα ειδώλια και οι μικρογραφίες οικημάτων; Στόχος είναι, χρησιμοποιώντας τα διαθέσιμα δεδομένα, να διατυπωθούν ερμηνείες για τα Νεολιθικά μικκύλα αγγεία.

5.2 Οι θέσεις

Πρόκειται για τρεις νεολιθικές θέσεις που βρίσκονται στην ανατολική Θεσσαλία.

Η ανασκαφή στο Μακρυχώρι πραγματοποιήθηκε από την ΙΕ' Ε.Π.Κ.Α. στο πλαίσιο κατασκευή παράπλευρης οδού Της Νέας Εθνικής Οδού Αθηνών – Θεσσαλονίκης. Ο οικισμός έχει τη μορφή μαγούλας αλλά το βόρειο τμήμα του απλώνεται σε επίπεδη έκταση. Κατοικήθηκε κατά την Αρχαιότερη και τη Νεότερη Νεολιθική Περίοδο αλλά και κατά την Εποχή του Χαλκού και τους Ιστορικούς Χρόνους¹⁴⁴.

Η σωστική ανασκαφή στη Μάνδρα, στο λόφο του Προφήτη Ηλία, πραγματοποιήθηκε από τη ΙΕ' Ε.Π.Κ.Α. στο πλαίσιο κατασκευής παρακαμπτήριας οδού, που εντάσσεται στο έργο της διαπλάτυνσης της Εθνικής Οδού Λάρισας –

¹⁴⁴ Wacw & Thompson 1912, 10 . Γαλλής 1992, 143 . Τουφεξής 2011, 540.

Τρικάλων. Αποκαλύφθηκαν εστιασμένα λείψανα του νεολιθικού οικισμού, που χρονολογούνται στη Νεότερη Νεολιθική Περίοδο¹⁴⁵.

Η ανασκαφή στη Μαγούλα Ραχμάνι πραγματοποιήθηκε από τη ΙΕ' Ε.Π.Κ.Α. στο πλαίσιο κατασκευής δρόμου που συνδέει τη Βιομηχανική Περιοχή Λάρισας με τη νέα Εθνική Οδό Αθηνών – Θεσσαλονίκης. Ο οικισμός κατοικήθηκε κατά τη Μέση, Νεότερη και Τελική Νεολιθική, καθώς και κατά την Εποχή του Χαλκού¹⁴⁶.

5.3 Η μελέτη

Πραγματοποιήθηκε μελέτη 19 μικκύλων αγγείων της Νεότερης Νεολιθικής από τις θέσεις Μακρυχώρι, Μάνδρα και Ραχμάνι. Δεν πρόκειται για μελέτη του συνόλου των μικκύλων αγγείων των θέσεων αυτών¹⁴⁷. Κατά τη μελέτη έγιναν αναλυτικά δελτία για το κάθε αντικείμενο που περιλαμβάνουν τα εξής πεδία: υλικό κατασκευής, τύπος, διαστάσεις (διάμετροι χείλους και βάσης, πάχος τοιχωμάτων, ύψος και βάρος), βαθμός διατήρησης, χρονολόγηση¹⁴⁸ και αναλυτική περιγραφή. Στο τελευταίο αυτό μέρος περιγράφονται ο πηλός (χρώμα, εγκλείσματα, όπτηση), η επιφάνεια (αδρή, λειασμένη, στιλβωμένη, διακοσμημένη) και όποιο άλλο ιδιαίτερο στοιχείο χαρακτηρίζει το αντικείμενο. Όλα τα αντικείμενα σχεδιάστηκαν και φωτογραφήθηκαν [Παράρτημα 3].

5.3.1 Το σχήμα

Για την ταξινόμηση των μικκύλων αγγείων με βάση το σχήμα χρησιμοποιήθηκαν η ορολογία και το σχηματολόγιο των αγγείων κανονικού μεγέθους της Νεότερης Νεολιθικής. Στην πλειοψηφία τους τα μικκύλα αγγεία της μελέτης έχουν σχήματα αγγείων πόσης. Αυτά περιλαμβάνουν 7 φιάλες διάφορων τύπων (κωνικές, ημισφαιρικές, τροπιδωτές) και 7 κύπελλα, με ή χωρίς λαβή. Πολύ λιγότερα είναι τα ευρύστομα αγγεία και μοναδικά είναι ένα κλειστό εγχάρακτο αγγείο, μία καρποδόχη και ένα ελλειψοειδές αγγείο με διαμπερείς διατρήσεις στη βάση [Σχ. 4 – 8].

¹⁴⁵ Τουφεξής 2000, 503

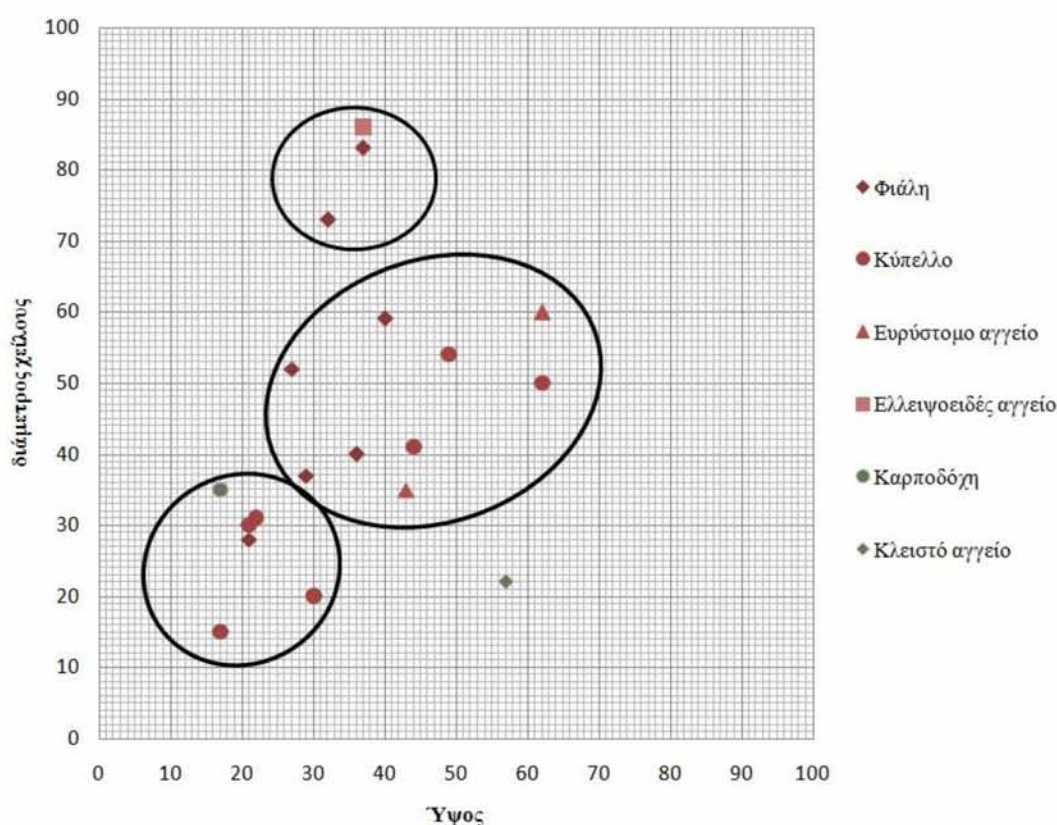
¹⁴⁶ Wace & Thompson 1912, 10 . Γαλλής 1992, 144 . Τουφεξής 2003, 508

¹⁴⁷ Το σύνολο της μελέτης εκτίθεται στη μόνιμη έκθεση του Διαχρονικού Μουσείου Λάρισας.

¹⁴⁸ Πρέπει να σημειωθεί ότι τα στοιχεία για τη στρωματογραφία είναι ελλιπή, καθώς οι θέσεις είναι υπό δημοσίευση και για αυτό θα ασχοληθώ περισσότερο με τα μορφολογικά χαρακτηριστικά και τη λειτουργία των αντικειμένων.

5.3.2 Οι διαστάσεις

Δημιουργήθηκε διάγραμμα διασποράς (ύψος – διάμετρος χείλους) προκειμένου να ταξινομηθούν τα μικκύλα αγγεία σε ομάδες με βάση το μέγεθος [Γραφ. 5.3.2.1]. Χρησιμοποιήθηκαν, με βάση τη βιβλιογραφία¹⁴⁹, το όριο ύψους των 30 χιλιοστών για τα πολύ μικρά (μικροσκοπικά – microminiatures) και το όριο των 60 χιλιοστών για τα μεσαία. Έτσι προέκυψε ταξινόμηση των μικκύλων αγγείων σε τρεις ομάδες, όπως φαίνεται στον Πίνακα 5.3.2.1.

Γραφ. 5.3.2.1 Διασπορά ύψος – διάμετρος χείλους μικκύλων αγγείων ανά σχήμα.

Παρατηρείται ότι σχεδόν όλα τα μικροσκοπικά αγγεία έχουν σχήματα αγγείων πόσης (φιάλες, κύπελλα) – εξαίρεση αποτελεί η μία καρποδόχη. Τα μεσαία και τα μεγάλα περιλαμβάνουν διάφορα σχήματα χωρίς κάποιο να κυριαρχεί.

¹⁴⁹ Nikolaidou 2003, 436 – 438 . Tomaž 2005, 261

ΟΜΑΔΑ	ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ	Α. Α. ΚΑΤ.	ΣΧΗΜΑ	ΣΥΝΟΛΟ
1. ΜΙΚΡΟΣΚΟΠΙΚΑ	Ύψος: έως 30 mm Διάμετρος χεύλους: έως 35 mm	3	Κύπελλο	6
		4	Κύπελλο	
		5	Κύπελλο	
		8	Κύπελλο	
		11	Φιάλη	
		12	Καρποδόχη	
2. ΜΕΣΑΙΑ	Ύψος: 30 – 65 mm Διάμετρος χεύλους: 35 – 60 mm	1	Φιάλη	9
		2	Φιάλη	
		6	Ευρύστομο αγγείο	
		9	Φιάλη	
		13	Κύπελλο	
		14	Κύπελλο	
		15	Φιάλη	
		16	Ευρύστομο αγγείο	
		17	Κύπελλο	
3. ΜΕΓΑΛΑ	Ύψος: 30 - 40 mm Διάμετρος χεύλους: >60 mm	7	Ελλειψοειδές αγγείο	3
		10	Φιάλη	
		19	Φιάλη	

Πιν.5.3.2.1 Οι ομάδες των μικκύλων αγγείων.

5.3.3 Τεχνικές διαμόρφωσης

Με βάση τη φροντίδα ως προς τη μορφοποίηση των μικκύλων αγγείων διακρίνω δύο κατηγορίες.

- (1) Αυτά που κατασκευάστηκαν με προσοχή και χαρακτηρίζονται από συμμετρία στις αναλογίες τους, διακόσμηση στην επιφάνειά τους ή άλλα στοιχεία που να δείχνουν ότι ο δημιουργός τους τα κατασκεύασε με ιδιαίτερη φροντίδα (Α.Α. 1, 7, 8, 17, 18, 19 [Εικ. 26, 33 - 38, 48 - 53, Σχ. 5(3), 6(1), 4(5), 7(2), 5(2), 8]).
- (2) Αυτά που κατασκευάστηκαν με λιγότερη φροντίδα, πιο απρόσεκτα ή, ίσως, βιαστικά, με αποτέλεσμα οι επιφάνειές τους να είναι λιγότερο ομαλές και οι αναλογίες τους να είναι λιγότερο συμμετρικές (εδώ εντάσσονται τα υπόλοιπα 13 μικκύλα αγγεία της μελέτης). Γενικά, δεν είναι διακοσμημένα αλλά κάποιες φορές τονίζονται πιο έντονα κάποια μέρη τους (Α.Α. 13 [Εικ. 44, Σχ. 7(1) (το συγκεκριμένο

κύπελλο αποτελεί εξαίρεση γιατί φέρει ίχνη γραπτής διακόσμησης)) ή διαθέτουν στοιχεία που τα κάνουν να ξεχωρίζουν, όπως λαβές (Α.Α. 6 [Εικ. 31 - 32, Σχ. 4(4)]) και αποφύσεις (Α.Α. 14 και 16 [Εικ. 45, 47, Σχ. 4(8), 5(1)]).

Το αν είναι προσεκτικά κατασκευασμένα ή όχι δε φαίνεται να σχετίζεται με το μέγεθος, καθώς και στις δύο κατηγορίες περιλαμβάνονται μικροσκοπικά, μεσαία και μεγάλα αγγεία.

5.2.4 Συνάφειες και χρονολόγηση

Τα μικκύλα αγγεία που μελετήθηκαν χρονολογούνται στη Νεότερη Νεολιθική, σε Προδιμηνιακές και Κλασικές Διμηνιακές φάσεις. Ως προς τις συνάφειες, υπάρχει ποικιλία καθώς βρέθηκαν σε υπαίθριους, ανοιχτούς χώρους/επιχώσεις κατοίκησης χωρίς αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, σε λάκκους και σε σημεία που σχετίζονται με κτίσματα [Παράρτημα 4].

Γραφ. 5.2.4.1 Οι συνάφειες των μικκύλων αγγείων.

Συγκεκριμένα, όπως φαίνεται στο Γράφημα 5.2.4.1, το σύνολο των μικκύλων αγγείων μοιράζεται σε ελεύθερους, υπαίθριους, ανοιχτούς χώρους/επιχώσεις κατοίκησης χωρίς αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, στο εσωτερικό λάκκων και στο εσωτερικό ή εξωτερικό κτισμάτων. Έξι μικκύλα αγγεία βρέθηκαν στο εσωτερικό λάκκων, των οποίων η χρήση κάποιες φορές είναι αβέβαιη, ενώ σε δύο περιπτώσεις

πρόκειται για δευτερογενείς επιχώσεις, που, σύμφωνα με τον ανασκαφέα, έχουν ενδεχομένως χαρακτήρα δομημένης εναπόθεσης. Σε ό,τι αφορά στους συσχετισμούς με κτίσματα, σε μία περίπτωση μικκύλο αγγείο βρέθηκε στο εσωτερικό κτίσματος και σε τρεις περιπτώσεις σε σχέση με κτίσματα ή τοίχους κτισμάτων, χωρίς να είναι βέβαιο αν πρόκειται για το εσωτερικό ή το εξωτερικό τους.

5.3 Συζήτηση

Ο συσχετισμός των μικκύλων αγγείων με την κεραμική μεγαλύτερου μεγέθους είναι αναπόφευκτος, εφόσον υπάρχει αντιστοιχία στις μορφές. Επιπλέον, θα ήταν αδύνατο να υπάρξει ταξινόμηση των σχημάτων των μικκύλων χωρίς αναφορά στην κεραμική μεγαλύτερου μεγέθους, καθώς μη γνωρίζοντας τη λειτουργία τους δε μπορούμε παρά να εντάξουμε τους τύπους των μικκύλων στους αντίστοιχους λειτουργικούς τύπους, οι οποίοι είναι όμοιοι στη μορφή τους αλλά όχι στο μέγεθός τους. Έτσι, αναγνωρίζονται φιάλες, κύπελλα, καρποδόχες και άλλοι τύποι χωρίς όμως αυτό να σημαίνει απαραίτητα ότι οι μικρογραφικές εκδοχές χρησιμοποιήθηκαν με τον ίδιο τρόπο με τις «κανονικές». Ίσως τα μικκύλα αγγεία μεγαλύτερου μεγέθους να μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν αλλά δε θα ίσχυε το ίδιο και για τα μικροσκοπικά. Επιπλέον, ακόμη και αν μια μικκύλη καρποδόχη, για παράδειγμα, λειτουργούσε όπως και η «κανονική», η λειτουργικότητά της θα ήταν σαφώς περιορισμένη, καθώς θα το επέβαλε το μικρό της μέγεθος. Επομένως, η ταξινόμηση κατά είδους αγγείου διευκολύνει τη μελέτη και εκφράζει μία μόνο από τις πιθανές ερμηνείες χρήσης των αντικειμένων. Με άλλα λόγια, όπως υποστηρίζεται και από άλλους¹⁵⁰, δεν μπορεί να υπάρξει πάντα η μεγαλύτερη δυνατή εκμετάλλευση των δυνατοτήτων των αντίστοιχων μη μικρογραφικών μορφών και η απώλεια της λειτουργικότητας είναι εμφανής. Ποιος θα μπορούσε να είναι, λοιπόν, ο σκοπός των μικκύλων αγγείων;

Στη βιβλιογραφία προτείνεται ότι τα μικκύλα αγγεία χρησιμοποιήθηκαν για τοποθέτηση, διατήρηση ή και παρουσίαση μικρών ποσοτήτων διαφόρων υλικών και ουσιών, όπως αρώματα, μπαχαρικά, βότανα κ.ά.¹⁵¹. Δεν αποκλείεται ότι μπορεί να ίσχυε κάτι τέτοιο αλλά αυτό που ενδιαφέρει σε αυτή την περίπτωση είναι σε ποιες περιστάσεις θα ήταν αυτό απαραίτητο. Είναι πιθανό να αποτελούσαν αντικείμενα της

¹⁵⁰ Τουρναβίτου 2009, 213 . Knappett 2012, 100

¹⁵¹ Nikolaidou 2003, 436 . Tringham 1990, 348

καθημερινής ζωής, αναγκαία για την τοποθέτηση αυτών των ουσιών που ήταν διαθέσιμες μόνο σε μικρές ποσότητες ή που δε θα ήταν σκόπιμο να υπάρχουν σε μεγαλύτερες ποσότητες; Επρόκειτο μήπως για πολύτιμα υλικά που χρησιμοποιούνταν ή ήταν διαθέσιμα μόνο σε εξαιρετικές περιστάσεις και στα πλαίσια τελετουργιών; Δυστυχώς, δε μπορούμε να το γνωρίζουμε και οι συνάφειες δε μας βοηθούν ακόμη να προσδιορίσουμε ακριβέστερα το περιβάλλον χρήσης.

Η Tomaž υποστηρίζει ότι όσο μειώνεται η πρακτική σημασία ενός σκεύους τόσο αυξάνεται η συμβολική. Τα μικκύλα αγγεία καλής ποιότητας και προσεκτικής κατασκευής έχει υποτεθεί ότι σχετίζονται με την αισθητική, το συμβολισμό και τις κοινωνικές αξίες¹⁵². Ίσως ένα μικκύλο αγγείο σε συγκεκριμένα πλαίσια, πιθανόν και μαζί με άλλες μικρογραφίες – ειδώλια, οικήματα - να συμβόλιζε ένα μεγάλου μεγέθους αγγείο αντίστοιχου τύπου ή και γενικά το αγγείο ως αντικείμενο και έννοια. Μια μικρή εκδοχή ενός αγγείου, που αντιγράφει ένα υπάρχον ή φανταστικό, είτε με σχετική ακρίβεια είτε αποσπασματικά, σίγουρα θα μπορούσε να αποδώσει την έννοια του σκεύους, σε τελετουργίες που απαιτούν το συμβολισμό ή και στα πλαίσια του παιχνιδιού (το τελευταίο αναλύεται περισσότερο στη συνέχεια). Τα μεγαλύτερα πιθανόν να συνδύαζαν τη συμβολική με την πρακτική σημασία, καθώς προσέφεραν λόγω μεγέθους περισσότερες δυνατότητες χρήσης ως «κανονικά» αγγεία σε σχέση με τα μικρότερα ή τα κατασκευασμένα με βιασύνη ή/και λιγότερη φροντίδα. Δεν αποκλείεται, ωστόσο, και τα μικρότερα ή τα μικροσκοπικά να περιείχαν και αυτά υλικά και ουσίες, εφόσον διέθεταν έστω μία υποτυπώδη χωρητικότητα.

Τα μικροσκοπικά μικκύλα αγγεία (Ομάδα 1) έχουν σαφώς μικρότερη χωρητικότητα από τα μικρογραφικά αγγεία του μέσου όρου (Ομάδα 2) και φαίνεται λογικό να έχουν εξαιρετικά μειωμένη λειτουργικότητα. Για αυτά έχει διατυπωθεί η άποψη ότι ίσως ανήκαν σε σύνολα μικρογραφιών μαζί με ειδώλια και έπιπλα ανάλογου μεγέθους, όπως φαίνεται από βαλκανικά παράλληλα¹⁵³. Στο σύνολο από το Oncharono υπάρχουν 3 μικροσκοπικές φιάλες αλλά και 2 ανοικτά μικκύλα αγγεία μεγαλύτερου μεγέθους. Σημειώνεται ότι στην έκθεση του Διαχρονικού Μουσείου της Λάρισας το εγχάρακτο μικροσκοπικό κύπελλο Α.Α. 8 [Εικ.36 - 38, Σχ. 4 (5)] εκτίθεται πάνω σε μικρογραφικό τραπέζι ως μέρος σύνθεσης που περιλαμβάνει ειδώλια, έπιπλα αλλά και ένα μεσαίου μεγέθους μικκύλο αγγείο. Το σύνολο από το

¹⁵² Nikolaidou 2003, 436 – 438 . Marangou 1986a, 4 – 5 . Tomaž 2005, 264

¹⁵³ Nikolaidou 2003, 438

Oncharono ερμηνεύθηκε ως σκηνή λατρείας, λόγω γραπτών συμβόλων σε κάποια από τα αντικείμενα¹⁵⁴. Θα μπορούσε, ωστόσο, να αποτελεί και σκηνή της καθημερινής ζωής ή ακόμη και «εξοπλισμό κουκλόσπιτου», δηλαδή ένα παιχνίδι όπως τα σημερινά που μιμούνται την πραγματικότητα.

Η ερμηνεία ως παιχνιδιών των μικρογραφιών, όχι μόνο σκευών αλλά και κτιρίων, επίπλων, ανθρώπων και ζώων, είναι πάντα μία πιθανότητα. Στη βιβλιογραφία προτείνεται συχνά ως μία από τις πιθανές εναλλακτικές λειτουργίες των μικκύλων αγγείων¹⁵⁵. Μια τέτοια υπόθεση θα μπορούσε να ισχύει για ένα μέρος των μικκύλων αγγείων της Θεσσαλίας, όπως τα μικροσκοπικά ή τα απρόσεκτα κατασκευασμένα, αλλά φαίνεται απίθανη για μεγαλύτερα και πιο προσεγμένα αγγεία, όπως για παράδειγμα για τη φιάλη με γραπτή διακόσμηση από το Ραχμάνι Α.Α. 19 [Εικ. 51 - 53, Σχ. 8]. Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί η άποψη της Tomaž ότι δεν πρέπει να αποκλείονται άλλες ερμηνείες πέραν του παιχνιδιού, αφού πολλά αντικείμενα με διαφορετικές αρχικά λειτουργίες, θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν τελικά και ως παιχνίδια¹⁵⁶.

Οι συνάψεις των μικκύλων αγγείων που μελετήθηκαν δείχνουν ότι τα αντικείμενα αυτά συνδέονται και με εξωτερικούς και με εσωτερικούς χώρους. Η παρουσία τους σε υπαίθριους χώρους μπορεί να σχετίζεται με το παιχνίδι αλλά και με τελετουργίες που λάμβαναν χώρα σε ανοιχτούς υπαίθριους χώρους. Με τελετουργίες ίσως να συνδέονται και τα μικκύλα αγγεία που εντοπίζονται σε κτίσματα ή σε εξωτερικούς χώρους που σχετίζονται με κτίσματα. Αυτά τα μικκύλα αγγεία θα μπορούσαν να έχουν χρησιμοποιηθεί στο πλαίσιο τελετών σχετικών με το νοικοκυριό ή άλλου είδους. Βεβαίως και σε αυτή την περίπτωση δεν αποκλείεται η σύνδεση με το παιχνίδι αλλά ούτε η πιθανή χρήση τους ως σκεύη. Τέλος, η παρουσία τους σε λάκκους θα πρέπει να εξετασθεί κάθε φορά ανάλογα με το χαρακτήρα του λάκκου. Τρία από τα μικκύλα αγγεία που μελετήθηκαν εντοπίστηκαν σε λάκκους, που, κατά τον ανασκαφέα, παρουσιάζουν ενδείξεις δομημένης εναπόθεσης. Σε τέτοιες περιπτώσεις μπορούμε να υποθέσουμε τελετουργική χρήση, η φύση της οποίας όμως είναι δύσκολο να προσδιοριστεί και έχει να κάνει με το σύνολο των αντικειμένων που τοποθετήθηκαν στο λάκκο. Για παράδειγμα, στον οικισμό της Τούμπας Κρεμαστής

¹⁵⁴ Bailey 2005, 27

¹⁵⁵ Nikolaidou 2003, 436 – 438 . Marangou 1986a, 4 – 5 . Tomaž 2005, 264 – 266 . Tringham 1990, 348

¹⁵⁶ Tomaž 2005, 264 – 266

Κοιλιάδας της Νεότερης Νεολιθικής, μυλόπετρα βρέθηκε σε λάκκο μαζί με σύνολο μικκύλων αγγείων [Εικ. 25], κάτι που η Χονδρογιάννη – Μετόκη συσχετίζει με συμβολικές πρακτικές που συνδέονται με τη γονιμότητα¹⁵⁷.

Άλλες ερμηνείες σχετίζονται με το πρακτικό και την καθημερινή ζωή. Η πρόταση της Simandiraki ότι τα μικκύλα αγγεία θα μπορούσαν να αποτελούν προωθητικά δείγματα για τεχνίτες, με βάση τα οποία θα δέχονταν παραγγελίες είναι ενδιαφέρουσα¹⁵⁸. Για τα καλής ποιότητας θα ήταν ίσως εύλογο να το υποθέσουμε αλλά τα κατώτερης ποιότητας σίγουρα δε θα παρείχαν τη δυνατότητα ανάδειξης των χαρακτηριστικών του αγγείου. Το γεγονός ότι τις περισσότερες φορές οι τύποι των μικκύλων αγγείων αντιστοιχούν σε τύπους της κανονικού μεγέθους κεραμικής υποστηρίζει αυτή τη θεωρία, αλλά, εάν ίσχυε, δε θα έπρεπε να βρίσκουμε σύνολα διαφόρων τύπων μικκύλων αγγείων καλής ποιότητας συγκεντρωμένα σε συγκεκριμένα σχετικά με κεραμικά εργαστήρια; Εδώ αξίζει να αναφερθεί η υπόθεση της Μαραγκού ότι οι μεγαλύτερες μικρογραφίες πιθανόν να αποτέλεσαν πρότυπα για τη δημιουργία των μικρότερων μικκύλων αγγείων¹⁵⁹. Για να επιβεβαιωθεί κάτι τέτοιο θα έπρεπε να βρεθούν μικροσκοπικές εκδοχές μαζί με τα μικρογραφικά πρότυπά τους.

Άλλη μία πρόταση της Simandiraki είναι ότι τα μικκύλα αγγεία θα μπορούσαν να είναι δοσομετρητές διαφόρων μεγεθών, αν και επισημαίνει ότι αυτό είναι πιθανό για κάποιες κατηγορίες και απίθανο για άλλες¹⁶⁰. Σίγουρα αυτή η υπόθεση δε μπορεί να αφορά στο σύνολο των μικρογραφικών αγγείων. Αυτά που είναι κατασκευασμένα με προσοχή και είναι διακοσμημένα δε φαίνεται πιθανό να προορίζονταν για δοσομετρητές. Από την άλλη πλευρά τα πιο απλά και απρόσεκτα κατασκευασμένα απαντούν σε διάφορους τύπους και δε φαίνεται να υπάρχει τυποποίηση με βάση το μέγεθος, η οποία θα ήταν απαραίτητη σε ένα σύστημα μέτρησης.

Τέλος, οφείλουμε να αναφέρουμε την ερμηνεία των μικροσκοπικών αγγείων, με ελάχιστη χωρητικότητα, ως «μάρκες». Έγινε ήδη λόγος για τα μικρογραφικά κύπελλα της Εποχής του Χαλκού από τα Μάλια, η έλλειψη λειτουργικότητας και το συγκεκριμένο των οποίων φαίνεται να συνηγορούν υπέρ μιας τέτοιας ερμηνείας¹⁶¹. Κατά τη γνώμη μου και με βάση τις συνάφειες των μικκύλων αγγείων που

¹⁵⁷ <http://www.archaiologia.gr/> 28/5/2016

¹⁵⁸ Simandiraki 2011, 52 – 56

¹⁵⁹ Marangou 1986b, 57

¹⁶⁰ Simandiraki 2011, 52 – 56

¹⁶¹ Knappett 2012, 97 – 98

μελετήθηκαν, δε θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι τα νεολιθικά μικκύλα αγγεία λειτουργούσαν ως μάρκες. Βεβαίως, στη Νεολιθική Εποχή δε μπορούμε να αναζητήσουμε αρχεία αντίστοιχα με αυτά της Παλαιοανακτορικής Κρήτης. Επιπλέον, δεν παρατηρείται συγκέντρωση όμοιων μικροσκοπικών αγγείων ανά στρώμα ούτε κάποια άλλη ένδειξη που να οδηγεί σε τέτοιο συμπέρασμα.

Ποιοι ήταν οι κατασκευαστές των μικκύλων αγγείων; Πρόκειται για ένα ερώτημα που έχει απασχολήσει τους μελετητές των αντικειμένων αυτών και που σχετίζεται άμεσα με τη λειτουργία τους.

Η Elizabeth Bagwell (2002) κατά τη μελέτη των μικκύλων αγγείων από το Pecos Pueblo αναζήτησε τους κατασκευαστές τους. Επισημαίνει ότι στην αρχαιολογία οι μελετητές των τεχνικών παραγωγής υποστηρίζουν ότι η εμπειρία και η εξάσκηση μειώνουν την ποικιλομορφία των προϊόντων, συσχετίζοντας τις περισσότερες δεξιότητες με τη λιγότερη ποικιλία και το αντίστροφο. Σύμφωνα με την Bagwell, οι ερευνητές που μελετούν τα πήλινα αγγεία της προϊσπανικής νοτιοδυτικής Αμερικής συχνά θεωρούν ότι τα μικρογραφικά και κακής ποιότητας αγγεία κατασκευάζονταν από παιδιά, για δύο κυρίως λόγους· ίσως τα κατασκεύαζαν με σκοπό να τα χρησιμοποιήσουν ως παιχνίδια ή στα πλαίσια εξάσκησης, όταν μάθαιναν την τέχνη του κεραμέα. Υποθέτουν, έτσι, ότι τα παιδιά είχαν λιγότερες δεξιότητες από τους ενήλικες και ότι με αυτό τον τρόπο εξηγούνται κάποιες κακοφτιαγμένες μικρογραφίες. Η Bagwell επισημαίνει ότι εθνογραφικές μελέτες έδειξαν ότι σε κάποιους πολιτισμούς τα παιδιά δημιουργούν τα ίδια τα παιχνίδια τους. Επιπλέον, θεωρεί ότι ίσως τα παιδιά κατασκεύαζαν μικκύλα αγγεία για να εξασκηθούν ή να μιμηθούν τους ενήλικες ενώ θα κοινωνικοποιούνταν ως ειδικοί τεχνίτες ή θα μάθαιναν τις απαραίτητες οικιακές δραστηριότητες για ένα νοικοκυριό. Τονίζει, μάλιστα, ότι το παιχνίδι μπορεί να ενισχύσει τις διδακτικές διαδικασίες για τα μικρά παιδιά. Από την άλλη πλευρά, άλλοι μελετητές υποστηρίζουν ότι τα μικρογραφικά αγγεία κατασκευάζονταν από ενήλικες για τελετουργικούς σκοπούς¹⁶².

Μέσα από τη μελέτη της η Bagwell παρατήρησε ότι η «κανονικού» μεγέθους κεραμική κατασκευάζονταν από ειδικευμένους ενήλικες, χαρακτηρίζονται από ομοιομορφία και τα αγγεία έχουν ενδείξεις χρήσης ως περιέκτες, σε αντίθεση με τα κακοφτιαγμένα μικρογραφικά αγγεία, τα οποία δείχνουν ένα χαμηλό επίπεδο

¹⁶² Bagwell 2002, 90 – 98

ειδίκευσης και κατασκευάζονταν από παιδιά. Από την άλλη πλευρά τα καλής ποιότητας μικκύλα αγγεία δημιουργούνταν από ενήλικες που διέθεταν υψηλό ποσοστό ειδίκευσης. Υποθέτει, επομένως, ότι παιδιά και ενήλικες κατασκεύαζαν μικκύλα αγγεία, τα μεν ώστε να δημιουργήσουν παιχνίδια ή ώστε να μάθουν την τέχνη της κεραμικής και οι δε με σκοπό να τα χρησιμοποιήσουν σε τελετουργικά πλαίσια. Η Bagwell για να καταλήξει σε αυτά τα συμπεράσματα εξέτασε ορισμένα χαρακτηριστικά των σκευών (για παράδειγμα, την τεχνική κατασκευής, τη συμμετρία κ. ά.), χωρίζοντάς τα σε επίπεδα και αντιστοιχίζοντάς τα με επίπεδα δεξιότητας, τα οποία υπέθεσε ότι αντιστοιχούν σε αυξανόμενη εμπειρία και ηλικία¹⁶³.

Επομένως, μπορούμε να υποθέσουμε ότι είτε ενήλικες είτε παιδιά είτε και οι δύο είτε έμπειροι είτε μαθητευόμενοι κατασκεύαζαν μικκύλα αγγεία. Η εμπειρία του κατασκευαστή βεβαίως είναι ένας παράγοντας που πιθανότατα σχετίζεται με την ποιότητα και την εμφάνιση του αγγείου, χωρίς να αποκλείεται ότι ρόλο διαδραμάτιζαν και άλλοι παράγοντες, όπως ο σκοπός του αγγείου και τα πλαίσια στα οποία δημιουργήθηκε.

Εάν πράγματι τα παιδιά ασχολούνταν με την κατασκευή αγγείων, οι υποθέσεις ότι μάθαιναν την τέχνη ή/και κατασκεύαζαν τα παιχνίδια τους φαίνονται εύλογες. Σύμφωνα με την Baxter, είναι λογικό να αναζητηθούν τα παιδιά στα πλαίσια της τεχνικής παραγωγής, καθώς οι τέχνες απαιτούν την απόκτηση τεχνικών δεξιοτήτων και πολιτισμικής γνώσης και, επομένως, πρέπει να διδαχθούν. Τονίζει ότι αυτό δε σημαίνει ότι όλοι οι μαθητευόμενοι στις τέχνες ήταν παιδιά αλλά ότι φαίνεται ότι πολλοί αρχάριοι τεχνίτες, πιθανόν να άρχιζαν να εκπαιδεύονται σε μικρές ηλικίες. Όπως και η Bagwell, αναφέρει τις τάσεις τα αντικείμενα με ενδείξεις κατασκευής από άπειρα χέρια να θεωρούνται συχνά έργο αρχάριων τεχνητών και η ομοιομορφία των προϊόντων να συσχετίζεται με τις δεξιότητες. Μία τεχνική αναγνώρισης των παιδιών σε τέτοια πλαίσια υπήρξε η μελέτη των δακτυλικών αποτυπωμάτων στα πήλινα ειδώλια και αγγεία – «κανονικά» και μικρογραφικά. Η Baxter αναφέρει ότι οι μελέτες αυτές έδειξαν ότι τα παιδιά ίσως εκπαιδεύονταν για να γίνουν κεραμείς μέσα από το παιχνίδι και ότι η κατασκευή και η χρήση παιχνιδιών θα ήταν πολιτισμικά συσχετισμένες¹⁶⁴.

¹⁶³ Bagwell 2002, 94, 104 – 107

¹⁶⁴ Baxter 2008, 167 – 168

Αποτυπώματα παιδικών δακτύλων αναζήτησαν οι Králík, Urbanová και Hložek στα μικρογραφικά αγγεία της θέσης του 6700 π. Χ. Těšetice – Kyjovice. Πραγματοποίησαν μετρήσεις δακτυλικών αποτυπωμάτων με βάση δείγμα αναφοράς και συμπέραναν ότι τα παιδιά εμπλέκονταν ευθέως με τις διαδικασίες δημιουργίας μικκύλων αγγείων¹⁶⁵. Δυστυχώς, δεν εντοπίστηκαν αποτυπώματα στα αγγεία της μελέτης, ώστε να καταλήξουμε σε ένα αντίστοιχο συμπέρασμα. Επομένως, την εμπλοκή των παιδιών στην διαδικασία παραγωγής των μικκύλων αγγείων μπορούμε μόνο να την υποθέσουμε.

5.4 Συμπεράσματα

Συμπερασματικά, η σύγκριση των μικκύλων αγγείων με την κεραμική μας βοηθά στην ταξινόμηση. Βεβαίως υπάρχουν αντιστοιχίες με τα σχήματα και άλλα χαρακτηριστικά της κεραμικής. Ωστόσο, ο στόχος της κατασκευής μικκύλων αγγείων δε φαίνεται να ήταν η αντιγραφή των αγγείων «κανονικού» μεγέθους. Μέρος της λειτουργικότητας των αγγείων «κανονικού» μεγέθους μπορεί να υπάρχει και στα μικκύλα, κυρίως στα μεγαλύτερα παραδείγματα. Κατά τη γνώμη μου, στις περισσότερες περιπτώσεις δεν πρόκειται για αντιγραφή της κεραμικής με σκοπό την κατασκευή ακριβούς ομοιώματος αλλά πρόκειται για κατασκευή αντικειμένου που αποδίδει την έννοια του σκεύους. Η έμπνευση, όμως, προέρχεται από την κεραμική και έτσι προκύπτει η επιλογή δημιουργίας των διάφορων λεπτομερειών, όπως λαβές, αποφύσεις κ. ά..

Το μέγεθος σίγουρα διαδραματίζει σημαντικό ρόλο. Τα μικροσκοπικά μάλλον συνδέονται περισσότερο με το συμβολικό παρά με το πρακτικό, λόγω του πολύ μικρού μεγέθους τους, που δε θα ευνοούσε τη λειτουργικότητα αλλά θα επικοινωνούσε νοήματα. Ο συσχετισμός με σύνολα μικρογραφιών δείχνει ότι ο συμβολισμός εμπλέκεται είτε τα αντικείμενα σχετίζονται με λατρεία είτε με αναπαράσταση της ζωής, μέσω του παιχνιδιού ή τελετουργιών. Τα μεγαλύτερα ίσως μπορούσαν ευκολότερα να χρησιμοποιηθούν ως σκεύη λόγω της μεγαλύτερης χωρητικότητας αλλά και εδώ υπάρχει η σχέση με το συμβολικό. Η βιαστική κατασκευή δείχνει ότι πιθανόν δεν απασχολούσαν η χρησικανότητα και η αισθητική αλλά ο συμβολισμός του αντικειμένου. Η χρήση τους ως σκεύη καθημερινής χρήσης

¹⁶⁵ Králík et al. 2008, 7 – 9

δικαιολογείται στην περίπτωση που ήταν απαραίτητη η τοποθέτηση μικρών ποσοτήτων ουσιών και υλικών. Η πιθανότητα να προορίζονταν για χρήση σε τελετουργικά πλαίσια ή/και ιδιαίτερες περιστάσεις δε μπορεί να αποκλειστεί.

Σε ό,τι αφορά στους κατασκευαστές τους ίσως ήταν και ενήλικες και παιδιά. Παιδιά μπορεί στα πλαίσια του παιχνιδιού ή της μαθητείας να μιμούνταν τους γονείς τους που κατασκεύαζαν αγγεία. Μπορεί, όμως και ενήλικες να κατασκεύαζαν μικκύλα αγγεία για να χρησιμοποιηθούν από τους ίδιους ή τα παιδιά τους στα πλαίσια τελετουργιών, παιχνιδιού ή άλλων δραστηριοτήτων, που δε γνωρίζουμε. Το να αποτελούσαν προϊόντα εξάσκησης παιδιών ή νέων κεραμέων είναι μία πιθανότητα, αν και τίθεται το ερώτημα γιατί οι πρώτες απόπειρες αφορούσαν μικκύλα αγγεία, εφόσον ο στόχος ήταν η κατασκευή «κανονικών»¹⁶⁶. Κατά τη γνώμη μου, τα ασύμμετρα, τα λιγότερο προσεγμένα και φροντισμένα, δεν πρέπει κατ' ανάγκη να συνδέονται με άπειρους κατασκευαστές (ενήλικες ή παιδιά). Αντίθετα, ο σκοπός του αντικειμένου και τα πλαίσια, στα οποία δημιουργήθηκε (παιχνίδι, βιαστική κατασκευή για άμεση χρήση, τελετουργικό πλαίσιο) είναι πιθανότερο να επηρέαζαν τις επιλογές του κεραμέα για την κατασκευή, την ποιότητα και την εμφάνιση του αγγείου.

Επομένως, τα μικκύλα αγγεία προσφέρουν τη δυνατότητα πολλαπλών ερμηνειών. Δεν είμαστε σε θέση να υποστηρίξουμε με βεβαιότητα μία ερμηνεία και πιθανόν τα ίδια τα αντικείμενα να μη χρησιμοποιήθηκαν με έναν και μόνο τρόπο κατά τη διάρκεια της ζωής τους, καθώς η μορφή και το μέγεθός τους επιτρέπουν κάτι τέτοιο. Περαιτέρω μελέτη των αντικειμένων και των συναφειών τους θα συμβάλλουν στην καλύτερη κατανόησή τους.

¹⁶⁶ Όπως είδαμε στο κεφάλαιο 4, σύμφωνα με την Simandiraki - Grimshaw, απαιτούνται διαφορετικές απτικές διαδικασίες για τη δημιουργία μικκύλων αγγείων και διαφορετικές για αγγεία μεγαλύτερου μεγέθους και η διαδικασία συνεπάγεται διαφορετικές ψυχοκινητικές δεξιότητες, πιο ανοιχτές χειρονομίες, διαφορετικούς τύπους πίεσης και διαφορετικό μέγεθος δακτύλων ή τουλάχιστον διαφορετικού εύρους κινήσεις των δακτύλων (Simandiraki - Grimshaw 2012, 261).

6. Συμπεράσματα – Επίλογος

Ασχοληθήκαμε με δυο κατηγορίες πήλινων αντικειμένων της Νεολιθικής Περιόδου, με σκοπό τη συναγωγή συμπερασμάτων για τη λειτουργία τους και τα νοήματα που έφεραν. Στην προσπάθεια αυτή και στις δύο περιπτώσεις καταγράφηκαν τα διαθέσιμα δεδομένα από τη βιβλιογραφία και μελετήθηκε ένα σύνολο αντικειμένων. Η ερμηνεία των αντικειμένων και των δύο κατηγοριών αποδείχθηκε δύσκολο εγχείρημα, για διαφορετικούς λόγους κάθε φορά.

Σε ό,τι αφορά στα αποστρογγυλεμένα όστρακα οι ερμηνείες που σχετίζονται με την πρακτική λειτουργία τους δε φαίνεται να επιβεβαιώνονται ή τουλάχιστον δε φαίνεται να ισχύει κάποια από αυτές για το σύνολο των αντικειμένων. Το ίδιο ισχύει, ωστόσο, και για αυτές που σχετίζονται με τη συμβολική τους λειτουργία ως όργανα μέτρησης ή καταγραφής ή ως σύμβολα συμφωνιών. Επιπλέον, οι συνάφειες δε μας βοηθούν ακόμη στον προσδιορισμό της λειτουργίας τους. Γνωρίζουμε ότι με την ανακύκλωση οστράκων αγγείων μέσω της επεξεργασίας τους κατασκευάζονταν αντικείμενα με διαφορετικούς σκοπούς, όπως σφονδύλια και εργαλεία. Θα μπορούσαμε, επομένως, να υποθέσουμε ότι αποστρογγυλεμένα όστρακα κατασκευάζονταν για να επιτελέσουν διαφορετικές λειτουργίες. Μάλιστα, στην περίπτωση των σκόπιμα σπασμένων αποστρογγυλεμένων οστράκων, ακόμη και το ίδιο όστρακο θα μπορούσε κατά τη διάρκεια της ζωής του να αλλάξει σκοπό.

Σε ό,τι αφορά στα μικκύλα αγγεία τέθηκε και πάλι το ζήτημα της πρακτικής και της συμβολικής λειτουργίας. Καθοριστικός παράγοντας είναι αυτός του μεγέθους, καθώς η μείωση των διαστάσεων μειώνει τη λειτουργικότητα. Έτσι, κάποια μεγαλύτερα είναι πιθανότερο να χρησιμοποιήθηκαν ως σκεύη από άλλα μικρότερα με ελάχιστη χωρητικότητα. Για τα τελευταία – αλλά ίσως και για τα πρώτα – πιθανόν ο σκοπός να ήταν η απόδοση της έννοιας του σκεύους χωρίς χρήση του αντικειμένου ως σκεύους στα πλαίσια του παιχνιδιού ή τελετουργιών. Επίσης, η ταυτότητα του κατασκευαστή ίσως επηρέαζε το σκοπό των μικκύλων αγγείων (για παράδειγμα, τα παιδιά μπορεί να τα κατασκεύαζαν για παιχνίδια ή για χρήση σε διαβατήριες τελετές ενηλικίωσης και οι ενήλικες για χρήση σε άλλου είδους τελετές). Τέλος, διαφορετικές λειτουργίες ίσως είχαν τα φροντισμένα και τα βιαστικά κατασκευασμένα. Επομένως, και για τα μικκύλα αγγεία μπορεί να ισχύει ότι κάποια είχαν διαφορετική λειτουργία

από άλλα αλλά και η αλλαγή του σκοπού κατά τη διάρκεια της ζωής του αντικειμένου.

Από τα παραπάνω αναδεικνύεται η δυσκολία της κατανόησης των πεποιθήσεων της νεολιθικής κοινωνίας μέσα από τον υλικό πολιτισμό. Όπως υποστηρίζει η Hurcombe, οι ιδιότητες των υλικών που είναι αντιληπτές από μία κοινωνία είναι οι μοναδικές που έχουν σημασία για αυτή – αν μια ιδιότητα δε μπορεί να γίνει αντιληπτή είναι σαν να μην υπάρχει¹⁶⁷. Η απουσία γραπτών πηγών, σε συνδυασμό με τις διαφορετικές δικές μας εμπειρίες με τον υλικό πολιτισμό, καθιστά δύσκολη την αναγνώριση των ορίων μεταξύ πρακτικού και συμβολικού, ορίων που ίσως να μην ήταν σαφή ούτε στην ίδια τη νεολιθική κοινωνία. Επιπλέον, πιθανές αόρατες σε εμάς πτυχές των αντικειμένων και των συναφειών τους μπορεί να εμποδίζουν την πλήρη κατανόησή τους. Επομένως, ο εντοπισμός της λειτουργίας και του περιβάλλοντος χρήσης αντικειμένων, το σκοπό των οποίων δε μπορούμε να συμπεράνουμε άμεσα και με βεβαιότητα, είναι μια πολύπλοκη διαδικασία. Περαιτέρω μελέτη των αποστρογγυλεμένων οστράκων και των μικκύλων αγγείων, των συναφειών και των παραλλήλων τους θα συντελέσει στην αποκάλυψη των τρόπων χρήσης και των νοημάτων τους.

¹⁶⁷ Hurcombe 2007, 537

Συντομογραφίες

A.A./A.A.KAT.	Αύξων αριθμός καταλόγου
AN	Αρχαιότερη Νεολιθική
Αρ. Αντικ.	Αριθμός αντικειμένου
Γραφ.	Γράφημα
Εικ.	Εικόνα
MN	Μέση Νεολιθική
NN	Νεότερη Νεολιθική
TN	Τελική Νεολιθική
Πιν.	Πίνακας
Σχ.	Σχέδιο

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Akkermans, P.M.M.G. 2010. Late Neolithic Architectural Renewal: The Emergence of Round Houses in the Northern Levant, c. 6500-6000 BC. in: Bolger D., Maguire L.C. (eds) *Development of Pre-State Communities in the Ancient Near East*. Oxford: Oxbow Books. 22-28.
- Bagwell, E. A. 2002. Ceramic form and skill. Attempting to indentify child producers at Pecos Pueblo, New Mexico. in Kamp, K. A. (ed) *Children at the prehistoric Puebloan Southwest*. The University of Utah Press.
- Bailey, D. W. 2000. *Balkan prehistory. Exclusion, incorporation and identity*. London, New York. Routledge.
- Bailey, D. W. 2005. *Prehistoric figurines. Representation and corporeality in the Neolithic*. London, New York. Routledge.
- Baxter, J. E. 2008. The archaeology of childhood. *Annual Review of Anthropology* 37: 159 – 175.
- Budja, M. 1998. Clay tokens – accounting before writing in Eurasia. in Budja, M. (ed.) *Neolithic Studies 5 Documenta Praehistorica* 25: 219 – 235.
- Budja, M. 2003. Seals, contracts and tokens in the Balkans early neolithic: where in the puzzle. in Budja, M. (ed.) *Neolithic Studies 10 Documenta Praehistorica* 30: 115 – 130.
- Carington – Smith, J. 2000. The small finds. The spinning and weaving implements. in Ridley, E., Wardle, K. A. & Mould, C. A. (eds) *Servia I*. Supplementary volume No 32. The British School at Athens 207 – 263.
- Chapman, J. C. 2000. *Fragmentation in archaeology. People, places and broken objects in the prehistory of south-eastern Europe*. London. Routledge.
- Cherry, J. F., Davis, J. L., Demitrack, A., Mantzourani, E., Strasser, T. F. & Talalay, L. E. 1988. Archaeological survey in an artifact - rich landscape: a middle Neolithic example from Nemea, Greece. *American Journal of Archaeology* 92 (2): 159 – 176.
- Coleman, J. E. 1977. *Keos. Volume I. Kephala. A late Neolithic settlement and cemetery*. American School of Classical Studies. Princeton.
- Demoule, J-P. & Perlè C. 1993. The Greek Neolithic: a new review. *Journal of World Prehistory* 7(4): 355 – 416.

- D' Onofrio, A. M. (ed.) 2007. *Tallies, tokens and counters. From the Mediterranean to India*. Università degli Studi di Napoli "L' Orientale".
- Elster, E. S. 2003. Objects of utility, pottery and plastic forms. in Elster, E. S. & Renfrew, C. (eds) *Prehistoric Sitagroi: excavations in northeast Greece, 1968 – 1970. Volume 2: The final report*. Cotsen Institute of Archaeology. University of California. 422 – 430.
- Evans, J. D. & Renfrew, C. 1968. *Excavations at Saliagos near Antiparos*. The British School of Archaeology at Athens. Thames & Hudson.
- Forouzan, F., Glover, J. B., Williams, F. & Deocampo, D. 2012. Portable XRF analysis of zoomorphic figurines, "tokens" and sling bullets from Chogha Gavaneh, Iran. *Journal of Archaeological Science* 39: 3534 – 3541.
- Gimbutas, M. 1989. Ornaments and miscellaneous objects. in Gimbutas, M., Winn, S. & Shimabuku, D. (eds) *Achilleion: a neolithic settlement in Thessaly, Greece 6400 – 5600 BC*. Institute of Archaeology. University of California. 251 – 258.
- Hodder, I. 2005. Changing entanglements and temporalities. in Hodder, I. (ed) *Changing materialities at Çatalhöyük. Reports from the 1995 – 99 seasons*. McDonald Institute for Archaeological Research. British Institute at Ankara. 1 – 22.
- Hurcombe, L. 2007. A sense of materials and sensory perception in concepts of materiality. *World Archaeology* 39 (4): 532 – 545.
- Kalogirou, A. & D. Urem - Kotsou, (submitted 2004). Neolithic pottery in Macedonia. in Grammenos, D. (ed) *Prehistory in Macedonia*. University Studio Press.
- Knappett, C. 2012. Meaning in miniature: semiotic networks in material culture. in Jessen, M., Johansen, N. & Jensen, H. (eds) *Excavating the mind*. Aarhus University Press 87 – 109.
- Kopytoff, I. 1986. The cultural biography of things: commoditization as process. in Appadurai, A. (ed) *The social life of things. Commodities in cultural perspective*. Cambridge University Press.
- Králik, M., Urbanová, P. & Hložek, M. 2008. Finger, hand and foot imprints: the evidence of children on archaeological artifacts. in Dommasnes, L. H. & Wrigglesworth, M. (eds) *Children, identity and the past*. Cambridge Scholars Publishing 1 – 15.

- Lemonnier, P. 1986. The study of material culture today: towards an anthropology of technical systems. *Journal of Anthropological Archaeology* 5: 147 – 186.
- Marangou, C. 1986 (a). Interpretation problems of miniatures in the Late Neolithic – an example: Dikili Tash, Greece. in *Archaeological “objectivity” in interpretation. Volume 2. Material culture and symbolic expression. The World Archaeological Congress 1 – 7 September 1986 Southampton and London*. Allen and Unwin. 1 – 5.
- Marangou, C. 1986 (b). Problèmes d’interprétation des objets miniatures de Dikili Tash (Néolithique Récent) in Bonanno, A. (ed.) *Archaeology and fertility cult in the ancient Mediterranean*. The University of Malta.
- Marangou, C. 2001. Evidence for counting and recording in the neolithic? Artefacts as signs and signs as artefacts. in Michailidou, A. (ed.) *Manufacture and measurement: counting, measuring and recording craft items in Early Aegean societies*. 9 – 13.
- Mathieu, J. R. 2002. Experimental archaeology: replicating past objects, behaviors and processes. Oxford. BAR International Series.
- McPherron, A. & Srejović, D. (eds) 1988. *Divostin and the Neolithic of central Serbia*. Department of Anthropology. University of Pittsburg.
- Nikolaidou, M. 2003. Miniatures and models. in Elster, E. S. & Renfrew, C. (eds) *Prehistoric Sitagroi: excavations in northeast Greece, 1968 – 1970. Volume 2: The final report*. Cotsen Institute of Archaeology. University of California. 431 – 442.
- Outram, A. K. 2008. Introduction to experimental archaeology. *World Archaeology* 40(1): 1 – 6.
- Papadopoulos, J. K. 2002. Παίζω ή χέζω; A contextual approach to pessi (gaming pieces, counters or convenient wipers?). *Hesperia* 71: 423 – 427.
- Perlès, C. 2001. The Early Neolithic in Greece. Cambridge. Cambridge University Press.
- Reingruber, A. 2008. *Die Argissa – Magula. Das frühe und das beginnende mittlere Neolithikum in Lichte transägäischer Beziehungen*. Die deutschen Ausgrabungen auf der Argissa – Magula in Thessalien II. Dr Rudolf Habel GMBH Bonn.

- Renfrew, C. 2003. Special clay objects: cylinders, stamp seals, counters, biconoids and spheres. in Elster, E. S. & Renfrew, C. (eds) *Prehistoric Sitagroi: excavations in northeast Greece, 1968 – 1970. Volume 2: The final report*. Cotsen Institute of Archaeology. University of California. 403 – 419.
- Schmandt – Besserat, D. 1979. An archaic recording system in the Uruk – Jemdet Nasr period. *American Journal of Archaeology*. 83 (1): 19 – 48.
- Schmandt – Besserat, D. 1982(a). How writing came about. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*. 47: 1 – 5.
- Schmandt – Besserat, D. 1982(b). The emergence of recording. *American Anthropologist. New Series*. 84 (4): 871 – 878.
- Schmandt – Besserat, D. 1992. *Before writing. Volume I. From counting to cuneiform*. University of Texas Press. Austin.
- Simandiraki, A. 2011. Miniature vessels in Minoan Crete. in Βλαζάκη – Ανδρεαδάκη, Μ. (επιμ.) *Πεπραγμένα Ι' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου. Χανιά, 1 – 8 Οκτωβρίου 2006. Τόμος Α3. Προϊστορικοί χρόνοι. Κεραμική – τεχνολογία – τέχνη – εικονογραφία – λατρεία – τελετουργικό – ιστορία της αρχαιολογικής έρευνας. Φιλολογικός Σύλλογος «Ο Χρυσόστομος»*. 45 – 58.
- Simandiraki – Grimshaw, A. 2012. Miniature vessels from Petras. In Tsipopoulou, M. (ed) *Petras, Siteia. 25 Years of excavations and studies*. Monographs of the Danish Institute at Athens. Volume 16. 255 – 264.
- Skibo, J. M. & Schiffer, M. B. 2008. *People and things. A behavioral approach to material culture*. Springer.
- Stevanović, M. 1997. The age of clay: the social dynamics of house destruction. *Journal of Anthropological Archaeology* 16: 334 – 395.
- Talalay, L. 1987. Rethinking the function of clay figurine legs from neolithic Greece: an argument by analogy. *American Journal of Archaeology* 9 (2): 161 – 169.
- Tomaž, A. 2005. Miniature vessels from the Neolithic site at Čatež- Sredno polje. Where they made for everyday use or for something else? in Budja, M. (ed) *Documenta Praehistorica XXXIII Neolithic Studies 12* : 261 – 267.
- Tournavitou, I. 2009. Does size matter? Miniature pottery vessels in Minoan peak sanctuaries. *Hesperia Supplements. Essays on ritual and cult in Crete in honor of Geraldine C. Gessel*. 42: 213 – 230.

- Tringham, R. 1990. Non ceramic uses of clay. in Tringham, R. & Krstić, D (eds) *Selevac. A Neolithic village in Yugoslavia*. Monumenta Archaeologica 15. Institute of Archaeology. University of California 325 – 349.
- Vitelli, K. D. 1999. *Franchthi neolithic pottery Volume 2. The later Neolithic ceramic phases 3 to 5. Excavations at Franchthi Cave, Greece*. Fascile 10. Indiana University Press.
- Wace, A. J. B., Droop, J. P. & Thompson, M. S. 1908. Excavations at Zerelia, Thessaly. *The Annual of the British School at Athens*. 14: 197 – 225.
- Wace, A. J. B. & Thompson, M. S. 1912. *Prehistoric Thessaly. Being some account of recent excavations and explorations in northeastern Greece from lake Kopais to the borders of Macedonia*. Cambridge University Press.
- Wijnen, M. H. J. M. N. 1981. *The early Neolithic I settlement at Sesklo: an early farming community in Thessaly, Greece*. *Analecta Praehistorica Leidensia* XIV. Leiden University Press.

Ελληνική

- Γαλλής, Κ. 1992. *Ατλας προϊστορικών οικισμών της ανατολικής θεσσαλικής πεδιάδας*. Λάρισα. Έκδοση Εταιρείας Ιστορικών Ερευνών Θεσσαλίας.
- Γιαλούρη, Ε. 2012. Υλικός πολιτισμός. Οι περιπέτειες των πραγμάτων στην ανθρωπολογία. στο Γιαλούρη, Ε. (επιμ.) *Υλικός πολιτισμός. Η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*. Αθήνα. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Γκουγκουλή, Κ. 2012. Άνθρωποι, αντικείμενα και τεχνικές. Σύγχρονες ανθρωπολογικές προσεγγίσεις της τεχνολογίας. στο Γιαλούρη, Ε. (επιμ.) *Υλικός πολιτισμός. Η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*. Αθήνα. Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Δημουλά, Α. 2014. *Πρώιμη κεραμική τεχνολογία και παραγωγή. Το παράδειγμα της Θεσσαλίας*. Θεσσαλονίκη.
- Θεοχάρης, Δ. Ρ. (επιμ.) 1973. *Νεολιθική Ελλάδα*. Έθνική Τράπεζα της Ελλάδος.
- Θεοχάρη, Μ. 1973. Εύρετήριο νεολιθικών οικισμών και θέσεων. Στο Θεοχάρης, Δ. Ρ. (επιμ.) *Νεολιθική Ελλάδα*. Έθνική Τράπεζα της Ελλάδος.
- Μαλαकाσιώτη, Ζ., Ροντήρη, Β., Βουζαξάκης, Κ., Καλογιάννη, Α. 2012. Το ερευνητικό πρόγραμμα στη Μαγούλα Ζερέλια και στη θέση Καρατσάνταγλι στην Ευξεινούπολη Αλμυρού. στο Μαζαράκης – Αινιάν, Α. (επιμ.) *Αρχαιολογικό Έργο Θεσσαλίας και Στεράς Ελλάδας 3 2009. Πρακτικά*

- επιστημονικής συνάντησης Βόλος 12.3-15.3.2009. Τόμος Ι Θεσσαλία. Υπουργείο Πολιτισμού και Τουρισμού. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. 119 – 125.
- Μαραγκού, Χ. 2013. Ενδείξεις για τις αρχές της αριθμητικής και της γραφής (Νεολιθική Εποχή). στο Γραμμένος, Δ. (επιμ.) *Μελέτες για την προϊστορική Μακεδονία. Προ – ιστορήματα*. Παράρτημα 1.
- Παντελίδου – Γκόφα, Μ. 1991. Κεραμικά εργαλεία. *Αρχαιολογική Εφημερίς* 130: 1 – 13.
- Παππά, Μ. 2008. *Οργάνωση του χώρου και οικιστικά στοιχεία στους νεολιθικούς οικισμούς της κεντρικής Μακεδονίας. Δ.Ε.Θ. – Θέρμη – Μακρύγιαλος*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. διδακτορική διατριβή.
- Συριόπουλος, Κ. Θ. 1964. *Η προϊστορία της Πελοποννήσου*. Ή εν Αθήναις Αρχαιολογική Έταιρεία.
- Συριόπουλος, Κ. Θ. 1968. *Η προϊστορία της Στερεάς Ελλάδος*. Ή εν Αθήναις Αρχαιολογική Έταιρεία.
- Τουφεξής, Γ. 2000. Μάνδρα. Θέση Προφήτης Ηλίας. *Αρχαιολογικόν Δελτίον*. Τόμος 55 (2000) Χρονικά Β' 2. 503 – 505.
- Τουφεξής, Γ. 2003. Μαγούλα Ραχμάνι. *Αρχαιολογικόν Δελτίον*. Τόμος 52 (1997) Χρονικά Β' 2. 508 – 510.
- Τουφεξής, Γ. 2011. Σωστική ανασκαφή στον προϊστορικό οικισμό Μακρυχώρι 1. *Αρχαιολογικόν Δελτίον*. Τόμος 56 – 59 (2001 – 2004) Χρονικά Β' 2 Στερεά Ελλάδα – Θεσσαλία. 540 – 542.
- Τσουντας, Χ. 1908. *Αί προϊστορικαί άκροπόλεις Διμηνίου καί Σέσκλου*. Βιβλιοθήκη της Αρχαιολογικής Έταιρείας 14.
- Χονδρογιάννη – Μετόκη, Α. 2015. Ο νεολιθικός οικισμός της «Τούμπας Κρεμαστής Κοιλιάδας» (Μέρος Α') στο *Αρχαιολογία και Τέχνες* <http://www.archaiologia.gr/> τελευταία πρόσβαση 28/5/2016

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1
ΠΕΙΡΑΜΑΤΙΚΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ
ΑΠΟΣΤΡΟΓΓΥΛΕΜΕΝΩΝ ΟΣΤΡΑΚΩΝ ΖΕΡΕΛΙΑ 2015

Η πειραματική αρχαιολογία είναι ένα πεδίο της αρχαιολογικής έρευνας που χρησιμοποιεί διάφορες μεθόδους, τεχνικές αναλύσεις και προσεγγίσεις στα πλαίσια ενός ελεγχόμενου μιμητικού πειράματος, ώστε να αντιγράψει παρελθοντικά φαινόμενα – από αντικείμενα μέχρι συστήματα. Σκοπός είναι να παράξει και να ελέγξει ερωτήματα και να δημιουργήσει ή να επαυξήσει αναλογίες για την αρχαιολογική ερμηνεία¹⁶⁸. Σύμφωνα με τον Coles, εφόσον το παρελθόν δε μπορεί να μας είναι απολύτως γνωστό, κάποιες πτυχές του πειράματος πρέπει αναγκαστικά να είναι υποθετικές. Υποθέσεις μπορούν να ελεγχθούν με αυθεντικά υλικά σε ένα εύρος περιβαλλοντικών συνθηκών με στόχο να εκφραστεί με μεγαλύτερη ακρίβεια η πραγματικότητα ή να εκφραστούν αρκετά ρεαλιστικά σενάρια (actualistic scenarios). Ο Outram επισημαίνει ότι τέτοια πειράματα ερευνούν δραστηριότητες που μπορεί να συνέβησαν στο παρελθόν χρησιμοποιώντας μεθόδους και υλικά που θα ήταν πραγματικά διαθέσιμα – τονίζει ιδιαίτερα ότι τουλάχιστον τα συναφή με την υπόθεση υλικά και οι συναφείς μέθοδοι πρέπει να είναι αυθεντικές. Κατά τη διάρκεια των πειραμάτων αυτών απρόβλεπτες καταστάσεις παρέχουν τη δυνατότητα περισσότερης δράσης, επιτρέποντας τη βελτίωση των ερωτημάτων που τίθενται και την αρχαιολογική ερμηνεία¹⁶⁹.

Σύμφωνα με τον Mathieu, η πειραματική αρχαιολογία επιτρέπει στους ερευνητές να παρατηρήσουν διαδικασίες που αφορούν στην παραγωγή, χρήση, απόρριψη, παρακμή ή ανάκτηση του υλικού πολιτισμού αλλά και να αποκτήσουν μια εικόνα της σημασίας αυτών των αντικειμένων στους αρχικούς δημιουργούς και χρήστες. Επιπλέον, ο ερευνητής αποκτά γνώση και καλύτερη κατανόηση των παρελθοντικών ανθρώπινων εγχειρημάτων, προβλημάτων, ικανοτήτων και επιλογών. Ένα πείραμα μπορεί να αφορά στη δημιουργία οπτικών ή λειτουργικών αντιγράφων, στη συμπεριφορική αντιγραφή, στην αντιγραφή της διαδικασίας και στην αντιγραφή συστήματος. Ο Mathieu αναφέρεται, επίσης, σε μεθοδολογικά πειράματα που στοχεύουν στον έλεγχο της χρησιμότητας νέων μεθόδων ή στον έλεγχο της εγκυρότητας μεθοδολογικών υποθέσεων¹⁷⁰.

Στις 23 Ιουλίου 2015 στα πλαίσια του ανασκαφικού προγράμματος του τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του

¹⁶⁸ Mathieu 2002, 1

¹⁶⁹ Outram 2008, 2

¹⁷⁰ Mathieu 2002, 3 – 7

Πανεπιστημίου Θεσσαλίας στη Μαγούλα Ζερέλια πραγματοποιήθηκε πείραμα κατασκευής αποστρογγυλεμένων οστράκων με σκοπό να διαπιστωθούν οι τεχνικές κατασκευής τους. Στο πείραμα συμμετείχε ολόκληρη η ανασκαφική ομάδα των προπτυχιακών φοιτητριών – Ελένη Αθανασιάδου, Βάσω Γκουντρομπή, Ηλιάνα Μανωλάκη, Παναγιώτα Μπανταβάνου, Γεωργία Μπουκουβάλα, Νίνα Μτσεντλίντζε, Χρύσα Ναλμπαντίδου και Σοφία Ορφανίδου. Όλες οι συμμετέχουσες δεν είχαν κάποια αντίστοιχη εμπειρία και κατασκεύασαν αποστρογγυλεμένα όστρακα για πρώτη φορά.

Στην πρώτη φάση του πειράματος οργανώθηκε μια επιφανειακή έρευνα στο Locus 300 της τομής Β, κατά τη διάρκεια της οποίας συλλέχθηκαν όστρακα όλων των μεγεθών και των παχών, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα κατασκευής αποστρογγυλεμένων οστράκων διαφόρων μεγεθών και παχών. Οι συμμετέχουσες εργάστηκαν για αυτό σε τρεις ομάδες – Locus 300 Β, Locus 300 Κ, Locus 300 Ν/ΝΕ – και συμπλήρωσαν αντίστοιχα 3 Δελτία Ενότητας, όπου κατέγραψαν τη διαδικασία. Στη συνέχεια επιλέχθηκαν τα κατάλληλα όστρακα, δηλαδή αυτά της Μέσης Νεολιθικής για να χρησιμοποιηθούν στο πείραμα. Αξίζει να σημειωθεί ότι αρκετά από τα όστρακα που συλλέχθηκαν στην επιφανειακή έρευνα είχαν ήδη σχήμα σχεδόν αποστρογγυλεμένου οστράκου.

Στη 2η φάση αναζητήθηκαν στη μαγούλα εργαλεία – κρουστήρες από πυριτόλιθο και μεταμορφικά σε μορφή πλακέτας. Πραγματοποιήθηκε μία δοκιμή λάξευσης χωρίς τη χρήση αμονιού και στη συνέχεια κατασκευή των αποστρογγυλεμένων οστράκων με χρήση αμονιού [Εικ. 54 - 55]. Διαπιστώθηκε ότι με το αμόνι η διαδικασία είναι πολύ πιο εύκολη, γρήγορη και αποτελεσματική, καθώς χωρίς το αμόνι – με χτυπήματα του οστράκου στον αέρα – απαιτείται μεγαλύτερη προσπάθεια με χειρότερης ποιότητας αποτέλεσμα. Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι για να γίνει λάξευση χωρίς αμόνι χρειάζεται μεγαλύτερο όστρακο και είναι πιο επικίνδυνο να υπάρξει θραύση, η οποία θα αχρηστεύσει το όστρακο. Αντίθετα, με το αμόνι και μικρά όστρακα μπορούν εύκολα να λαξευτούν σε αποστρογγυλεμένα όστρακα.

Ως αμόνια επιλέχθηκαν λίθοι σχετικά μεγάλου μεγέθους και επίπεδοι. Κάποιες φορές βρέθηκαν ήδη σταθεροποιημένοι στο έδαφος ενώ άλλες συλλέχθηκαν και μετακινήθηκαν στο σημείο, όπου πραγματοποιήθηκε το πείραμα και τοποθετήθηκαν στο έδαφος ώστε να είναι σταθεροί. Σε μία περίπτωση χρησιμοποιήθηκαν ως αμόνι

δύο λίθοι τοποθετημένοι ο ένας επάνω στον άλλο – σύμφωνα με τη φοιτήτρια που το επέλεξε, με αυτό τον τρόπο ήταν πιο σταθερό.

Οι κρουστήρες που χρησιμοποιήθηκαν ήταν άλλοτε μυτεροί και άλλοτε στρογγυλεμένοι – και στις δύο περιπτώσεις ο στόχος επετεύχθη. Οι συμμετέχουσες σχολίασαν ότι ο κρουστήρας έπρεπε να διαθέτει κατάλληλο μέγεθος ώστε να χωράει και να εφαρμόζει στην παλάμη του χεριού. Μάλιστα, σε μία περίπτωση, όταν διαπιστώθηκε ότι ο κρουστήρας ήταν μικρός και δε διευκόλυνε τη διαδικασία, αναζητήθηκε και χρησιμοποιήθηκε νέος, μεγαλύτερος που, όπως τόνισε η φοιτήτρια, «ταίριαζε με την παλάμη».

Άλλες από τις συμμετέχουσες σχολίασαν ότι η κατασκευή τους φάνηκε δύσκολη διαδικασία και άλλες εύκολη – αν και όπως αναφέρθηκε ήδη, όλες ήταν εξίσου άπειρες στην κατασκευή αποστρογγυλεμένων οστράκων. Πάντως όλες κατάφεραν αρκετά γρήγορα να κατασκευάσουν με επιτυχία αποστρογγυλεμένα όστρακα [Εικ. 56 - 65]. Επιλέχθηκαν όστρακα όλων των μεγεθών και των παχών. Στα σχόλια των συμμετεχουσών επισημάνθηκε κάποιες φορές ότι τα παχύτερα και μεγαλύτερου μεγέθους όστρακα λαξεύτηκαν με μεγαλύτερη δυσκολία. Παρατηρήθηκε ότι τα καλοψημένα όστρακα διαμορφώνονταν πιο εύκολα σε αποστρογγυλεμένα όστρακα σε αντίθεση με τα κακοψημένα που απαιτούσαν μεγαλύτερη προσοχή κατά τη λάξευση, καθώς θρυμματίζονταν εύκολα.

Δοκιμάστηκαν μονοπρόσωπη και αμφιπρόσωπη λάξευση, λάξευση με τη φορά των δεικτών του ρολογιού και ακανόνιστη, κατασκευή με το τμήμα που προοριζόταν για αφαίρεση να εξέχει από το αμόνι και κατασκευή με το όστρακο να βρίσκεται ολόκληρο πάνω στο αμόνι. Σε όλες τις περιπτώσεις το τελικό αποτέλεσμα εμφανισιακά είναι παρόμοιο και το ποια διαδικασία διευκόλυνε περισσότερο την κατασκευή φαίνεται να έχει να κάνει με την προσωπική προτίμηση. Τα αποστρογγυλεμένα όστρακα που κατασκευάστηκαν είναι αρκετά όμοια με αυτά που βρίσκουμε στην ανασκαφή. Διαπιστώθηκε, επίσης, ότι λαξευμένος πυριτόλιθος μπορεί να χρησιμοποιηθεί με επιτυχία για τη διόρθωση λεπτομερειών και τη λείανση της περιμέτρου του αποστρογγυλεμένου οστράκου.

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να σημειωθεί ότι είναι κατανοητό ότι το πείραμα έχει κάποιες αδυναμίες. Δε χρησιμοποιήθηκαν ως κρουστήρες λαξευμένες κροκάλες αλλά λίθινα αντικείμενα που βρέθηκαν στη μαγούλα και θεωρήθηκε από τις συμμετέχουσες ότι έχουν το κατάλληλο σχήμα για την εργασία που έπρεπε να φέρουν

εις πέρας. Τα διάφορα στάδια δε χρονομετρήθηκαν με ακρίβεια και μόνο κατά προσέγγιση μπορούμε να πούμε πόσο διήρκεσε το καθένα από αυτά. Ωστόσο, θεωρώ ότι μας έδωσε τη δυνατότητα να έρθουμε πιο κοντά στην εμπειρία του νεολιθικού ανθρώπου και στη δραστηριότητα της κατασκευής αντικειμένων με χρήση εργαλείων, όπως επίσης και να αποκτήσουμε μια πρώτη επαφή με την πειραματική αρχαιολογία στην πράξη. Επιπλέον, προσωπικά, με βοήθησε να δω ακόμη μία όψη του υλικού, με το οποίο ήρθα σε επαφή τα προηγούμενα χρόνια και στη συνέχεια μελέτησα.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 2
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΠΟΣΤΡΟΓΓΥΛΕΜΕΝΩΝ ΟΣΤΡΑΚΩΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΠΟΣΤΡΟΓΓΥΛΕΜΕΝΩΝ ΟΣΤΡΑΚΩΝ

Α.Α. ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ	LOCUS	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ	ΕΝΟΤΗΤΑ	ΛΕ	ΣΧΗΜΑ	ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ	ΜΗΚΟΣ	ΠΛΑΤΟΣ	ΠΑΧΟΣ	ΒΑΡΟΣ	ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
1	305	S10	1615	1	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	1/2.	31	24	5	5		1/2 κυκλοτερούς απ.ο.. Ίχνη στύλωσης στην ερυθρή εξωτερική επιφάνεια. Λειασμένη ανοιχτή καστανή εσωτερική. Πολλά μεσαία λευκά εγκλείσματα. Όπτηση οξειδωτική, νέφη όπτησης στην εσωτερική επιφάνεια. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση μονοπρόσωπη ορθή. Θραύση σκόπιμη, λείανση στο σημείο της θραύσης.
2	305	S10	1703	1	ΕΛΛΕΙΨΟΕΙΔΕΣ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	34	29	13	12		Ολόκληρο ελλειψοειδές απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια αδρή, εσωτερική λειασμένη. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, πάρα πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, λίγα μεσαία λευκά, 1 μεσαίο γκρίζο ορατό. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εξωτερική προς την εσωτερική όψη.
3	305	S10	1840	1	ΚΥΚΛΙΚΟ ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	36	30	6			Ολόκληρο απ.ο. κυκλικό ακανόνιστο με τριγωνική απόληξη. Επιφάνειες ομαλυσμένες. Πηλός ερυθρός, αρκετά μικρά γκρίζα εγκλείσματα, αρκετά πολύ μικρά λευκά, μίκα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση μονοπρόσωπη ορθή.
4	305	S10K			ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	25	24	6	5		Ολόκληρο πεντάγωνο απ.ο.. Επιφάνειες στύλωμένες. Πηλός καστανέρυθρος, πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, λίγα μικρά γκρίζα, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση μονοπρόσωπη ορθή.
5	305	S10K	1751	1	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	42	40	11	24	41	Ολόκληρο κυκλοτερές απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια λειασμένη με 3 εμφανείς ρωγμές, εσωτερική αδρή με μία ρωγμή. Πηλός ερυθρός, πάρα πολλά μικρά γκρίζα εγκλείσματα, λιγότερα μικρά λευκά. Όπτηση μικτή. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Τεχνική κατασκευής μικτή, λάξευση μονοπρόσωπη ορθή, λειασμένη περίμετρος.
6	305	S10K	1890	2	ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	22	19	4	2		Ολόκληρο ακανόνιστο απ.ο.. Επιφάνειες στύλωμένες. Πηλός καστανέρυθρος, πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, λίγα μικρά γκρίζα. όπτηση μικτή. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση
7	305	S10K	1890	1	ΚΥΚΛΙΚΟ ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	22	17	5	3		Ολόκληρο κυκλικό ακανόνιστο απ.ο.. Επιφάνειες λειασμένες. Πηλός ερυθρός, πολλά μικρά γκρίζα εγκλείσματα, μίκα. Όπτηση μικτή. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εξωτερική προς την εσωτερική όψη.
8	305	S10K	1904	2	ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	26	23	4	5		Ολόκληρο πεντάγωνο απ.ο.. Στύλωμένες επιφάνειες. Πηλός καστανός, πάρα πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση μονοπρόσωπη ορθή.
9	305	S10K	1904	3	ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	18	17	4	1		Ολόκληρο πεντάγωνο απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια ερυθρή στύλωμένη (κακή διατήρηση στύλωσης) εσωτερική αδρή καστανή ανοιχτή. Πηλός ανοιχτός καστανός πάρα πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, αρκετά μικρά λευκά, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΠΟΣΤΡΟΓΓΥΛΕΜΕΝΩΝ ΟΣΤΡΑΚΩΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ Α.Α.	LOCUS	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ	ΕΝΟΤΗΤΑ	ΑΕ	ΣΧΗΜΑ	ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ	ΜΗΚΟΣ	ΠΛΑΤΟΣ	ΠΑΧΟΣ	ΒΑΡΟΣ	ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
10	305	S10K	1904	1	ΚΥΚΛΙΚΟ ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	ΣΧΕΔΟΝ ΟΛΟΚΛΗΡΟ	28	27	4	4		Σχεδόν ολόκληρο κυκλικό ακανόνιστο απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια στύλβωμένη, εσωτερική ομαλυσμένη (πολλά ιζήματα). Πηλός καστανέρυθρος, πάρα πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, πολλά μικρά λευκά, μίκα. Όπτηση μικτή. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη. Θραύση απροσδιόριστη.
11	305	S11	1642	2	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	2/3.	52	38	10	19		2/3 κυκλοτερούς απ.ο.. Επιφάνειες αδρές. Κακοψημένο όστρακο. Πηλός καστανός, πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα, αρκετά μεσαία λευκά, αρκετά μεγάλα γκριζα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου μεσαία. Λάξευση μονοπρόσωπη ορθή. Θραύση τυχαία.
12	305	S11	1642	4	ΕΛΛΕΙΨΟΕΙΔΕΣ	2/3.	28	24	8	8		2/3 ελλειψοειδούς απ.ο.. Επιφάνειες λειασμένες. Πηλός καστανός, πολλά μικρά και μεσαία λευκά εγκλείσματα, λίγα μεγάλα γκριζα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Τεχνική κατασκευής μικτή, λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη, λείανση περιμέτρου εμφανής από την εσωτερική όψη. Θραύση σκόπιμη.
13	305	S11	1642	1	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	2/3.	30	24	7	7		2/3 κυκλοτερούς απ.ο.. Επιφάνειες αδρές. Πηλός ερυθροκάστανος, πολλά μικρά και αρκετά μεσαία λευκά εγκλείσματα, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη. Θραύση τυχαία.
14	305	S11	1642	3	ΤΕΤΡΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	33	28	9	11		Ολόκληρο τετράγωνο απ.ο.. Επιφάνειες αδρές. Πηλός ερυθρός, πολλά μικρά και λίγα μεσαία λευκά εγκλείσματα, λιγότερα μικρά γκριζα και αρκετά μικρά ερυθρά. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Τεχνική κατασκευής μικτή, λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη, λειασμένη περίμετρος.
15	305	S11	1647	1	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	29	28	12	10	29	Ολόκληρο κυκλοτερές απ.ο.. Επιφάνειες αδρές. Πηλός ανοιχτός καστανός, πολλά μικρά, αρκετά μεσαία και λίγα μεγάλα λευκά εγκλείσματα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη.
16	305	S11	1648	1	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	35	33	11	14	35	Ολόκληρο κυκλοτερές απ.ο.. Στύλβωμένες ερυθρές επιφάνειες. Πηλός ερυθρός, αρκετά μικρά λευκά εγκλείσματα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Τεχνική κατασκευής μικτή, λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εξωτερική προς την εσωτερική όψη, σε κάποια σημεία λειασμένη περίμετρος.
17	305	S11	1648	2	ΕΛΛΕΙΨΟΕΙΔΕΣ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	24	21	6	5		Ολόκληρο ελλειψοειδές απ.ο.. Λειασμένες επιφάνειες. Πηλός καστανός, πολλά μικρά και αρκετά μεσαία λευκά εγκλείσματα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Τεχνική κατασκευής μικτή, λάξευση μονοπρόσωπη ανάστροφη, λείανση σε κάποια σημεία της περιμέτρου.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΠΟΣΤΡΟΓΓΥΛΕΜΕΝΩΝ ΟΣΤΡΑΚΩΝ

Α.Α. ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ	LOCUS	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ	ΕΝΟΤΗΤΑ	ΑΕ	ΣΧΗΜΑ	ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ	ΜΗΚΟΣ	ΠΛΑΤΟΣ	ΠΛΑΧΟΣ	ΒΑΡΟΣ	ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
18	305	S11	1654	1	ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	25	24	7	5		Ολόκληρο πεντάγωνο απ.ο.. Στύλβωμένες επιφάνειες, καστανή η εξωτερική ερυθρή η εσωτερική. Πηλός καστανός, αρκετά μεσαία γκριζα εγκλείσματα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση μονοπρόσωπη ανάστροφη.
19	305	S11	1654	2	ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	31	29	8	8		Ολόκληρο πεντάγωνο απ.ο.. Λειασμένες επιφάνειες, ερυθρή η εσωτερική, καστανή η εξωτερική. Πηλός καστανός, πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα, αρκετά μεσαία γκριζα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση μονοπρόσωπη ορθή.
20	305	S11	1809	1	ΕΛΛΕΙΨΟΕΙΔΕΣ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	52	42	10	23		Ελλειψοειδές απ.ο.. Οστρακο από γραπτή λεκανίδα - τμήμα κοντά στη βάση, εγχάραξη. Στην εξωτερική επιφάνεια διακόσμηση σκούρη ερυθρή σε λευκό βάθος και ίχνη έντονου ερυθρού χρώματος - κακοδιατηρημένη δε διακρίνεται μοτίβο. Στην εσωτερική επιφάνεια ίχνη ερυθρής διακόσμησης σε λευκό βάθος. Πηλός ερυθρός, πάρα πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα και λίγα πολύ μικρά γκριζα, πολλά μικρά λευκά και λίγα πυριτόλιθου. Όπτηση μικτή. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση μονοπρόσωπη ανάστροφη.
21	305	S11	1855	2	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	ΣΧΕΔΟΝ ΟΛΟΚΛΗΡΟ	22	19	4	2		Σχεδόν ολόκληρο κυκλωτερές απ.ο.. Επιφάνειες λειασμένες, στην εσωτερική απόξεση στο σημείο την θραύσης. Πηλός ανοιχτός καστανός, πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα, ένα κόκκινο μικρό ορατό στην εξωτερική επιφάνεια, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μεσαία. Λάξευση μονοπρόσωπη ορθή. Θραύση τυχαία.
22	305	S11	1855	1	ΕΛΛΕΙΨΟΕΙΔΕΣ	ΣΧΕΔΟΝ ΟΛΟΚΛΗΡΟ	31	24	6	7		Σχεδόν ολόκληρο ελλειψοειδές απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια λειασμένη, εσωτερική αδρή. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, πάρα πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, πολλά μικρά λευκά. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εξωτερική προς την εσωτερική όψη. Θραύση απροσδιόριστη.
23	305	S11K	1816	2	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	1/4.	24	23	5	3		1/4 κυκλωτερούς απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια στύλβωμένη, εσωτερική αδρή. Πηλός ερυθρός, πάρα πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, πολλά μικρά λευκά, λιγότερα μικρά γκριζα, πολύ λίγα μικρά πυριτόλιθου. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μεσαία. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εξωτερική προς την εσωτερική όψη.
24	305	S11K	1877	1	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	2/3.	29	25	9	10		2/3 κυκλωτερούς απ.ο.. Επιφάνειες ομαλυσμένες. Πηλός ανοιχτός καστανέρυθρος, αρκετά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, αρκετά μικρά γκριζα, λίγα μικρά πυριτόλιθου, μίκα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση μονοπρόσωπη ορθή, σκόπιμη θραύση σε 2 σημεία.
25	305	S11K	1822	1	ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	23	22	8	5		Ολόκληρο ακανόνιστο απ.ο.. Επιφάνειες λειασμένες, πηλός ερυθρός, πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, λιγότερα γκριζα πολύ μικρά, αρκετά μεσαία γκριζα, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εσωτερική όψη.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΠΟΣΤΡΟΓΓΥΛΕΜΕΝΩΝ ΟΣΤΡΑΚΩΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ Α.Α.	LOCUS	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ	ΕΝΟΤΗΤΑ	ΑΕ	ΣΧΗΜΑ	ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ	ΜΗΚΟΣ	ΠΛΑΤΟΣ	ΠΑΧΟΣ	ΒΑΡΟΣ	ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
26	305	S11K	1822	2	ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	22	20	6	3		Ολόκληρο πεντάγωνο απ.ο.. Επιφάνειες ομαλυσμένες, πηλός καστανός με πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Τεχνική κατασκευής μικτή, λάξευση μονοπρόσωπη ορθή, λειασμένη περίμετρος.
27	305	S11K	1816	1	ΕΛΛΕΙΨΟΕΙΔΕΣ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	27	22	5	4		Ολόκληρο ελλειψοειδές απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια λειασμένη με ίχνη στύλωσης ερυθρή, εσωτερική αδρή τεφρή. Πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα, λιγότερα γκριζα, λίγα μεσαία γκριζα, μίκα. Όπτηση μικτή. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Απόξεση στην πίσω όψη. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εξωτερική προς την εσωτερική όψη.
28	305	S11K	1877	2	ΤΕΤΡΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	28	25	8	7		Ολόκληρο τετράγωνο απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια λειασμένη μελανή, εσωτερική αδρή καστανή. Πηλός καστανός, πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα, ένα μεσαίο λευκό, λίγα μικρά γκριζα, λιγότερα μικρά κόκκινα, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση μονοπρόσωπη ανάστροφη.
29	305	S11K	1877	3	ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	24	23	9	9		Ολόκληρο πεντάγωνο απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια λειασμένη, εσωτερική αδρή. Πηλός ερυθρός, πάρα πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, πολλά μικρά λευκά, λιγότερα μεσαία λευκά, λίγα πολύ μικρά ερυθρά, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη.
30	305	S11K	1866	7	ΤΕΤΡΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	20	17	9	4		Ολόκληρο τετράγωνο απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια ομαλυσμένη, εσωτερική αδρή. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, πάρα πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, αρκετά μικρά λευκά, αρκετά πολύ μικρά πυριτόλιθου, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική επιφάνεια.
31	305	S11K	1866	8	ΠΟΛΥΓΩΝΙΚΟ ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	22	20	5	5		Ολόκληρο πολυγωνικό ακανόνιστο απ.ο.. Επιφάνειες λειασμένες. Πηλός ανοιχτός πορτοκαλόχρωμος, πάρα πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, πολύ λίγα πολύ μικρά κόκκινα, λίγα μικρά λευκά. Όπτηση μικτή. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εξωτερική προς την εσωτερική όψη.
32	305	S11K	1866	3	ΤΕΤΡΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	22	22	8	7		Ολόκληρο τετράγωνο απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια λειασμένη, εσωτερική αδρή. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, αρκετά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, λιγότερα μικρά λευκά, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση μονοπρόσωπη ορθή.
33	305	S11K	1866	6	ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	25	24	5	5		Ολόκληρο πεντάγωνο απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια στύλωμένη σκούρη ερυθρή, εσωτερική αδρή μελανή λόγω όπτησης. Πηλός καστανός, αρκετά μεσαία λευκά εγκλείσματα, πολλή μίκα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου μεσαία. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εξωτερική προς την εσωτερική όψη.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΠΟΣΤΡΟΓΓΥΛΕΜΕΝΩΝ ΟΣΤΡΑΚΩΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ	Α.Α.	LOCUS	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ	ΕΝΟΤΗΤΑ	ΑΕ	ΣΧΗΜΑ	ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ	ΜΙΚΡΟΣ	ΠΛΑΤΟΣ	ΠΑΝΟΣ	ΒΑΡΟΣ	ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
34	305	S11K	1866	4	ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ		27	24	6	6		Ολόκληρο πεντάγωνο απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια λειασμένη, εσωτερική ομαλυσμένη - αδρή. Πηλός ανοιχτός καστανός προς ερυθρός, πάρα πολλά πολύ μικρά εγκλείσματα, πολλά μικρά λευκά, λίγα μικρά γκριζα, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη.
35	305	S11K	1866	1	ΚΥΚΛΙΚΟ ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ		29	26	8	7		Ολόκληρο κυκλικό ακανόνιστο απ.ο.. Επιφάνειες γραπτές με διακόσμηση ερυθρή σε λευκό τύπου Α3β, στην εξωτερική απόξεση. Δεν είναι ξεκάθαρο το μοτίβο λόγω των μικρών επιφανειών. Πηλός ερυθρός, πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα, λιγότερα αλλά πολλά μικρά γκριζα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη.
36	305	S11K	1866	2	ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ		34	31	9			Ολόκληρο πεντάγωνο απ.ο.. Εσωτερική επιφάνεια αδρή, εξωτερική ερυθρή, λειασμένη, ιζήματα. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, πάρα πολλά πολύ μικρά και μικρά λευκά εγκλείσματα, λίγα μικρά γκριζα, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη.
37	305	S11K	1866	5	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	ΣΧΕΔΟΝ ΟΛΟΚΛΗΡΟ		33	30	5			Σχεδόν ολόκληρο κυκλοτερές απ.ο.. Επιφάνειες λειασμένες. Πηλός ανοιχτός καστανός, πάρα πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, πολλά μικρά λευκά, λίγα μικρά γκριζα, πολλή μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, θραύση σκόπιμη.
38	305	S12	1686	1	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	1/2.		32	22	10	9		1/2 κυκλοτερούς απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια στύβωμένη, εσωτερική λειασμένη - η στύβωση δε διατηρείται καλά. Πηλός ερυθρός, αρκετά μικρά λευκά εγκλείσματα, λιγότερα μικρά γκριζα, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη. Θραύση απροσδιόριστη.
39	305	S12	1649	1	ΕΛΛΕΙΨΟΕΙΔΕΣ	2/3.		30	29	6	8		2/3 ελλειψοειδούς απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια αδρή, στην εσωτερική ίχνη στύβωσης και ερυθρής βαφής στη μισή επιφάνεια. Πηλός ερυθρός, λίγα μικρά λευκά εγκλείσματα, μίκα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση μονοπρόσωπη ορθή. Θραύση τυχαία.
40	305	S12	1686	2	ΕΛΛΕΙΨΟΕΙΔΕΣ	2/3.		31	29	5	7		2/3 ελλειψοειδούς απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια στύβωμένη, εσωτερική λειασμένη. Μικρή απόξεση στην εξωτερική επιφάνεια. Πηλός ερυθρός, πάρα πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα, λίγα λευκά μεσαία. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μεσαία. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη. Θραύση σκόπιμη.
41	305	S12	1686	3	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	2/3.		34	30	8	11		2/3 κυκλοτερούς απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια σκούρη καστανή στύβωμένη με αρκετές φθορές, εσωτερική μελανή λειασμένη. Όπτηση οξειδωτική. Αρκετά μικρά λευκά εγκλείσματα, λίγα μεσαία πυριτόλιθου, λιγότερα μεσαία λευκά. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη. Θραύση τυχαία.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΠΟΣΤΡΟΓΓΥΛΕΜΕΝΩΝ ΟΣΤΡΑΚΩΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ	Δ.Α.	LOCUS	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ	ΕΝΟΤΗΤΑ	ΛΕ	ΣΧΗΜΑ	ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ	ΜΗΚΟΣ	ΠΛΑΤΟΣ	ΠΑΧΟΣ	ΒΑΡΟΣ	ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
42	305	S12	1653	1	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ		27	26	9	8		Ολόκληρο κυκλοτερές απ.ο.. Λειασμένες επιφάνειες, φθορά στην εσωτερική. Πηλός ερυθρός, πάρα πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Τεχνική κατασκευής μικτή, λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εξωτερική προς την εσωτερική όψη, λείανση σε κάποια σημεία της περιμέτρου.
43	305	S12	1687	1	ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ		40	36	7	13		Ολόκληρο πεντάγωνο απ.ο.. Επιφάνειες λειασμένες. Πηλός ερυθρός, αρκετά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, λίγα πολύ μικρά γκριζα, λίγα πολύ μικρά πυριτόλιθου, αρκετά μικρά και μεσαία λευκά, λιγότερα μικρά τεφρα, λίγα μεσαία πυριτόλιθου, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Τεχνική κατασκευής μικτή, λάξευση μονοπρόσωπη ορθή, λείανση σε κάποια σημεία της περιμέτρου.
44	305	S12	1689	1	ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ		28	27	5	6		Πεντάγωνο απ.ο. ολόκληρο. Εξωτερική επιφάνεια ομαλυσμένη ερυθρή, εσωτερική αδρή ρόδινη. Πηλός ρόδινος, πολλά μικρά γκριζα εγκλείσματα, πολλά μεσαία λευκά, λιγότερα μεσαία γκριζα, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη.
45	305	S13	1626	2	ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ	1/2.		36	27	8	10		1/2 πεντάγωνου απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια λειασμένη, εσωτερική αδρή. Πηλός καστανός, πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα, αρκετά μεσαία λευκά, λίγα μεγάλα γκριζα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση μονοπρόσωπη ανάστροφη. Θραύση σκόπιμη.
46	305	S13	1631	2	ΕΛΛΕΙΨΟΕΙΔΕΣ	1/2.		25	20	5	4		1/2 ελλειψοειδούς απ.ο.. Στυλβωμένες επιφάνειες, μελανή εξωτερική, καστανή εσωτερική. Πηλός καστανός, αρκετά μικρά λευκά εγκλείσματα, λιγότερα μεσαία λευκά. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Τεχνική κατασκευής μικτή, λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εξωτερική προς την εσωτερική όψη, λειασμένη περίμετρος. Θραύση τυχαία.
47	305	S13	1631	1	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	1/2.		34	24	7	7		1/2 κυκλοτερούς απ.ο.. Λειασμένες μελανές επιφάνειες. Πηλός καστανός με πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα, αρκετά μεσαία λευκά, λίγα μικρά γκριζα, λίγα μικρά πυριτόλιθου. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μεσαία. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προ την εξωτερική όψη. Θραύση σκόπιμη.
48	305	S13	1637	1	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	1/2.		48	26	11	13		1/2 κυκλοτερούς απ.ο.. Λειασμένες επιφάνειες. Πηλός καστανός, λίγα μεγάλα γκριζα εγκλείσματα, πολλά μικρά λευκά, λιγότερα μεσαία γκριζα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μεσαία. Λάξευση μονοπρόσωπη ανάστροφη. Θραύση σκόπιμη, σημεία επίκρουσης από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη.
49	305	S13	1905	0	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	1/2.		32	23	12	12		1/2 κυκλοτερούς απ.ο.. Επιφάνειες λειασμένες, η εξωτερική κακοφτιαγμένη. Πηλός σκούρος ερυθροκάστανος, πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα, πολλά μικρά ερυθρά, αρκετά μεσαία πυριτόλιθου, μίκα. Όπτηση μικτή. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση μονοπρόσωπη ορθή. Θραύση σκόπιμη.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΠΟΣΤΡΟΓΓΥΛΕΜΕΝΩΝ ΟΣΤΡΑΚΩΝ

Α.Α. ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ	LOCUS	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ	ΕΝΟΤΗΤΑ	ΑΕ	ΣΧΗΜΑ	ΔΙΑΤΗΡΙΣΗ	ΜΗΚΟΣ	ΠΛΑΤΟΣ	ΠΛΑΧΟΣ	ΒΑΡΟΣ	ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
50	305	S13	1626	3	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	1/4.	39	34	11	16		1/4 κυκλοτερούς απ.ο.. Επιφάνειες λειασμένες. Πηλός καστανός, πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα, λιγότερα μεσαία λευκά, λιγότερα μικρά γκριζα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση μονοπρόσωπη ανάστροφη. Θραύση σκόπιμη.
51	305	S13	1651	2	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	2/3.	37	36	10	18		2/3 κυκλοτερούς απ.ο.. Λειασμένες επιφάνειες, καστανή η εξωτερική, σκούρη καστανή η εσωτερική. Πηλός καστανός, πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα, αρκετά μικρά γκριζα, 1 μεσαίο πυριτόλιθου. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη. Θραύση τυχαία.
52	305	S13	1651	1	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	2/3.	54	42	6	19		2/3 κυκλοτερούς απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια αδρή, εσωτερική επιφάνεια λειασμένη. Πηλός ερυθρός, λίγα μικρά λευκά εγκλείσματα, λίγα μικρά πυριτόλιθου. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μεσαία. Τεχνική κατασκευής μικτή, λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη, λειασμένη περίμετρος. Θραύση απροσδιόριστη.
53	305	S13	1685	2	ΕΛΛΕΙΨΟΕΙΔΕΣ	2/3.	34	29	10	11		2/3 ελλειψοειδούς απ.ο.. Λειασμένες επιφάνειες, σκούρη καστανέρυθρη εξωτερική, σκούρη ερυθρή εσωτερική. Πηλός σκούρος καστανέρυθρος, πολλά μεσαία γκριζα εγκλείσματα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη. Θραύση τυχαία.
54	305	S13	1685	1	ΚΥΚΛΙΚΟ ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	2/3.	27	23	7	6		2/3 κυκλικού ακανόνιστου απ.ο.. Αδρές επιφάνειες. Πηλός ανοιχτός καστανός, πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα, αρκετά μεσαία λευκά, αρκετά μεσαία γκριζα, μίκα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση μονοπρόσωπη ανάστροφη. Θραύση σκόπιμη. Λείανση στο σημείο της θραύσης.
55	305	S13	1685	3	ΕΛΛΕΙΨΟΕΙΔΕΣ	2/3.	33	32	7	10		2/3 ελλειψοειδούς απ.ο.. Στυλβωμένη σκούρη καστανή εξωτερική επιφάνεια, λειασμένη ίδιου χρώματος εσωτερική. Πηλός καστανός, αρκετά μικρά λευκά εγκλείσματα, αρκετά μεσαία γκριζα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Τεχνική κατασκευής μικτή, λάξευση μονοπρόσωπη ορθή, λείανση σε κάποια σημεία της περιμέτρου. Θραύση τυχαία.
56	305	S13	1881	2	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	2/3.	47	46	16	32		2/3 κυκλοτερούς απ.ο.. Επιφάνειες αδρές, όστρακο από μαγειρικό σκεύος με ορατά ίχνη από καμμένες οργανικές ύλες. Πηλός ερυθρός, πολλά μεσαία μελανά εγκλείσματα, αρκετά μεσαία πυριτόλιθου, αρκετά πολύ μικρά λευκά. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εξωτερική προς την εσωτερική όψη. Θραύση τυχαία.
57	305	S13	1881	1	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	2/3.	39	37	9	15		2/3 κυκλοτερούς απ.ο.. Επιφάνειες ομαλυσμένες - έχουν επικαθίσει πολλά ιζήματα. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, πάρα πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, λιγότερα μικρά λευκά, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση μονοπρόσωπη ορθή. Θραύση σε 2 σημεία σκόπιμη.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΠΟΣΤΡΟΓΓΥΛΕΜΕΝΩΝ ΟΣΤΡΑΚΩΝ

Α.Α. ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ	LOCUS	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ	ΕΝΟΤΗΤΑ	ΑΕ	ΣΧΗΜΑ	ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ	ΜΗΚΟΣ	ΠΛΑΤΟΣ	ΠΑΧΟΣ	ΒΑΡΟΣ	ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
58	305	S13	1878	1	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	2/3.	29	27	13	12		2/3 κυκλοτερούς απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια στύβωμένη, πολύ φθαρμένη (η στύβωση δε διατηρείται ομοιόμορφα) εσωτερική λειασμένη. Πηλός καστανός, πολλά μικρά γκριζα εγκλείσματα, λιγότερα μεσαία γκριζα, αρκετά μικρά λευκά, ένα μεγάλο γκριζο. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εξωτερική προς την εσωτερική επιφάνεια. Θραύση απροσδιόριστη.
59	305	S13	1621	1	ΠΑΡΑΛ/ΜΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	33	31	11	15		Ολόκληρο παραλληλόγραμμο απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια λειασμένη, εσωτερική αδρή. Πηλός καστανός με αρκετά μεσαία λευκά εγκλείσματα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα μικρή. Τεχνική κατασκευής μικτή, λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη, λείανση σε κάποια σημεία της περιμέτρου σποραδικά.
60	305	S13	1626	1	ΤΕΤΡΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	20	19	6	4		Τετράγωνο ολόκληρο απ.ο.. Λειασμένες επιφάνειες με ίχνη ερυθρής βαφής. Πηλός ερυθρός. Πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα, λιγότερα μεσαία λευκά, αρκετά μικρά γκριζα. Όπτηση μικτή. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Τεχνική κατασκευής μικτή, λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη, λείανση σε 2 ακμές.
61	305	S13	1651	3	ΚΥΚΛΙΚΟ ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	34	30	7	10		Ολόκληρο κυκλικό ακανόνιστο απ.ο.. Στύβωμένες επιφάνειες. Πηλός ανοιχτός καστανός, πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα, λιγότερα μεσαία, αρκετά μικρά γκριζα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη.
62	305	S13	1815	1	ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	27	24	6	6		Ολόκληρο απ.ο. πεντάγωνο εξωτερική όψη, ημικυκλική εσωτερική. Εξωτερική επιφάνεια στύβωμένη, εσωτερική αδρή. Πηλός καστανός, αρκετά μικρά γκριζα εγκλείσματα, λιγότερα μικρά μαύρα, αρκετά μεσαία γκριζα, μίκα. όπτηση μικτή. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εξωτερική προς την εσωτερική όψη.
63	305	S13	1894	0	ΡΟΜΒΟΕΙΔΕΣ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	34	28	9	9		Ολόκληρο απ.ο. με ρομβοειδή εξωτερική επιφάνεια και ελλειψοειδές εσωτερική. Επιφάνειες λειασμένες με μικρά ιζήματα. Πηλός ερυθρός, πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, αρκετά μικρά γκριζα, λίγα μικρά μελανά, αρκετά μικρά λευκά, λίγα μικρά πυριτόλιθου, ένα μεγάλο πυριτόλιθου ορατό στην εξωτερική όψη. Όπτηση μικτή. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εξωτερική προς την εσωτερική όψη.
64	305	S13	1919	2	ΠΑΡΑΛ/ΜΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	26	23	5	5		Ολόκληρο παραλληλόγραμμο απ.ο.. Επιφάνειες ομαλυσμένες. Πηλός ανοιχτός καστανός, πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, αρκετά μικρά λευκά, λίγα μεγάλα λευκά, λίγα γκριζα μικρά, πολύ λίγα μικρά πυριτόλιθου, πολύ λίγα μεσαία πυριτόλιθου, μίκα. όπτηση μικτή. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Τεχνική κατασκευής μικτή, λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη, λειασμένη περίμετρος.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΠΟΣΤΡΟΓΓΥΛΕΜΕΝΩΝ ΟΣΤΡΑΚΩΝ

Α.Α. ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ	LOCUS	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ	ΕΝΟΤΗΤΑ	ΑΕ	ΣΧΗΜΑ	ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ	ΜΗΚΟΣ	ΠΛΑΤΟΣ	ΠΑΧΟΣ	ΒΑΡΟΣ	ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
65	305	S13	1919	1	ΤΕΤΡΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	16	16	4	2		Ολόκληρο τετράγωνο απ.ο.. Επιφάνειες λειασμένες. Πηλός σκούρος καστανός, πολλά μικρά μαύρα εγκλείσματα, μίκα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη.
66	305	S13/1 1	1895	1	ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	32	28	13	13		Ολόκληρο ακανόνιστο απ.ο.. Επιφάνειες ομαλυσμένες. Πηλός ερυθρός, πάρα πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, πάρα πολλά μικρά πυριτόλιθου, πολλά μεσαία πυριτόλιθου, αρκετά μεγάλα πυριτόλιθου, λίγα μικρά γκριζα, ένα πολύ μεγάλο γκριζο. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη.
67	305	S13/1 1	1895	2	ΚΥΚΛΙΚΟ ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	25	21	10	5		Ολόκληρο κυκλικό ακανόνιστο ακανόνιστο απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια στυλβωμένη, εσωτερική αδρή, ιζήματα. Πηλός ερυθρός, πάρα πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, αρκετά μικρά λευκά. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εξωτερική προς την εσωτερική όψη.
68	305	S13/1 1	1895	3	ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	28	23	9	5		Ολόκληρο ακανόνιστο απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια αδρή, εσωτερική λειασμένη. Πηλός ερυθρός, αρκετά μεσαία εγκλείσματα πυριτόλιθου, ένα μεγάλο πυριτόλιθου. Όπτηση μικτή. Η καμπυλότητα δεν είναι ξεκάθαρη λόγω την διαλυμμένης εξωτερικής επιφάνειας. Λάξευση αμφιπρόσωπη λόγω μεγάλης φθοράς.
69	305	S13K	1907	1	ΤΕΤΡΑΓΩΝΟ	ΣΧΕΔΟΝ ΟΛΟΚΛΗΡΟ	27	22	7	6		Σχεδόν ολόκληρο τετράγωνο απ.ο. με εσωτερική επιφάνεια σχήματος ελλειψοειδές. Επιφάνειες λειασμένες. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, πάρα πολλά πολύ μικρά και μικρά λευκά εγκλείσματα, λίγη μίκα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση μονοπρόσωπη ανάστροφη. Θραύση τυχαία.
70	305	S17	1903	2	ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ	1/2.	21	17	6	3		1/2 πεντάγωνου απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια λειασμένη εσωτερική αδρή. Πηλός ερυθρός πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, πολλά μικρά λευκά, αρκετά μικρά γκριζα, πολλά μικρά πυριτόλιθου, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση μονοπρόσωπη ανάστροφη. Θραύση απροσδιόριστη.
71	305	S17	1903	1	ΕΛΛΕΙΨΟΕΙΔΕΣ	2/3.	32	31	4	5		2/3 ελλειψοειδούς απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια λειασμένη εσωτερική αδρή. Πηλός ερυθρός, πάρα πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, λιγότερα μικρά λευκά, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μεσαία. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εξωτερική προς την εσωτερική όψη. Η μία από τις δύο θραύσεις σκόπιμη, πιθανόν και η δεύτερη (βλ. σχέδιο).
72	305	S17	1790	1	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	34	31	7	9		Κυκλωτέρες απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια λειασμένη, εσωτερική αδρή, πηλός καστανέρυθρος, αρκετά μικρά γκριζα εγκλείσματα, λίγα μικρά λευκά, πολλά πολύ μικρά γκριζα, μίκα. όπτηση μικτή. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εξωτερική προς την εσωτερική όψη.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΠΟΣΤΡΟΓΓΥΛΕΜΕΝΩΝ ΟΣΤΡΑΚΩΝ

Α.Α. ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ	LOCUS	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ	ΕΝΟΤΗΤΑ	ΑΕ	ΣΧΗΜΑ	ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ	ΜΗΚΟΣ	ΠΛΑΤΟΣ	ΠΛΥΚΟΣ	ΒΑΡΟΣ	ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
73	305	S17	1835	1	ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	32	28	6	6		Ολόκληρο ακανόνιστο απ.ο.. Επιφάνειες ομαλυσμένες. Πηλός ερυθρός, πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, μίκα. Όπτηση μικτή. Καμπυλότητα οστράκου μεσαία. Λάξευση μονοπρόσωπη ορθή.
74	305	S17	1906	0	ΠΟΛΥΓΩΝΙΚΟ ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	20	18	5	3		Ολόκληρο πολυγωνικό ακανόνιστο απ.ο.. Επιφάνειες αδρές. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, πάρα πολλά πολύ μικρά και μικρά λευκά εγκλείσματα, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση μονοπρόσωπη ορθή.
75	305	S17K	1995	1	ΕΛΛΕΙΨΟΕΙΔΕΣ	1/2.	65	37	10			1/2 ελλειψοειδούς απ.ο.. Επιφάνειες λειασμένες, εξωτερική καστανή, εσωτερική σκούρη καστανή. Πηλός καστανός, πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα, αρκετά μικρά πυριτόλιθου, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μεγάλη. Λάξευση μονοπρόσωπη ορθή. Θραύση σκόπιμη.
76	305	S17K	1985	0	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	2/3.	31	30	8	9		2/3 κυκλοτερούς απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια λειασμένη, εσωτερική αδρή και μελανή. Πηλός καστανός, πάρα πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, λιγότερα λευκά μικρά, λίγα μικρά πυριτόλιθου, μίκα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου μεσαία. Λάξευση μονοπρόσωπη ορθή. Θραύση τυχαία.
77	305	S17K	1987	4	ΕΛΛΕΙΨΟΕΙΔΕΣ	2/3.	27	19	5	4		2/3 ελλειψοειδούς απ.ο.. Στύλβωμένη εξωτερική επιφάνεια, λειασμένη εσωτερική (πολλά ιζήματα). Πηλός σκούρος καστανός, πάρα πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, μίκα. όπτηση μικτή. Καμπυλότητα οστράκου μεσαία. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη. Θραύση σκόπιμη.
78	305	S17K	1988	2	ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ	2/3.	25	23	5	4		2/3 πεντάγωνου απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια στύλβωμένη, εσωτερική ομαλυσμένη, πολλά ιζήματα. Πηλός ανοιχτός καστανός, πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα, λίγη μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη. Θραύση σκόπιμη.
79	305	S17K	1953	2	ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	28	23	9	6		Ολόκληρο ακανόνιστο απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια ομαλυσμένη, εσωτερική αδρή. Πηλός ερυθρός, πάρα πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, λίγα πολύ μικρά ερυθρά, πολλά μικρά λευκά, λίγα μικρά πυριτόλιθου. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη.
80	305	S17K	1953	1	ΤΕΤΡΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	20	20	7	5		Ολόκληρο τετράγωνο απ.ο.. Επιφάνειες λειασμένες. Πηλός ανοιχτός καστανός, πάρα πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, λίγα μικρά πυριτόλιθου, λίγη μίκα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΠΟΣΤΡΟΓΓΥΛΕΜΕΝΩΝ ΟΣΤΡΑΚΩΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ	Α.Α.	LOCUS	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ	ΕΝΟΤΗΤΑ	ΑΕ	ΣΧΗΜΑ	ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ	ΜΗΚΟΣ	ΠΛΑΤΟΣ	ΠΑΧΟΣ	ΒΑΡΟΣ	ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
81	305	S17K	1982	1	ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ		22	21	4	2		Ολόκληρο πεντάγωνο απ.ο.. Επιφάνειες στύλβωμένες. Πηλός ανοιχτός καστανός, νέφη όπτησης. Πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα., λιγότερα μικρά λευκά, μίκα. Όπτηση μικτή. Καμπυλότητα οστράκου μεσαία. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εξωτερική προς την εσωτερική όψη.
82	305	S17K	1987	1	ΠΟΛΥΓΩΝΙΚΟ ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ		34	29	8	9		Ολόκληρο πολυγωνικό ακανόνιστο απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια ερυθρή στύλβωμένη, εσωτερική αδρή μελανή. Πηλός καστανέρυθρος, πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μεσαία. Λάξευση μονοπρόσωπη ορθή.
83	305	S17K	1987	3	ΚΥΚΛΙΚΟ ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ		24	21	9	6		Ολόκληρο κυκλικό ακανόνιστο απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια στύλβωμένη ερυθρή, εσωτερική αδρή ανοιχτή καστανή. Πηλός ανοιχτός καστανός, πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα. όπτηση μικτή. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση μονοπρόσωπη ορθή.
84	305	S17K	1987	2	ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ		30	29	6	7		Ολόκληρο πεντάγωνο απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια στύλβωμένη ερυθρή, εσωτερική λειασμένη μελανή με πολλά ιζήματα. Πηλός καστανός, πολλά μικρά γκριζα εγκλείσματα, λίγα πολύ μικρά λευκά. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη.
85	305	S17K	1988	1	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ		27	27	4	5	27	Ολόκληρο κυκλοτερές απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια στύλβωμένη, εσωτερική λειασμένη. Πηλός πολύ ανοιχτός καστανός, πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα, μίκα. όπτηση μικτή. Καμπυλότητα οστράκου μεσαία. Λάξευση μονοπρόσωπη ανάστροφη.
86	305	S17W	1940	1	ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ		48	47	7	20		Ολόκληρο πεντάγωνο απ.ο.. Ίχνη στύλβωσης στην εξωτερική επιφάνεια, ανώμαλη και αδρή η εσωτερική. Πηλός καστανός, πάρα πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, λίγα πολύ μικρά πυριτόλιθου, λίγα μικρά γκριζα, μίκα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου μεσαία. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη.
87	305	S17W	1948	1	ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ		30	30	7	8		Ολόκληρο πεντάγωνο απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια στύλβωμένη, εσωτερική λειασμένη. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, πάρα πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, πολλά μεσαία λευκά, λίγη μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μεγάλη. Λάξευση μονοπρόσωπη ορθή.
88	305	S17W	1948	2	ΚΥΚΛΙΚΟ ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ		28	23	3	3		Ολόκληρο κυκλικό ακανόνιστο απ.ο.. Στύλβωμένη εξωτερική επιφάνεια, αδρή εσωτερική. Πηλός ανοιχτός καστανέρυθρος, πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα, μίκα. όπτηση μικτή. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΠΟΣΤΡΟΓΓΥΛΕΜΕΝΩΝ ΟΣΤΡΑΚΩΝ

Α.Α. ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ	LOCUS	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ	ΕΝΟΤΗΤΑ	ΑΕ	ΣΧΗΜΑ	ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ	ΜΙΚΡΟΣ	ΠΛΑΤΟΣ	ΠΑΧΟΣ	ΒΑΡΟΣ	ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
89	305	S24	1992		ΠΑΡΑΛΛ/ΜΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	21	18	7			Ολόκληρο παραλληλόγραμμο απ.ο.. Επιφάνειες λειασμένες, εξωτερική καστανή, εσωτερική ερυθρή. Πηλός καστανέρυθρος, πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική όψη.
90	305	S26	1993	1	ΚΥΚΛΙΚΟ ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	27	22	8	5		Ολόκληρο κυκλικό ακανόνιστο απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια λειασμένη με ίχνη ερυθρού χρώματος, εσωτερική αδρή. Πηλός ανοιχτός καστανός, πάρα πολλά πολύ μικρά και μικρά λευκά εγκλείσματα, λίγα μικρά γκριζα. Όπτηση μκτική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση μονοπρόσωπη ανάστροφη.
91	305	επιφάν εια	1889	0	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	2/3.	59	49	6	27		2/3 κυκλοτερούς απ.ο.. Επιφάνειες λειασμένες, πολλά ιζήματα. Πηλός ερυθρός πάρα πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, πολλά μικρά λευκά, λίγα μικρά κόκκινα, λίγα μικρά πυριτόλιθου, λίγα μικρά γκριζα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μεγάλη. Από χείλος αγγείου. Λάξευση αμφιπρόσωπη περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη. Θραύση απροσδιόριστη, πιθανόν σκόπιμη.
92	305		1838	1	ΕΛΛΕΙΨΟΕΙΔΕΣ	2/3.	25	22	5	3		2/3 ελλειψοειδούς απ.ο.. Επιφάνειες στύλβωμένες (η στύλβωση δε διατηρείται καλά). Πηλός ανοιχτός καστανός, αρκετά πολύ μικρά γκριζα εγκλείσματα, αρκετά μικρά γκριζα, ορατό ένα μεσαίο πυριτόλιθου, μίκα. όπτηση μκτική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εξωτερική προς την εσωτερική όψη. Θραύση σκόπιμη.
93	305		1696	1	ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	33	28	10	7		Ολόκληρο ακανόνιστο απ.ο.. Επιφάνειες ομαλυσμένες. Πηλός καστανός, αρκετά μικρά γκριζα εγκλείσματα, πολλά μεσαία λευκά και γκριζα. Όπτηση μκτική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη.
94	305		1696	2	ΕΛΛΕΙΨΟΕΙΔΕΣ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	28	21	11	9		Ολόκληρο ελλειψοειδές απ.ο.. Αδρή εξωτερική επιφάνεια ανοιχτή καστανή, λειασμένη εσωτερική μαύρη καμμένη. Πηλός καστανός, πάρα πολλά πολύ μικρά εγκλείσματα, πολλά μικρά λευκά, λιγότερα μικρά γκριζα, αρκετά μεσαία λευκά, λιγότερα μεσαία γκριζα, λίγα μεσαία πυριτόλιθου. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη.
95	305		1902	1	ΠΕΝΤΑΓΩΝΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	19	18	5			Ολόκληρο πεντάγωνο απ.ο.. Επιφάνειες λειασμένες. Πηλός ανοιχτός καστανός, πάρα πολλά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, μίκα. όπτηση μκτική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη.
96	306	S16	1618	1	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	1/2.	42	33	7	13		1/2 κυκλοτερούς απ.ο.. Εξωτερική επιφάνεια καστανέρυθρη λειασμένη, εσωτερική μελανή αδρή. Πηλός καστανέρυθρος με λίγα μικρά λευκά εγκλείσματα και μίκα. Όπτηση μκτική. Καμπυλότητα οστράκου μεσαία. Τεχνική κατασκευής μκτική, λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εξωτερική προς την εσωτερική όψη, λείανση στην περίμετρο και στο σημείο της θραύσης. Θραύση σκόπιμη.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΠΟΣΤΡΟΓΓΥΛΕΜΕΝΩΝ ΟΣΤΡΑΚΩΝ

Α.Α. ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ	LOCUS	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ	ΕΝΟΤΗΤΑ	ΑΕ	ΣΧΗΜΑ	ΔΙΑΤΗΡΙΨΗ	ΜΗΚΟΣ	ΠΛΑΤΟΣ	ΠΑΛΟΣ	ΒΑΡΟΣ	ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
97	306	S16	1622	2	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	2/3.	26	22	9	5		2/3 κυκλοτερούς απ.ο. με μία αιχμή. Στύλβωμένη εξωτερική επιφάνεια, αδρή εσωτερική. Πηλός σκούρος καστανός, πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα, λιγότερα μεσαία λευκά. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη. Θραύση σκόπιμη.
98	306	S16	1622	1	ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	24	21	11	7		Ολόκληρο ακανόνιστο απ.ο.. Επιφάνειες αδρές με μεγάλη φθορά. Πηλός ερυθρός, πολλά μεσαία και μεγάλα λευκά εγκλείσματα, λιγότερα μεσαία γκριζα. Κακή όπτηση, οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από το εσωτερικό προς το εξωτερικό (ασαφές λόγω φθοράς). Θραύση τυχαία.
99	306		1607	1	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	1/2.	28	23	4	2		απ.ο. 1/2 κυκλοτερές. Επιφάνειες στύλβωμένες, εξωτερική ερυθρή, εσωτερική πορτοκαλόχρωμη. Πηλός ερυθρός, αρκετά λευκά μικρά εγκλείσματα, λιγότερα γκριζα μικρά. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εξωτερική προς την εσωτερική όψη. Θραύση σκόπιμη. Στο σημείο της θραύσης λείανση.
100	306		1612	0	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	1/2.	29	23	11	10		1/2 κυκλοτερούς απ.ο.. Αδρή εξωτερική επιφάνεια, λειασμένη εσωτερική. Πηλός ανοιχτός καστανός, πολλά μεσαία λευκά και γκριζα εγκλείσματα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση μάλλον αμφιπρόσωπη (δεν είναι ξεκάθαρο λόγω της μεγάλης φθοράς της εξωτερικής επιφάνειας) ορατά περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη. Θραύση σκόπιμη.
101	306		1623	2	ΕΛΛΕΙΨΟΕΙΔΕΣ	1/2.	32	27	10	9		1/2 ελλειψοειδούς απ.ο.. Λειασμένες επιφάνειες. Πηλός καστανός, αρκετά μικρά και μεσαία λευκά εγκλείσματα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Τεχνική κατασκευής μυκτή, λάξευση μονοπρόσωπη ανάστροφη, λείανση σποραδικά σε σημεία της περιμέτρου. Θραύση τυχαία.
102	306		1625	1	ΚΥΚΛΟΤΕΡΕΣ	2/3.	38	33	5	8		2/3 κυκλοτερούς απ.ο.. Γωνιώδης απόληξη, πιθανόν εσκεμμένα δημιουργήθηκε με τη θραύση. Επιφάνειες αδρές. Πηλός καστανέρυθρος με πολλά μεσαία και μικρά λευκά και γκριζα εγκλείσματα, μίκα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση μονοπρόσωπη ανάστροφη. Λείανση στα σημεία της θραύσης.
103	306		1625	2	ΠΑΡΑΛΛΗΛΟΓΡΑΜΜΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	28	26	4	5		Παράλληλόγραμμο απ.ο.. Επιφάνειες λειασμένες. Πηλός ερυθρός με πολλά μεσαία και μικρά λευκά εγκλείσματα και λιγότερα μικρά γκριζα, αρκετά μικρά πυριτόλιθου και 2 μεγάλα πυριτόλιθου, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μεσαία. Τεχνική κατασκευής μυκτή, λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη, σποραδικά λείανση περιμέτρου. Θραύση τυχαία.
104	306		1623	1	ΕΛΛΕΙΨΟΕΙΔΕΣ	2/3.	36	22	4	6		2/3 ελλειψοειδούς απ.ο.. Λειασμένες επιφάνειες, ίχνη στύλβωσης. Πηλός ερυθρός, αρκετά μεσαία και μικρά λευκά εγκλείσματα, λιγότερα μικρά γκριζα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου μεσαία. Λάξευση μονοπρόσωπη ορθή. Θραύση σκόπιμη.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΑΠΟΣΤΡΟΓΓΥΛΕΜΕΝΩΝ ΟΣΤΡΑΚΩΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ	Α.Α.	LOCUS	ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ	ΕΝΟΤΗΤΑ	ΑΕ	ΣΧΗΜΑ	ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ	ΜΗΚΟΣ	ΠΛΑΤΟΣ	ΠΑΧΟΣ	ΒΑΡΟΣ	ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
105	306			1625	3	ΠΟΛΥΓΩΝΙΚΟ ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	27	26	5	6		Ολόκληρο πολυγωνικό ακανόνιστο απ.ο.. Επιφάνειες λειασμένες, εξωτερική σκούρη καστανέρυθρη, εσωτερική μελανή. Αρκετά μικρά λευκά εγκλείσματα, μίκα. Όπτηση αναγωγική. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση μονοπρόσωπη ανάστροφη.
106	306			1734	1	ΠΑΡΑΛΛ/ΜΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	28	24	7	7		Παραλληλόγραμμο απ.ο. - εξωτερική όψη τραπέζιο εσωτερική ορθογώνιο παραλληλόγραμμο. Εξωτερική επιφάνεια ανώμαλη στιλβωμένη έντονη ερυθρή, εσωτερική αδρή πορτοκαλόχρωμη. Πηλός πορτοκαλόχρωμος, πάρα πολλά πολύ μικρά εγκλείσματα, λίγα μικρά γκριζα, πολλά μικρά γκριζα. Όπτηση οξειδωτική. Καμπυλότητα οστράκου πολύ μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη.
107	306			1922	1	ΚΥΚΛΙΚΟ ΑΚΑΝΟΝΙΣΤΟ	ΟΛΟΚΛΗΡΟ	24	19	5	4		Ολόκληρο κυκλικό ακανόνιστο απ.ο.. Ίχνη στιλβωσης στην εξωτερική επιφάνεια, λειασμένη εσωτερική. Πηλός καστανός, αρκετά πολύ μικρά λευκά εγκλείσματα, λίγα μικρά λευκά, λίγα μικρά ερυθρά, λίγα μικρά γκριζα, λίγα μικρά πυριτόλιθου, μίκα. Όπτηση μικτή. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη.
108	306			1624	1	ΕΞΑΓΩΝΟ	ΣΧΕΔΟΝ ΟΛΟΚΛΗΡΟ	22	21	5	3		Σχεδόν ολόκληρο εξαγωνικό απ.ο. - δε σώζεται η μία γωνία. Γραπτές επιφάνειες με διακόσμηση ερυθρή σε λευκό (Α3β). Πηλός ανοιχτός ερυθρός με πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα και λιγότερα μικρά γκριζα. Όπτηση μικτή. Καμπυλότητα οστράκου μικρή. Τεχνική κατασκευής μικτή, λάξευση αμφιπρόσωπη, περισσότερα ίχνη κατεργασίας από την εσωτερική προς την εξωτερική όψη, λείανση σε μία ακμή. Θραύση τυχαία.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 3
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΜΙΚΚΥΛΩΝ ΑΓΓΕΙΩΝ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΜΙΚΚΥΛΩΝ ΑΓΓΕΙΩΝ

Α.Α. ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ	ΘΕΣΗ	ΑΡ. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ	ΣΧΗΜΑ	ΔΙΑΜ. ΧΕΙΛΟΥΣ	ΔΙΑΜ. ΒΑΣΗΣ	ΜΗΚΟΣ	ΠΛΑΤΟΣ	ΥΨΟΣ	ΛΑΛΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ	ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
1	ΜΑΚΡΥΧΩΡΙ	ΜΑΚ.Α27/31	NN	ΤΡΟΠΙΔΩΤΗ ΦΙΑΛΗ	40	22			36		<1/2	Μικκύλη τροπιδωτή φιάλη, σώζεται <1/2. Πηλός καστανός, πολλά λευκά εγκλείσματα, μίκα. Εξωτερική σκούρη καστανή επιφάνεια, γραμμική στύλωση με κάθετες ταινίες - σε κάποιο σημείο στύλωση ομοιόμορφη και όχι σε ταινίες. Κάτω από την τροπιδωτή επιφάνεια αδρή και φθαρμένη. Εσωτερική επιφάνεια ομαλυσμένη. Βάση κυκλική.
2	ΜΑΝΔΡΑ	ΜΑ. ΜΑΝ/ΑΓΓ1- 12/7	NN	ΦΙΑΛΗ	52	23			27		ΣΧΕΔΟΝ ΟΛΟΚΛΗΡΟ	Μικκύλη σχεδόν ολόκληρη φιάλη. Πηλός καστανός, πολλά λευκά εγκλείσματα, μίκα. Μελανά και ερυθρά νέφη όπτησης στην εξωτερική επιφάνεια, ίχνη καύσης στη βάση. Επιφάνεια αδρή ελαφρώς ομαλυσμένη. Εσωτερική επιφάνεια ομοιόμορφη, προσεγμένη, τεφρό νέφος στη βάση, ίχνη οριζόντιας φοράς εργαλείου. Βάση σχεδόν σφαιρική. Ασυμμετρία.
3	ΜΑΝΔΡΑ	ΜΑΝ/Ζ1/23	NN	ΚΥΠΕΛΛΟ	20	16			30		ΟΛΟΚΛΗΡΟ	Μικκύλο αγγείο πόσης ολόκληρο, μικρή φθορά στο χείλος. Πηλός καστανός, πολλά λευκά και τεφρά εγκλείσματα, μίκα. Επιφάνεια αδρή και ανώμαλη. Κακή όπτηση, μικτή. Τεφρή η μισή επιφάνεια εσωτερικά και εξωτερικά λόγω όπτησης. Χρώμα καστανό προς ερυθρό. Βάση σχεδόν σφαιρική. Ασυμμετρία.
4	ΜΑΝΔΡΑ	ΜΑΝ/Ζ2-Ε2/3	NN	ΚΩΝΙΚΟ ΚΥΠΕΛΛΟ	31	17			22		ΟΛΟΚΛΗΡΟ	Μικκύλο κωνικό κύπελλο ολόκληρο. Πηλός ανοιχτός καστανός, πολλά μικρά λευκά εγκλείσματα και μίκα. Επιφάνεια ομαλυσμένη. Εξωτερικά τεφρά και ερυθρά νέφη όπτησης. Περιμετρικά το χείλος σκούρο καστανό - τεφρό λόγω όπτησης. Εσωτερική επιφάνεια ανοιχτή καστανή. Βάση κυκλική.
5	ΜΑΝΔΡΑ	ΜΑΝ/Η2/8	NN	ΚΥΠΕΛΛΟ	30	22			21		2/3.	Μικκύλο κύπελλο σώζεται >2/3, μικροφθορές. Πηλός καστανός, πολλά τεφρά, λευκά και ερυθρά εγκλείσματα, μίκα. Επιφάνεια ομαλυσμένη σκούρα καστανή. Ίχνη σκούρης ερυθρής βαφής στην εσωτερική επιφάνεια στη βάση. Βάση κυκλική.
6	ΜΑΝΔΡΑ	ΜΑΝ/Η2/69	NN	ΕΥΡΥΣΤΟΜΟ ΑΓΓΕΙΟ	60	39			62	82 (ΜΗΚΟΣ ΣΤΟ ΥΨΟΣ ΤΩΝ ΛΑΒΩΝ)	ΣΧΕΔΟΝ ΟΛΟΚΛΗΡΟ	Μικκύλο ευρύστομο αγγείο, σχεδόν ολόκληρο. 4 διάτριτες λαβές στο ύψος του χείλους, 2 στο κάθε άκρο της διαμέτρου η μία διπλα στην άλλη. Πηλός καστανός, πολλά λευκά εγκλείσματα, λιγότερα τεφρά, μίκα. Επιφάνειες αδρές, ελαφρώς ομαλυσμένες. Χρώμα ανομοιόμορφο από ερυθρό έως τεφρό. Στη μία όψη μεγάλη ρωγμή σε σχήμα ορθής γωνίας. Βάση κυκλική. Ασυμμετρία.
7	ΜΑΝΔΡΑ	ΜΑΝ/Η2/86	NN	ΑΝΟΙΧΤΟ ΕΛΛΕΙΨΟΕΙΔΕΣ ΑΓΓΕΙΟ			86	57	37		2/3, ΦΘΟΡΑ ΣΤΗ ΜΙΑ ΟΨΗ	Μικκύλο ελλειψοειδές αγγείο, σώζεται 2/3, 2 τμήματα, συγκολλημένο. Μεγάλη φθορά στη μία όψη της εξωτερικής επιφάνειας. Στη βάση 2 διαμπερείς οπές τοποθετημένες συμμετρικά. Πηλός ερυθρός, πολλά λευκά και τεφρά εγκλείσματα, αρκετά πυριτόλιθου, μίκα. Όπτηση μικτή. Ερυθρά νέφη όπτησης. Επιφάνεια καλά λειασμένη, σε σημεία στύλωση.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΜΙΚΚΥΛΩΝ ΑΓΓΕΙΩΝ

Α.Α. ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ	ΘΕΣΗ	ΑΡ. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΕΣΗ	ΣΧΗΜΑ	ΔΙΑΜ. ΧΕΙΛΟΥΣ	ΔΙΑΜ. ΒΑΣΗΣ	ΜΗΚΟΣ	ΠΛΑΤΟΣ	ΥΨΟΣ	ΆΛΛΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ	ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
8	MANAPA	MANMANH3 /105	NN	ΚΥΤΕΛΛΟ	15	25			17		ΣΧΕΔΟΝ ΟΛΟΚΛΗΡΟ - ΛΕΙΠΕΙ ΚΑΘΕΤΗ ΛΑΒΗ	Μικκύλο αγγείο πόσης, σώζεται σχεδόν ολόκληρο - λείπει κάθετη λαβή. Πηλός καστανός, αρκετά λευκά εγκλείσματα, λίγα πυριτόλιθου. Επιφάνεια εξωτερικά στυλβωμένη, ανομοιόμορφο χρώμα λόγω όπτησης σκούρο καστανό και σκούρο ερυθρό. Εγγράραξη περιτρέχει την κοιλιά του αγγείου περνούσε μέσα από τη λαβή.
9	MANAPA	MAN11/38	NN	ΦΙΑΛΗ	59	31			40		1/2.	Μικκύλη φιάλη, σώζεται 1/2. Πηλός καστανός με λίγα λευκά εγκλείσματα, μίκα. Επιφάνεια ομαλυσμένη. Ανομοιόμορφο χρώμα λόγω όπτησης καστανό και ερυθρό. Μικρή φθορά στο χείλος. Βάση σχεδόν σφαιρική - διατηρούνται τα 3/4 της αρχικής.
10	MANAPA	MANMAN, K1+K2/31	NN	ΚΩΝΙΚΗ ΦΙΑΛΗ	83	38			37		2/3.	Μικκύλη κωνική φιάλη, σώζονται 2/3 σε 3 τμήματα. Πηλός ανοιχτός καστανός με αρκετά λευκά και τεφρά εγκλείσματα, μίκα. Επιφάνεια αδρή και ανώμαλη, ανομοιόμορφο χρώμα και τεφρά νέφη όπτησης. Χρώμα ανοιχτό καστανέρυθρο. Βάση κυκλική, όχι απόλυτα επίπεδη.
11	MANAPA	MAN, Δ2/39	NN	ΦΙΑΛΗ	28	15			21		ΟΛΟΚΛΗΡΟ ΜΕ ΜΙΚΡΗ ΦΘΟΡΑ ΣΤΟ ΧΕΙΛΟΣ	Μικκύλη φιάλη ολόκληρη, μικρή φθορά στο χείλος. Πηλός καστανέρυθρος, λευκά και τεφρά εγκλείσματα, μίκα. Οξειδωτική όπτηση - νέφη όπτησης εσωτερικά και εξωτερικά. Επιφάνεια καστανή, αδρή, ανώμαλη. Χείλος ανομοιόμορφο. Βάση κυκλική. Ασυμμετρία.
12	MANAPA	MAN, Δ2-Δ2/4	NN	ΚΑΡΠΟΔΟΧΗ	35	20			17		ΟΛΟΚΛΗΡΟ	Μικκύλη καρποδόχη ολόκληρη. Πηλός πολύ ανοιχτός καστανός, λευκά και τεφρά εγκλείσματα. Επιφάνεια ομαλυσμένη. Εξωτερικά τεφρά νέφη όπτησης. Βάση κυκλική.
13	MANAPA	MANMAN, Δ3/41	NN	ΚΥΤΕΛΛΟ	50	33			62		<1/2	Μικκύλο αγγείο πόσης, σώζεται <1/2, μικρές φθορές στο χείλος. Πηλός ανοιχτόχρωμος κιτρινοκάστανος, αρκετά λευκά εγκλείσματα, μίκα. Επιφάνεια ανώμαλη, ίχνη σκούρου ερυθρού χρώματος εσωτερικά και εξωτερικά. Γκρίζο νέφος όπτησης στην εξωτερική επιφάνεια. Βάση κυκλική. Διάμετρος στενεύει προς το χείλος και προς τη βάση.
14	MANAPA	MAN112/91	NN	ΚΥΤΕΛΛΟ	41	38			44		ΟΛΟΚΛΗΡΟ	Μικκύλο αγγείο πόσης ολόκληρο, απόφυση κάτω από το χείλος. Πηλός καστανός, λίγα εγκλείσματα τεφρά και πυριτόλιθου, μίκα. Επιφάνεια ομαλυσμένη - σε σημεία λειασμένη. Εξωτερική επιφάνεια καστανή έως σκούρα ερυθρή. Εσωτερική καστανή. Μικρές φθορές στην επιφάνεια και κάτω από την απόφυση. Χείλος ανομοιόμορφο, κυκλική βάση. Ασυμμετρία.

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΜΙΚΚΥΛΩΝ ΑΓΓΕΙΩΝ

Α.Α. ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ	ΘΕΣΗ	ΑΡ. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟΥ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ	ΣΧΗΜΑ	ΔΙΑΜ. ΧΕΙΛΟΥΣ	ΔΙΑΜ. ΒΑΣΗΣ	ΜΗΚΟΣ	ΠΛΑΤΟΣ	ΥΨΟΣ	ΆΛΛΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ	ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ	ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ
15	ΜΑΝΔΡΑ	ΜΑ.ΜΑΝ.Π2/92	NN	ΦΙΑΛΗ	37	19			29		ΟΛΟΚΛΗΡΟ	Μικκύλη φιάλη ολόκληρη, μικροφθορές στο χείλος σε 3 σημεία. Πηλός ανοιχτός καστανός, λευκά και τεφρά εγκλείσματα, μίκα. Νέφη όπτησης εσωτερικά και εξωτερικά. Εσωτερική επιφάνεια ολόβαφη σκούρη ερυθρή στύβωμένη, εξωτερική πολλά ίχνη ερυθρής βαφής και στύβωσης. Βάση κυκλική. Ασυμμετρία.
16	PAXMANI	PAXM. Δ1/2	NN	ΕΥΡΥΣΤΟΜΟ ΑΓΓΕΙΟ	35	20			43	57 (ΔΙΑΜΕΤΡΟΣ ΣΤΟ ΥΨΟΣ ΤΩΝ ΜΑΣΤΙΔΙΩΝ)	ΣΧΕΔΟΝ ΟΛΟΚΛΗΡΟ	Μικκύλο αγγείο με ημισφαιρικό σώμα και 2 αποφύσεις στην κοιλιά. Σχεδόν ολόκληρο συγκολλημένο (4 τμήματα). Πηλός καστανός, λευκά και τεφρά εγκλείσματα, μίκα. Αναγωγική όπτηση. Επιφάνεια λειασμένη, τεφρά νέφη όπτησης. Χείλος φθαρμένο, ασύμμετρο. Βάση σχεδόν σφαιρική. Ασυμμετρία.
17	PAXMANI	PAXM. δ1/117	NN	ΚΥΤΕΛΛΟ	54				49	35x35 (ΔΙΑΣΤΑΣΕΙΣ ΒΑΣΗΣ)	ΠΕΡΙΠΟΥ 1/2	Μικκύλο τετραποδικό αγγείο πόσης, σώζεται περίπου 1/2. Πηλός πολύ ανοιχτός καστανέρυθρος, λευκά και τεφρά εγκλείσματα, μίκα. Επιφάνεια αδρή ελαφρώς ομαλυσμένη. Ανομοιόμορφο χρώμα ανοιχτό καστανέρυθρο έως καστανό. Τετράγωνη βάση με 4 διατρίσεις, 1 στην κάθε γωνία - μία από τις γωνίες φθαρμένη.
18	PAXMANI	PAXM. θ1/67	NN	ΚΛΕΙΣΤΟ	22	23			57		ΣΧΕΔΟΝ ΟΛΟΚΛΗΡΟ	Μικκύλο κλειστό αγγείο, σχεδόν ολόκληρο - λείπει το άνω μέρος του χείλους. Πηλός ερυθρός, λευκά και τεφρά εγκλείσματα, μίκα. Όπτηση οξειδωτική. Εξωτερική επιφάνεια στύβωμένη ερυθρή, εσωτερική αδρή ερυθρή. Στο λαιμό 7 παράλληλες εγχαράξεις ζικ ζακ με ίχνη λευκής πάστας. Στην κοιλιά 4 λαβές με διαμετρική οπή, τοποθετημένες ασύμμετρα. Βάση κυκλική.
19	PAXMANI	PAXM. θ1/79	NN	ΦΙΑΛΗ	73	30			32		<1/2	Μικκύλη γραπτή φιάλη με κωνικό σώμα, σώζεται <1/2. Διακόσμηση εσωτερικά και εξωτερικά με σκούρα καστανά μοτίβα σε ανοιχτόχρωμο βάθος. Εξωτερικά 2 διαφορετικά μοτίβα εκατέρωθεν λαβής τύπου μαστιδίου με οπή όχι διαμετρή, διαχωρίζονται με δύο κάθετες ταινίες. Το χείλος και η βάση περιγράφονται από ταινία. Εσωτερικά το μοτίβο φαίνεται ότι θα διαμορφωνόταν μέσα σε κυκλικό πλαίσιο. Κλασικός ρυθμός Διμηνίου. Πηλός ρόδινος καθαρός, πολύ λίγα λευκά εγκλείσματα. Η στύβωση διατηρείται καλά. Βάση κυκλική.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 4

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΑΦΕΙΕΣ ΤΩΝ ΜΙΚΚΥΛΩΝ
ΑΓΓΕΙΩΝ

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΑΦΕΙΕΣ ΤΩΝ ΜΙΚΚΥΛΩΝ ΑΓΓΕΙΩΝ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Α.Α. ΚΑΤ.	ΘΕΣΗ	ΑΡ. ΑΝΤΙΚ.	ΣΧΗΜΑ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ	ΣΥΝΑΦΕΙΕΣ
1	Μακρυχώρι	ΜΑΚ.Α27/ 31	Φιάλη	NN Προδιμηνιακές φάσεις	Υπαίθριος, ανοιχτός χώρος.
2	Μάνδρα	ΜΛ.ΜΑΝ. Γ1-Γ2/7	Φιάλη	NN Κλασικές Διμηνιακές φάσεις	Υπαίθριος, ανοιχτός χώρος.
3	Μάνδρα	ΜΑΝ.Ζ1/2 3	Κύπελλο	NN Κλασικές Διμηνιακές φάσεις	Επιφανειακό στρώμα.
4	Μάνδρα	ΜΑΝ.Ζ2- Ε2/3	Κύπελλο	NN Κλασικές Διμηνιακές φάσεις	Δίπλα σε αποσπασματικό τοίχο κτίσματος, άγνωστο αν ανήκει στο εσωτερικό ή το εξωτερικό του.
5	Μάνδρα	ΜΑΝ. Η2/8	Κύπελλο	NN Κλασικές Διμηνιακές φάσεις	Επίχωση κατοίκησης χωρίς αρχιτεκτονικά κατάλοιπα.
6	Μάνδρα	ΜΑΝ. Η2/69	Ευρύστομο αγγείο	NN Κλασικές Διμηνιακές φάσεις	Εσωτερικό Οικήματος Α.
7	Μάνδρα	ΜΑΝ. Η2/86	Ελλειψοειδές αγγείο	NN Κλασικές Διμηνιακές φάσεις	Πιθανόν εσωτερικό Οικήματος Α.
8	Μάνδρα	ΜΛ.ΜΑΝ. Η3/105	Κύπελλο	NN Κλασικές Διμηνιακές φάσεις	Σε ανοιχτό, ελεύθερο χώρο, επίχωση κατοίκησης.
9	Μάνδρα	ΜΑΝ.Ι1/38	Φιάλη	NN Κλασικές Διμηνιακές φάσεις	Κοντά σε κατάλοιπα τοίχου κτίσματος.
10	Μάνδρα	ΜΛ.ΜΑΝ. Κ1-Κ2/31	Φιάλη	NN Κλασικές Διμηνιακές φάσεις	Εσωτερικό λάκκου, δευτερογενής επίχωση.
11	Μάνδρα	ΜΑΝ. Λ2/39	Φιάλη	NN Κλασικές Διμηνιακές φάσεις	Ελεύθερος χώρος, επίχωση κατοίκησης.
12	Μάνδρα	ΜΑΝ. Λ2- Μ2/4	Καρποδόχη	NN Κλασικές Διμηνιακές φάσεις	Ελεύθερος χώρος, επίχωση κατοίκησης.
13	Μάνδρα	ΜΛ.ΜΑΝ. Λ3/41	Κύπελλο	NN Κλασικές Διμηνιακές φάσεις	Ελεύθερος χώρος, επίχωση κατοίκησης.
14	Μάνδρα	ΜΑΝ. Π2/91	Κύπελλο	NN - TN	Εσωτερικό λάκκου εντός της τάφρου Γ.

ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ ΚΑΙ ΣΥΝΑΦΕΙΕΣ ΤΩΝ ΜΙΚΚΥΛΩΝ ΑΓΓΕΙΩΝ ΤΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Α.Α. ΚΑΤ.	ΘΕΣΗ	ΑΡ. ΑΝΤΙΚ.	ΣΧΗΜΑ	ΧΡΟΝΟΛΟΓΗΣΗ	ΣΥΝΑΦΕΙΕΣ
15	Μάνδρα	ΜΛ. ΜΑΝ. Π2/92	Φιάλη	NN - TN	Εσωτερικό λάκκου εντός της τάφρου Γ.
16	Ραχμάνι	PAXM. Δ1/2	Ευρύστομο αγγείο	NN Κλασικές Διμηνιακές φάσεις	Εσωτερικό λάκκου με αβέβαιη χρήση.
17	Ραχμάνι	PAXM. δ1/117	Κύπελλο	NN Κλασικές Διμηνιακές φάσεις	Επίχωση κατοίκησης χωρίς αρχιτεκτονικά κατάλοιπα.
18	Ραχμάνι	PAXM. Θ1/67	Κλειστό αγγείο	NN Κλασικές Διμηνιακές φάσεις	Εσωτερικό λάκκου, δευτερογενής επίχωση, πιθανόν σε υπόσκαφο κτίσμα.

ΧΑΡΤΕΣ

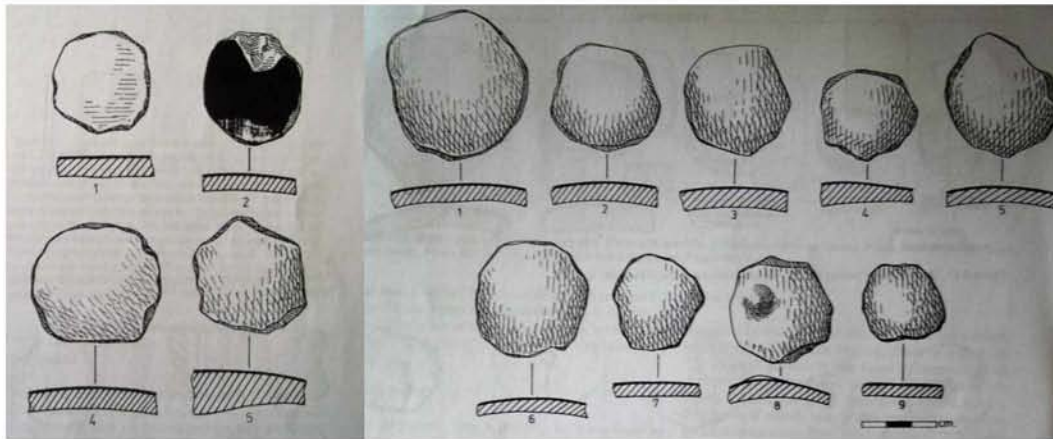

Χάρτης 1

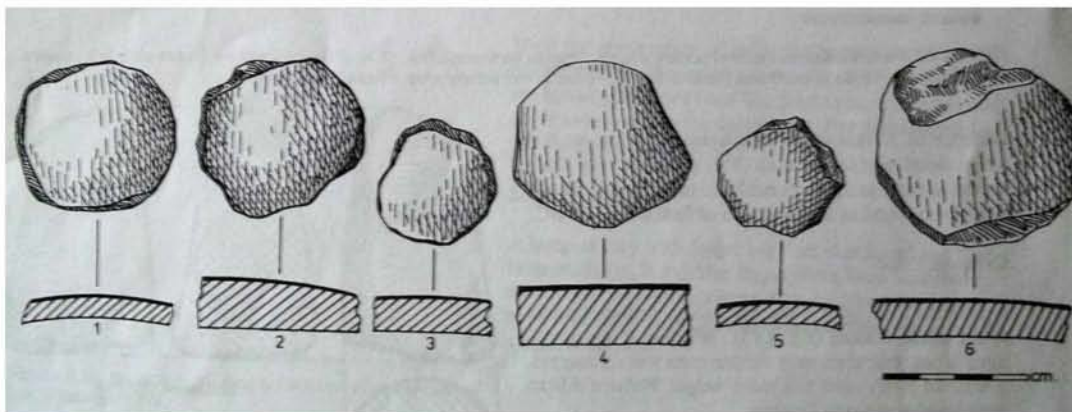

Χάρτης 2

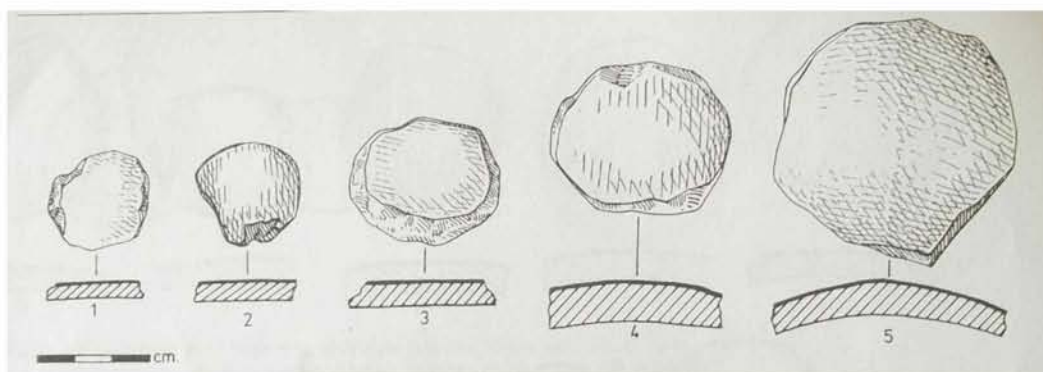
EIKONEΣ

Εικ.1 Αποστρογγυλεμένα όστρακα από το Αχίλλειο των φάσεων Ia και Ib (Gimbutas 1989, Figure 8.8).

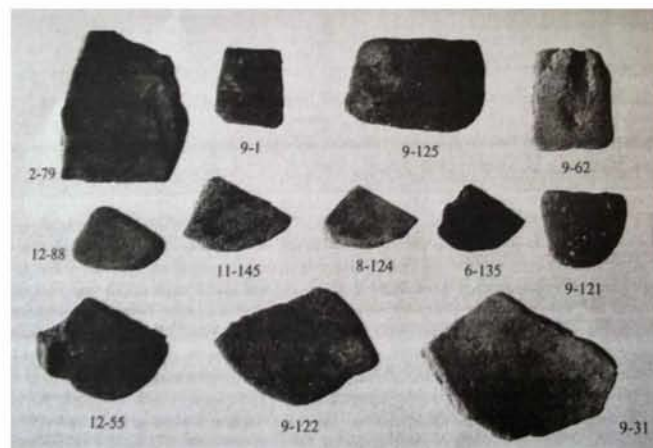
Εικ.2 Αποστρογγυλεμένα όστρακα από το Αχίλλειο της φάσης II (Gimbutas 1989, Figure 8.10).

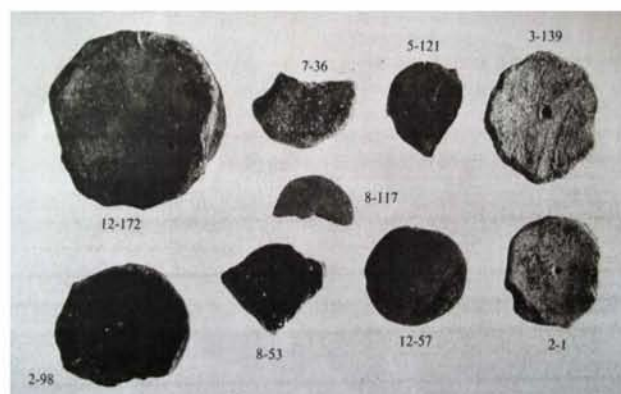
Εικ.3 Αποστρογγυλεμένα όστρακα από το Αχίλλειο της φάσης IIIb (Gimbutas 1989, Figure 8.11).

Εικ.4 Αποστρογγυλεμένα όστρακα από την Κεφάλαι (Coleman 1977, Plate 71).

Εικ.5 Αποστρογγυλεμένα όστρακα από τη Νέα Μάκρη (Παντελίδου – Γκόφα 1991, Εικ.1).

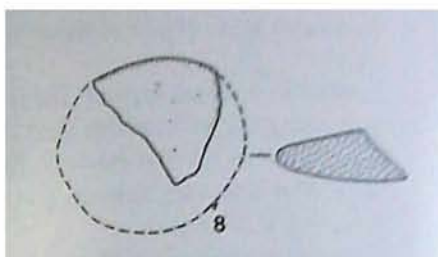
Εικ.6 Αποστρογγυλεμένα όστρακα από τη Νέα Μάκρη (Παντελίδου – Γκόφα 1991, Εικ.4).

Εικ.7 Αποστρογγυλεμένα όστρακα από τον Σάλιαγκο (Evans & Renfrew 1968, Plate L).

Εικ.8 Αποστρογγυλεμένα όστρακα από τον Σάλιαγκο (Evans & Renfrew 1968, Plate LIV).

Εικ.9 Τμήμα Αποστρογγυλεμένου οστράκου από το Σέσκλο (Wijnen 1981, Figure 14 No8).

Εικ. 10 Αποστρογγυλεμένα όστρακα διαφόρων τύπων (1, 2, 3, 7, 8, 10: κυκλωτερή – ολόκληρα ή τμήματα - 4, 9, 11: κυκλικά – ακανόνιστα. 5, 6: πεντάγωνα).

Εικ. 11 Τμήμα ελλειψοειδούς αποστρογγυλεμένου οστράκου (Α.Α. 39).

Εικ. 12 Αποστρογγυλεμένα όστρακα (1: ακανόνιστο Α.Α. 81, 2: ελλειψοειδές Α.Α. 82).

Εικ. 13 Παραλληλόγραμμο αποστρογγυλεμένο όστρακο (Α.Α. 59).

Εικ. 14 Αποστρογγυλεμένα όστρακα (1: πολυγωνικό – ακανόνιστο Α.Α 105, 2: παραλληλόγραμμο Α.Α. 103, 3: τμήμα κυκλοτερούς Α.Α. 102).

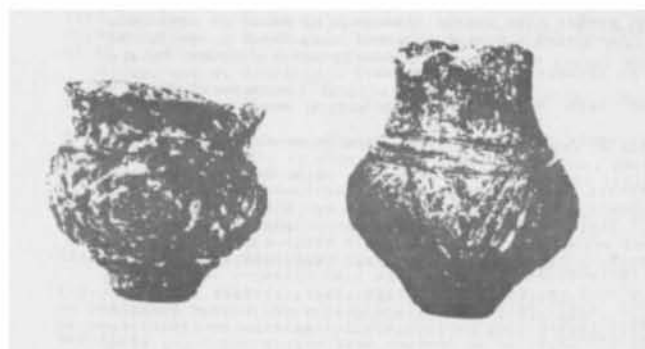
Εικ. 15 Αποστρογγυλεμένα όστρακα (1: τμήμα κυκλοτερούς Α.Α. 50, 2: τμήμα πενταγωνικού Α.Α. 45, 3: τετράγωνο Α.Α. 60).

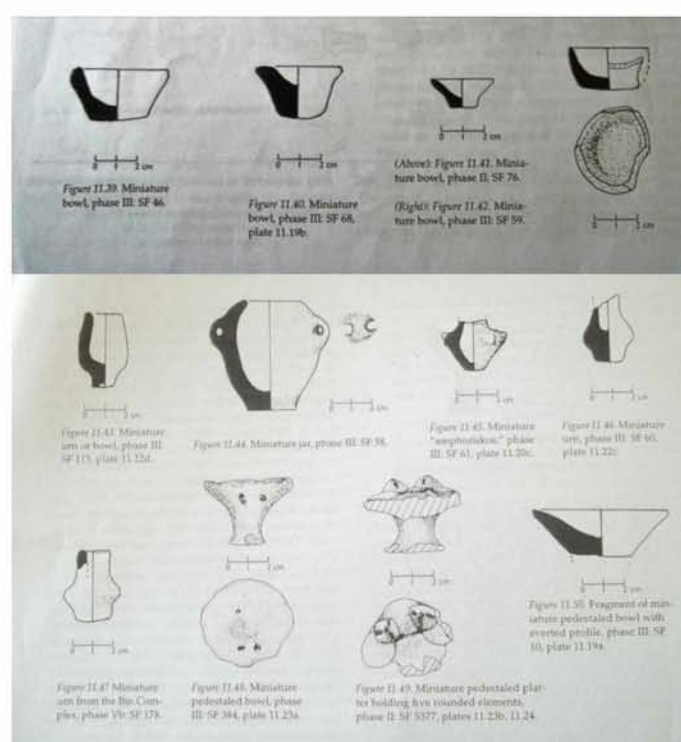
Εικ. 16 Τμήμα εξαγωνικού αποστρογγυλεμένου οστράκου με γραπτή διακόσμηση Α.Α. 108.

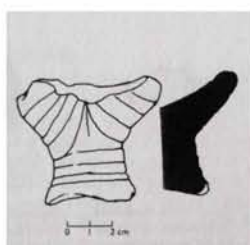
Εικ. 17 Αποστρογγυλεμένα όστρακα (1: κυκλικό – ακανόνιστο Α.Α. 61, 2, 3: τμήματα κυκλοτερών Α.Α. 51, 52).

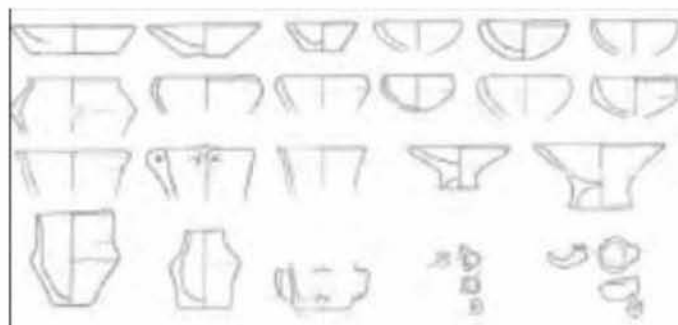
Εικ.18 Μικκύλα αγγεία από το Dikili Tash (Marangou 1986a, Figure 1).

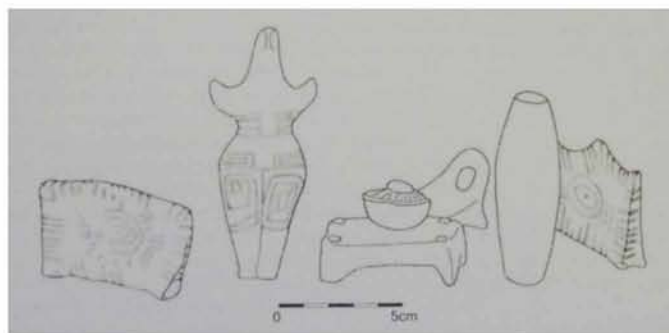
Εικ. 19 Μικκύλα αγγεία από τους Σιταγρούς (Nikolaidou 2003, 436 - 437).

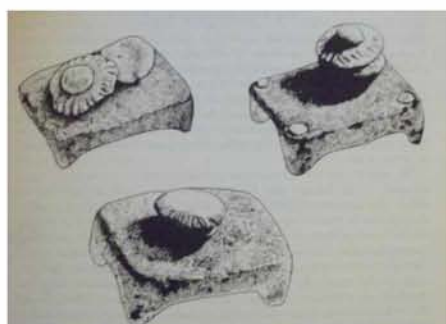
Εικ. 20 Μικκύλη φιάλη με πόδι από τους Σιταγρούς (Nikolaidou 2003, 438).

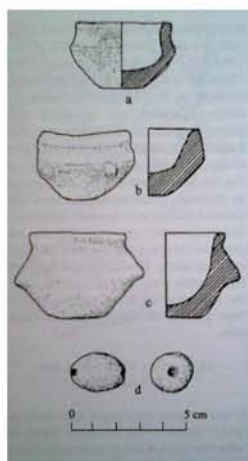
Εικ.21 Βασικά σχήματα μικρών αγγείων από το Čatež – Sredno polje (Tomaž 2005, Figure 4).

Εικ.22 Τμήμα του συνόλου των μικρών αντικειμένων από το Oncharovo (Bailey 2005, 26).

Εικ. 23 Μικκύλα αγγεία και έπιπλα από το Oncharovo (Bailey 2000, 281).

Εικ.24 Μικκύλα αγγεία από το Selevac (Tringham 1990, 348).

Εικ. 25 Μικκύλα αγγεία μαζί με μυλόπετρα από την Τούμπα Κρεμαστής Κοιλάδας (Χονδρογιάννη - Μετόκη 2014).

Εικ. 26 Μικκύλη τροπιδωτή φιάλη, Μακρυχώρι (Α.Α. 1) (συμπληρωμένη).

Εικ. 27 Μικκύλη κωνική φιάλη, Μάνδρα (Α.Α. 2).

Εικ. 28 Μικκύλο κύπελλο, Μάνδρα (Α.Α. 3).

ΕικΜ. 29 Μικκύλο κωνικό κύπελλο, Μάνδρα (Α.Α. 4).

Εικ. 30 Μικκύλο κύπελλο, Μάνδρα (Α.Α. 5).

Εικ. 31 Ευρύστομο αγγείο με 4 κάθετες, διάτρητες λαβές, Μάνδρα (Α.Α. 6).

Εικ. 32 Ευρύστομο αγγείο με 4 κάθετες, διάτρητες λαβές, Μάνδρα (Α.Α. 6).

Εικ. 33 Ελλειψοειδές αγγείο – λουτήρας, Μάνδρα (Α.Α. 7)(συμπληρωμένο και συγκολλημένο).

Εικ. 34 Ελλειψοειδές αγγείο – λουτήρας, Μάνδρα (Α.Α. 7) (συμπληρωμένο και συγκολλημένο).

Εικ. 35 Ελλειψοειδές αγγείο – λουτήρας, Μάνδρα (Α.Α. 7)(συμπληρωμένο και συγκολλημένο).

Εικ. 36 Μικκύλο κύπελλο με εγχάρακτη διακόσμηση, Μάνδρα (Α.Α. 8).

Εικ. 37 Μικκύλο κύπελλο με εγχάρακτη διακόσμηση, Μάνδρα (Α.Α. 8).

Εικ. 38 Μικκύλο κύπελλο με εγχάρακτη διακόσμηση, Μάνδρα (Α.Α. 8).

Εικ. 39 Μικκύλη φιάλη, Μάνδρα (Α.Α. 9)(συμπληρωμένη).

Εικ. 40 Μικκύλη κωνική φιάλη, Μάνδρα (Α.Α. 10)(συγκολλημένη και συμπληρωμένη).

Εικ. 41 Μικκύλη κωνική φιάλη, Μάνδρα (Α.Α. 10)(συγκολλημένη και συμπληρωμένη).

Εικ. 42 Μικκύλη φιάλη, Μάνδρα (Α.Α. 11).

Εικ. 43 Μικκύλη καρποδόχη, Μάνδρα (Α.Α. 12).

Εικ. 44 Μικκύλο κύπελλο με ίχνη γραπτής διακόσμησης, Μάνδρα (Α.Α. 13)(συμπληρωμένο).

Εικ. 45 Μικκύλο κύπελλο ολόκληρο, Μάνδρα (Α.Α. 14).

Εικ. 46 Μικκύλη κωνική φιάλη, Μάνδρα(Α.Α. 15).

Εικ.Μ 47 Μικκύλο ευρύστομο αγγείο με μαστοειδείς αποφύσεις, Ραχμάνι (Α.Α. 16)(συγκολλημένο).

Εικ. 48 Μικκύλο «τετραποδικό» κύπελλο, Ραχμάνι (Α.Α. 17) (συμπληρωμένο).

Εικ. 49 Μικκύλο «τετραποδικό» κύπελλο, Ραχμάνι (Α.Α. 17)(συμπληρωμένο).

Εικ. 50 Κλειστό αγγείο με εγχάρακτη διακόσμηση, Ραχμάνι (Α.Α. 18).

Εικ. 51 Μικκύλη φιάλη με γραπτή διακόσμηση, Ραχμάνι (Α.Α. 19)(συμπληρωμένη).

Εικ. 52 Μικκύλη φιάλη με γραπτή διακόσμηση, Ραχμάνι (Α.Α. 19)(συμπληρωμένη).

Εικ. 53 Μικκύλη φιάλη με γραπτή διακόσμηση, Ραχμάνι (Α.Α. 19) (συμπληρωμένη).

Εικ. 54 Κατασκευή αποστρογγυλεμένου οστράκου στα πλαίσια του πειράματος.

Εικ.55 Κατασκευή αποστρογγυλεμένου οστράκου στα πλαίσια του πειράματος.

Εικ. 56 Αποστρογγυλεμένα όστρακα που κατασκευάστηκαν στα πλαίσια του πειράματος.

Εικ. 57 Αποστρογγυλεμένα όστρακα κατασκευασμένα στα πλαίσια του πειράματος μαζί με τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή τους.

Εικ. 58 Αποστρογγυλεμένα όστρακα κατασκευασμένα στα πλαίσια του πειράματος μαζί με τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή τους.

Εικ. 59 Αποστρογγυλεμένα όστρακα κατασκευασμένα στα πλαίσια του πειράματος μαζί με τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή τους.

Εικ. 60 Αποστρογγυλεμένα όστρακα κατασκευασμένα στα πλαίσια του πειράματος μαζί με τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή τους.

Εικ. 61 Αποστρογγυλεμένα όστρακα κατασκευασμένα στα πλαίσια του πειράματος μαζί με τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή τους.

Εικ. 62 Αποστρογγυλεμένα όστρακα κατασκευασμένα στα πλαίσια του πειράματος μαζί με τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή τους.

Εικ. 63 Αποστρογγυλεμένα όστρακα κατασκευασμένα στα πλαίσια του πειράματος μαζί με τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή τους.

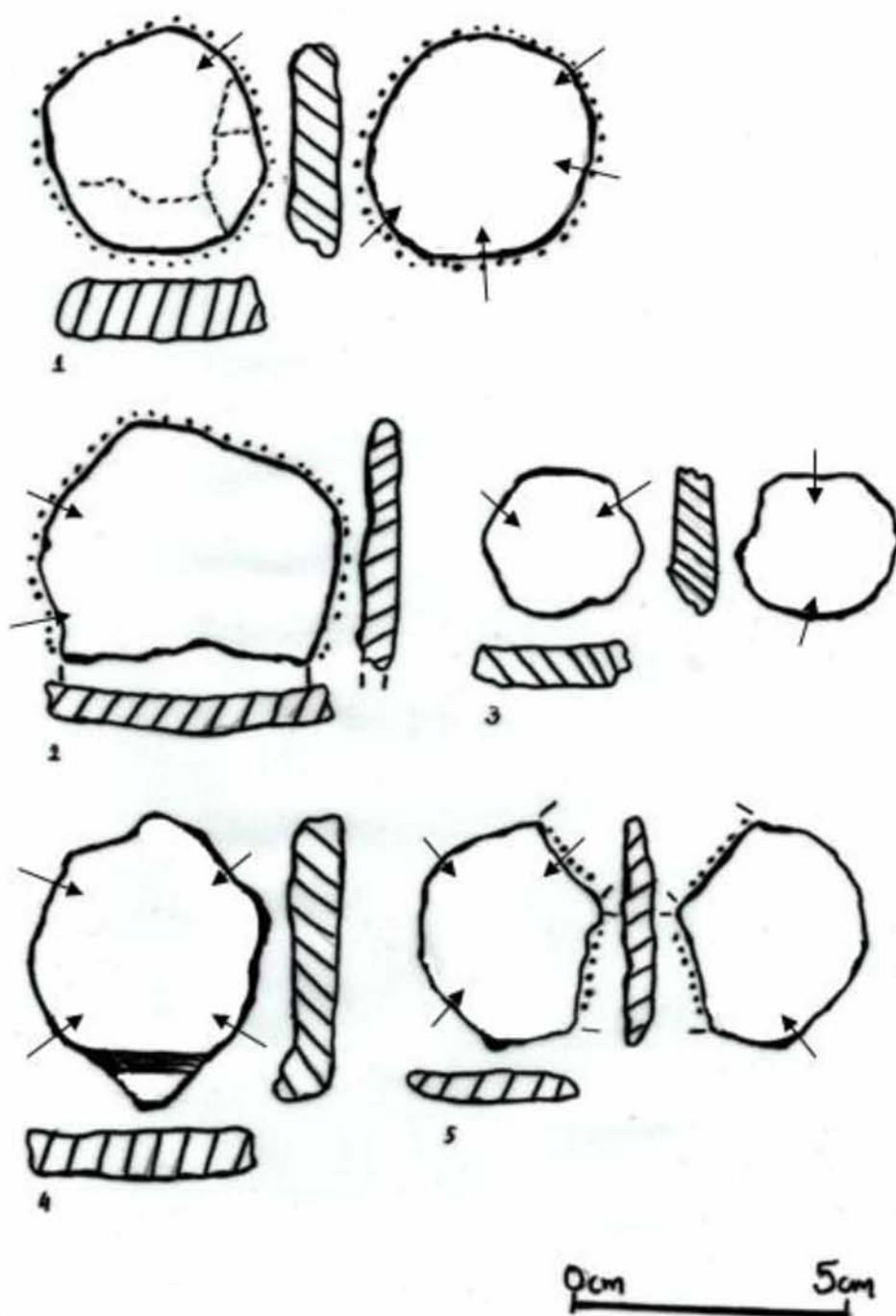

Εικ. 64 Αποστρογγυλεμένα όστρακα κατασκευασμένα στα πλαίσια του πειράματος μαζί με τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή τους.

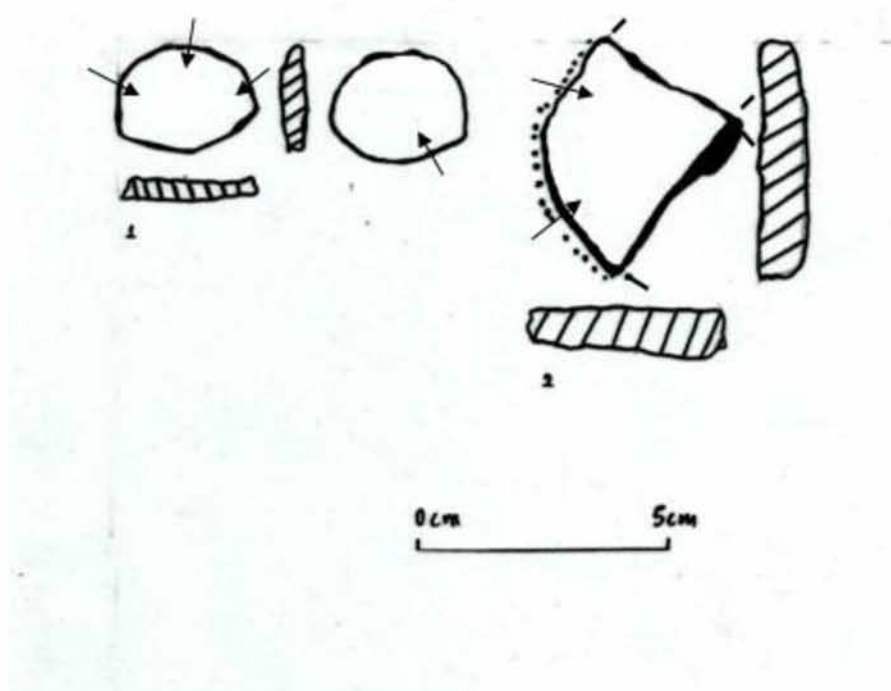

Εικ. 65 Αποστρογγυλεμένα όστρακα κατασκευασμένα στα πλαίσια του πειράματος μαζί με τα εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή τους.

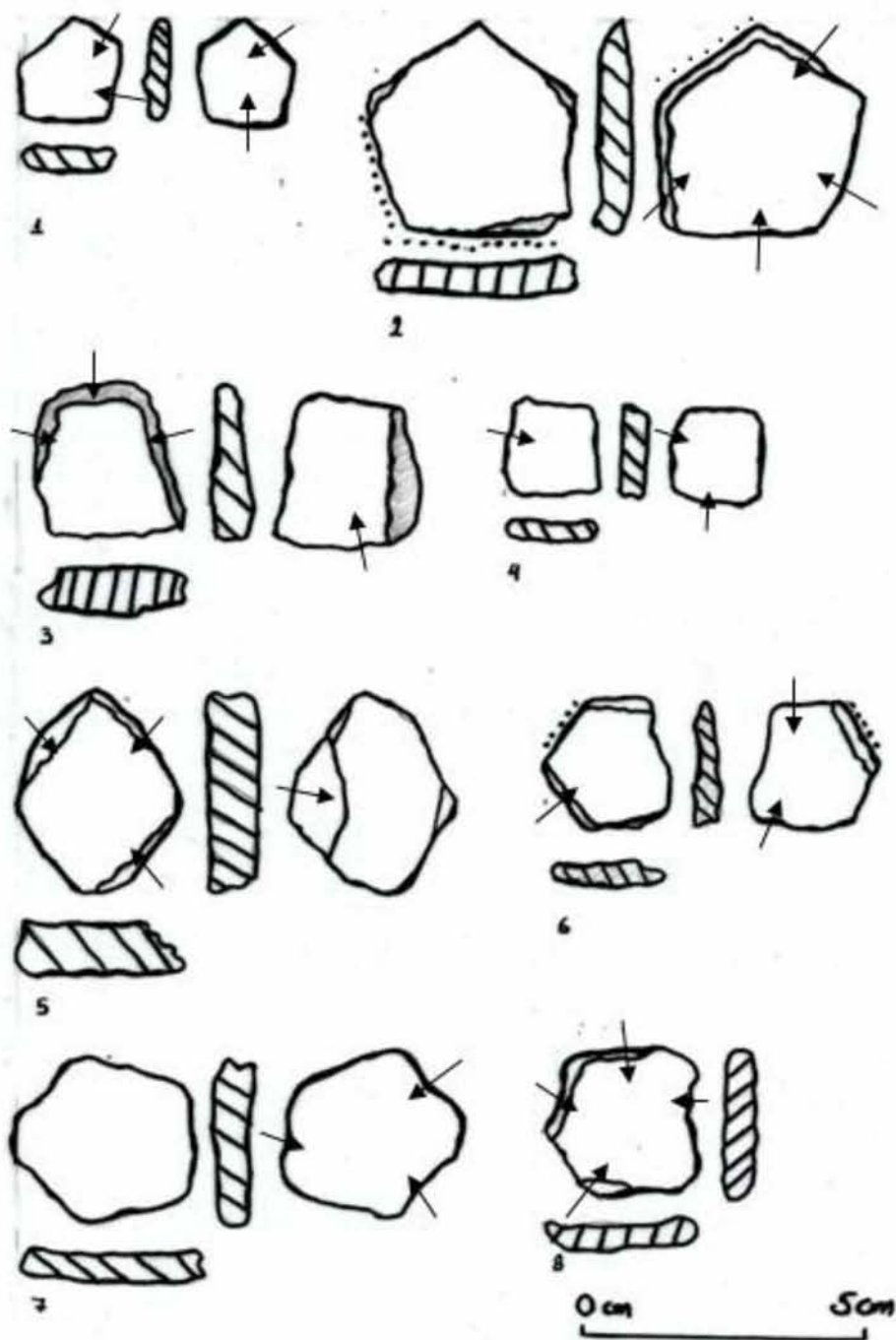
ΣΧΕΔΙΑ

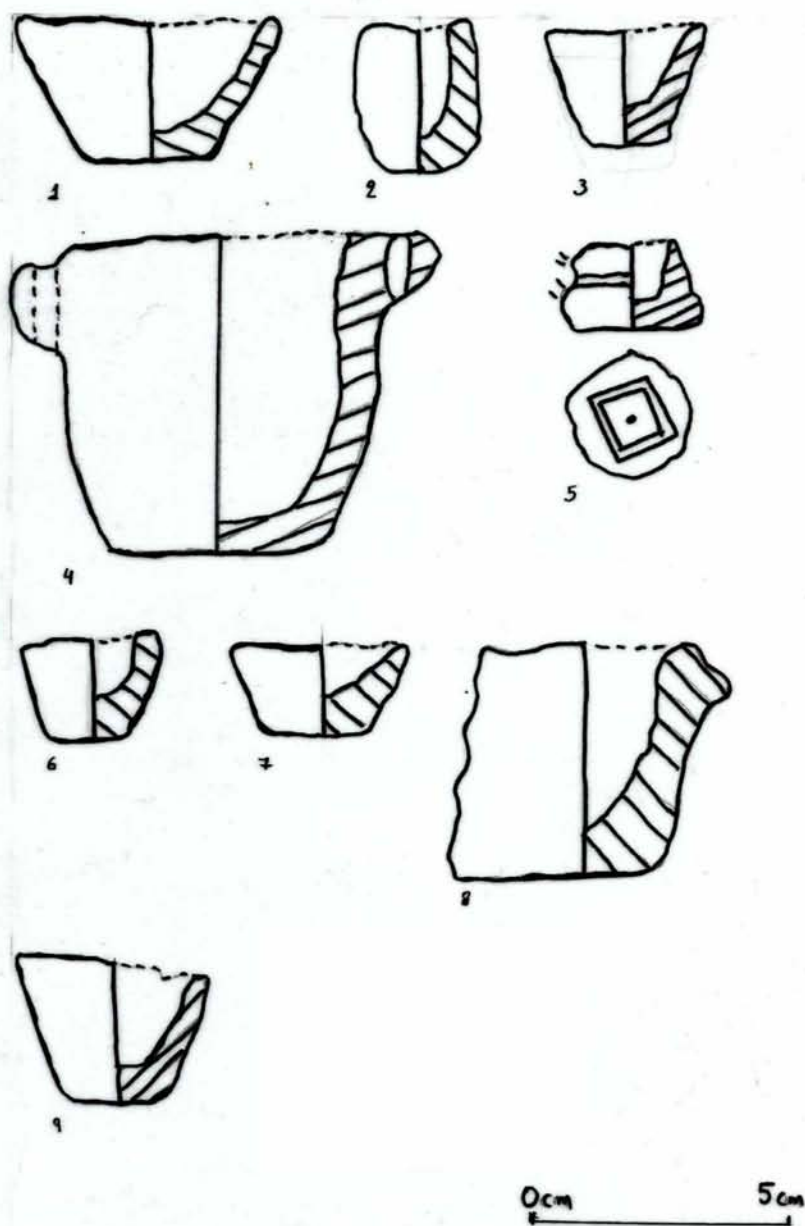
Σχ. 1 Κυκλικά αποστρογγυλεμένα όστρακα. 1: κυκλοτερές (Α.Α. 5), 2: κυκλοτερές (σώζεται κατά τα 2/3)(Α.Α. 52), 3: κυκλικό-ακανόνιστο (Α.Α. 33), 4: ελλειψοειδές (Α.Α. 20), 5: κυκλοτερές (σώζεται κατά τα 2/3)(Α.Α. 102).

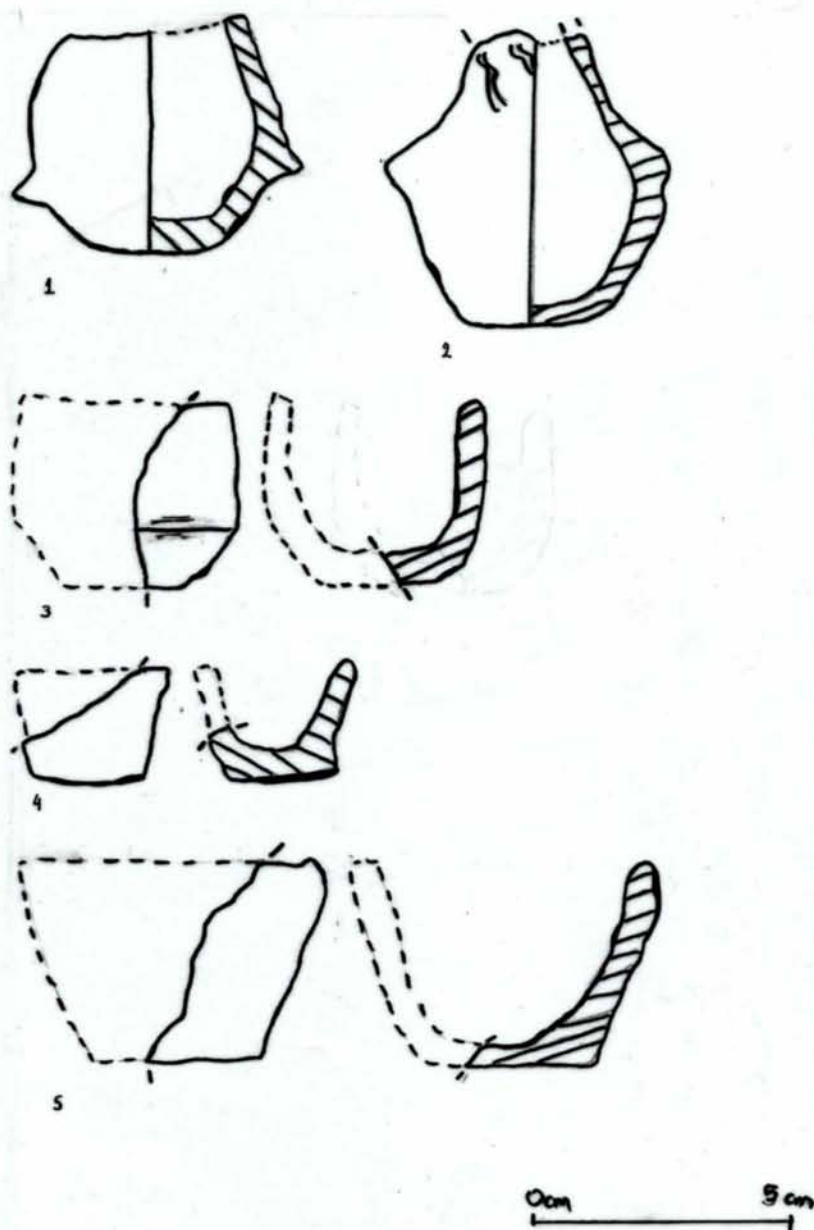
Σχ. 2 Κυκλικά αποστρογγυλεμένα όστρακα. 1: ελλειψοειδές (Α.Α. 27), 2: κυκλωτερές (σώζεται κατά το $\frac{1}{4}$)(Α.Α. 50).

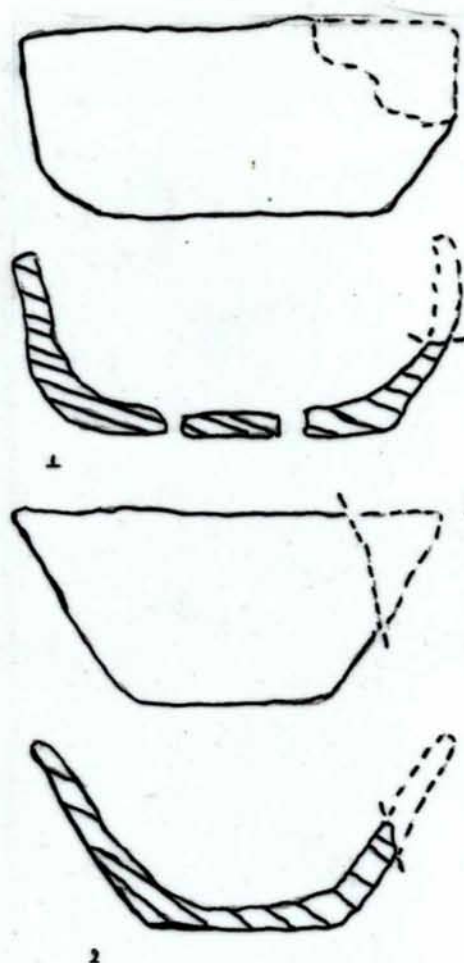
Σχ. 3 Πολυγωνικά αποστρογγυλεμένα όστρακα. 1,2: πεντάγωνα (Α.Α. 9 και 43 αντίστοιχα), 3: παραλληλόγραμμο (Α.Α. 106), 4: τετράγωνο (Α.Α. 65), 5: ρομβοειδές (Α.Α. 63), 6: εξαγωνικό (Α.Α. 108), 7: ακανόνιστο (Α.Α. 73), 8: πολυγωνικό-ακανόνιστο (Α.Α. 105).

Σχ. 4 Μικκύλα αγγεία, Μάνδρα. 1: φιάλη (Α.Α. 2), 2: κύπελλο (Α.Α. 3), 3: κύπελλο (Α.Α. 4), 4: ευρύστομο αγγείο (Α.Α. 6), 5: κύπελλο (Α.Α. 8), 6: φιάλη (Α.Α. 11), 7: καρποδόχη (Α.Α. 12), 8: κύπελλο (Α.Α. 14), 9: φιάλη (Α.Α. 15).

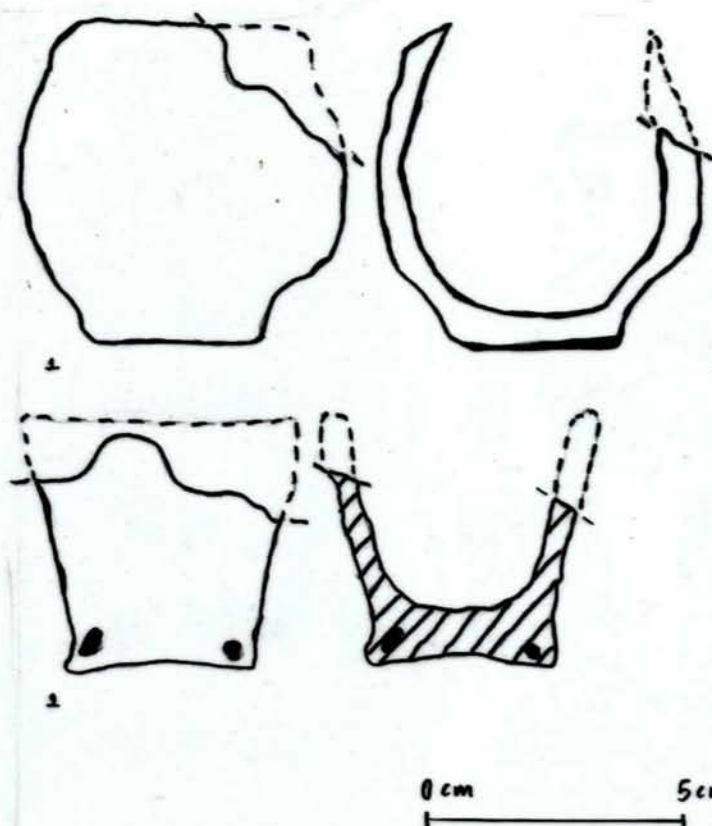

Σχ. 5 Μικκύλα αγγεία. 1: ευρύστομο αγγείο, Ραχμάνι (Α.Α. 16), 2: κλειστό αγγείο, Ραχμάνι (Α.Α. 18), 3: φιάλη, Μακρυχώρι (Α.Α. 1), 4: κύπελλο, Μάνδρα (Α.Α. 5), 5: φιάλη, Μάνδρα (Α.Α. 9).

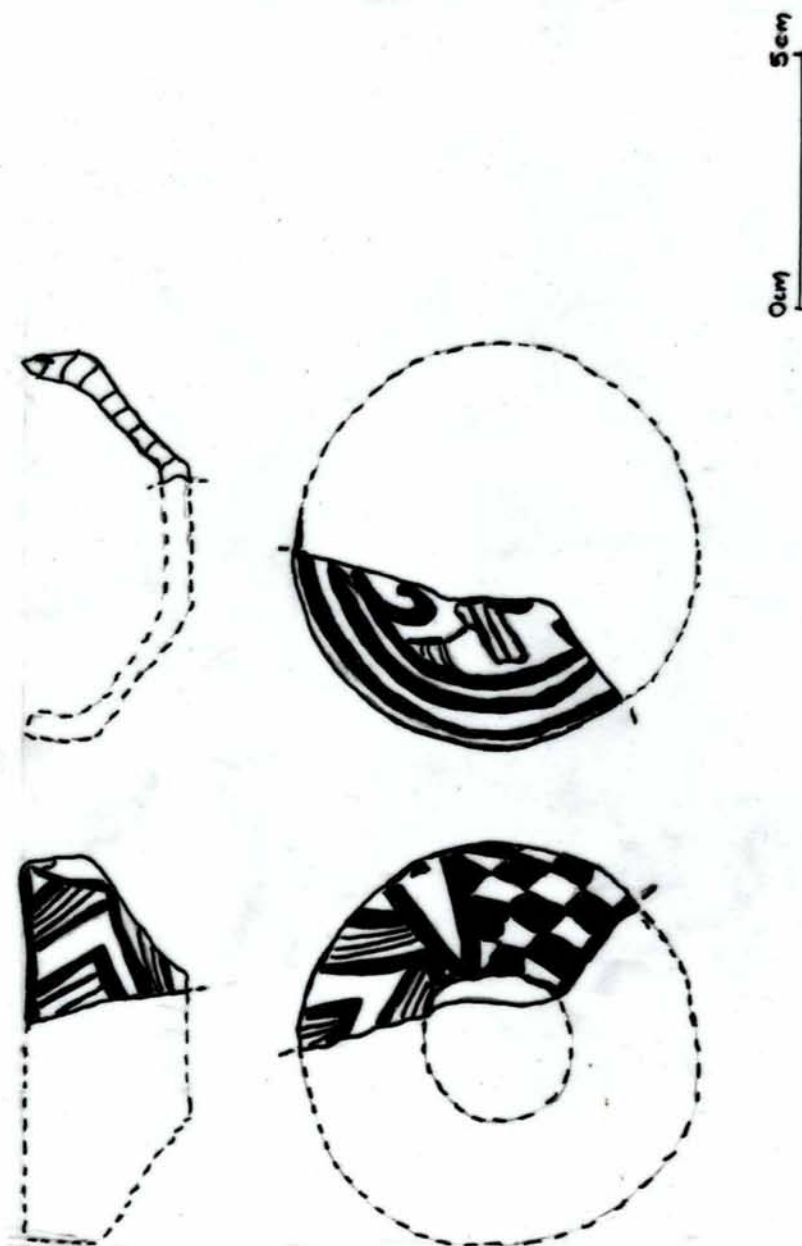

0cm 5cm

Σχ. 6 Μικκύλα αγγεία, Μάνδρα. 1: ελλειψοειδές αγγείο (Α.Α. 7), 2: φιάλη (Α.Α. 10).

Σχ. 7 Μικκύλα αγγεία. 1: κύπελλο, Μάνδρα (Α.Α. 13), 2: κύπελλο, Ραχμάνι (Α.Α. 17).

Σχ. 8 Μικκύλη φιάλη με γραπτή διακόσμηση ρυθμού Κλασικού Διμηνίου, Ραχμάνι (Α.Α. 19).